

Bošnjačka riječ

Časopis za društveni život i kulturu sandžačkih Bošnjaka

Godina V
Broj 17-18
Novi Pazar
Januar - Jun 2010.
www.cbs.org.rs
www.bnv.org.rs

ZLATNA PLAKETA BNV-A
Ugljaninu, Tihiću i Tadiću

Fatih Hadžić
ELEMENTI ISLAMSKO-BOŠNJAČKOG
KULTURNOG NASLIJEĐA U BIJELOM POLJU

Promovisan bosanski prijevod
DIVANA Hafiza Širazija

Proslava Dana
bošnjačke nacionalne zastave
DRŽAVNOM UNIVERZITETU
U NOVOM PAZARU
MEDALJA „RIFAT BURDŽOVIĆ TRŠO“

Bošnjačka kulturna baština

Džamija u Hisardžiku nalazi se ispod utvrđenog grada Mileševca, u njegovom podgradu, pored koga se nalazi nekropola u kojoj se uočavaju stariji nišani.

U džamiji u Hisardžiku nalazi se Kur'an star oko 400 godina.

Kur'an je u rukopisu i pisan je izuzetnim stilom.

Predstavlja vrednu i retku svetu knjigu tog vremena na ovim prostorima.

Kur'an, ručno pisan i star kako stoji na njegovom početku oko 300, a kako su konstatovali stručnjaci koji su radili konzervatorske-zaštitne radove ove svete knjige i oko 400 godina, predstavlja pravo kaligrafsko remek dijelo, i vrlo vrijedan primjerak.

Njegove dimenzije su 40 x 30 cm, a težina oko 5 kg.

Bošnjačka riječ

Osnivač

Bošnjačko nacionalno vijeće
Novi Pazar

Izdavač

Centar za bošnjačke studije
Tutin - Novi Pazar

Za osnivača i izdavača
Esad Džudžević

Glavni i odgovorni urednik
dr. sci. Redžep Škrijelj

Zamjenik gl. i odg. urednika
Hasna Ziljkic

Redakcija

Redžep Nurović
Muhsin Fijuljanin
Nazim Ličina
Muratka Fetahović
Alma Husić
Fuad Baćićanin
Džengis Redžepagić
Alija Džogović
Zaim Azemović
Mustafa Baltić

Direktor desk-a
Zaim Hadžisalihović

DTP i prelom
Samer Jusović

Lektura
Muratka Fetahović

Saradnici

Ferid Muhić
Hasnija Muratagić Tuna
Medin Halilović
Mevljuda Melajac
Rasim Čelahmetović
Fehim Kajević
Muhamet Mutabdzija
Fehim Karšić
Nedžib Vučelić
Halil Markišić

Adresa redakcije
28. novembra bb
36300 Novi Pazar

Telefon: 020 336 621
Fax: 020 314 107
E-mail: glavni.ured@bnv.org.rs

Časopis sufinansira
Ministarstvo kulture
Vlade Republike Srbije

Štampa
Štamparija "Merak"
Dubrovačka bb, Novi Pazar

RIJEČ UREDNIKA

Mr. Redžep Škrijelj

rekasancak@gmail.com

BESA!? - o riječi bošnjačkoj

„To su oni kojima će nagrada biti data dva puta,
zato što su bili strpljivi i što uzvraćaju lijepim na ružno.“
(Kur'an 28/54)

Riječ je kroz ljudsku historiju, najčešće, imala namjenu zbližavanja ljudi. Oduvijek je riječ bila jedan od čvrstih direkta na čupriji preko koje su se ljudi primicali sebi sličnim individuama. I Mi čitav svoj životni vijek provodimo u nastojanju da se približimo jedan drugome, a da nas u tome razumiju i oni pored nas.

I jedan od Indžilla svjedoči da: „*U početku bješe Riječ!*“ Jeste: „*Prvo je bila riječ, a riječi je predvodila misao. Za ljepu misao kao i za lijepo izgovorenu riječ čovjek će biti nagrađen. Za ružnu misao čovjek neće biti kažnjen za razliku od izgovorene ružne riječi za koju se kažnjava*“, al' šta vrijedi kad kod Bošnjaka ona teško zaživljava. Ko talog telfe u praznom fildžanu, sve uočljiviji međubošnjački nesporazumi, paraju damare našeg strpljenja, a naš bošnjački duh nagone u beskrajno duboki i zatamnjeni ponor strahovanja da stvar ne izmakne kontroli.

Riječi na sve strane, upućene putem pisanih i elektronskih medija: neprijatne, neiskrene, optužujuće. [...] *lijepa riječ, kao lijepo stablo: korijen mu je čvrsto u zemlji, a grane prema nebú; ono plod svoj daje u svako doba... A ružna riječ je kao ružno stablo: iščupanom stablu s površine zemlje nema opstanka... Allah će vjernike postojanom riječu učvrstiti i na ovom i na onom svijetu... Allah radi što hoće*.“ (Kur'an XIV/24 - 27)]

Svakodnevno i bez zastoja pojedinci ih konstruišu, i slažu, sa namjerom da blate drugu stranu, favoriziraju i reklamiraju sebe i svoje ničim potvđene zasluge. Ipak, vrijedi se upitati: kako se, i ove 2010., teško pridržavamo riječi, te, svih napora vrijedne, civilizacijske vrijednosti? Dovoljno smo ranjivi pa je džais kloniti se opasnosti pogonog jezika koji je u našoj sandžačkoj stvarnosti našao pogodnu podlogu. Vrijeme je, odavno, za poruke razuma i razumljivog duha koji treperi u našim sandžačkim dušama punim dostojanstva i topline.

Naša čula sve više odstupaju od retorike mržnje i netolerancije-uzmiču na sve moguće načine. Takav je stav zauzela većina učesnika na izborima za novi saziv Bošnjačkog nacionalnog vijeća (6. juna 2010. godine), uprkos stavu dijela predstavnika BKZ koji se nisu klonili agresivnih govora, konstrukcija i riječi koje su „sjekle oštire od sablje“.

Danas se riječi „*što ka' mehlem liječe*“ koriste u minimalnoj mjeri. Pjesnika je svojevremeno usmrtila „*prejaka riječ*“ (B. Miljković). U ljudskoj historiji je jedan dio ljudi stradao zbog ne odstupanja od izgovorenih besjeda. Riječi stvaraju rane koje nikad ne zarastaju, a u Sandžaku ih ima i među rođenom braćom. Zavađeni jedan drugom iz dana u dan postaju krvni i politički neprijatelji.

Uvrede izgovorene na račun drugoga su danas realnost koju mnogi nastoje relativizirati. Ostaje samo nada u vezi pitanja: da li smo spremni da tu nešto promjenimo? Pozivanje na moralne odredbe naše islamske vjere i Kur'ana Časnog čine nam se opravdanim, usprkos činjenici da ih se najmanje pridržava dio vjerskog vrha. No, vrijedi se ponadati da će se nešto, na bolje, promjeniti!? Bez obzira kada je i kako izrečeno, sve ovo ovisi o našem javnom ponašanju i moralu. Dugo ćemo, ovako podijeljeni, čekati na trijumf naše odlučnosti da se stane na kraj podjelama i uvredama. Da li smo korak nazad, k dobu kada se govorilo: "Tu će mi riječ platit'" - besuti dajem! Jesmo li sve dalje od **Bese** naših predaka-vakta kada je data riječ carovala i izgovarala se s počašću i oprezom. Ima li mjesta našim verbalnim koškanjima u stadionu našeg veoma vidljivog privrednog nazadovanja koje snažno pothranjuje naša nesloga, karijerizam i moralno posnuće

"Riječ je čin" (Sartre), a jedna od riječi je sadržana u našoj staroj besizavjet, zakletva! Odustajanje je značilo odlazak na *Muslihunski sud* - Sud

časti koji raspravlja o pograđenoj riječi i moralu pojedinca. Dati riječ pa je poreći značilo je sukobiti se i pristati na dobrovoljan izgon iz "halka" koji izriče *naš tradicionalni-tribalni kodeks*. Tu je i njegovo veličanstvo *Muslihun*- posvjećen cjelosno svojoj ulozi, elokventan i pravičan. On slušava i sa ostalim sebi ravnim muslimanima izriče prijekor za laž, za svaku nepotrebno prosunutu riječ ili uvredu nanijetu drugoj strani.

"Pametnom je i isaret dovoljan!" - govore oni koji "znaju moć riječi" (F. Muhić)

Zašto se ovaj moralni pad ovdje najviše osjeća. Zato što smo od riječi najranjiviji. Neodmjerena riječ je naša Ahilova peta! Riječ je vezana sa vremenom i ima svoj rok važnosti i upotrebe..

"Niko nije postao kmet u svom selu?", a kamo li neki mali ljudi koji se, vidno razočarani zbog toga, zapute u druga mjesta i, nakon svega, drznu se da osunu verbalnu paljbu na sugrađane koje ni ne poznaju, a kamo li da su im sopstvenim intelektualnim kvalitetima, bar za dlaku dorasli.

Vakat je upaliti fenjere i odagnati mrak iz naše pomračene svijesti i, što prije, naći rješenje za nagomi-

lane nam nesporazume. Odbaciti teške, uvredljive i jeftine riječi ("ni pet para vrijedne") zamijeniti ih "dukat vrijednim", i postepeno otvarati "gvozdene kapije" mentalne tvrdave u koju smo se, uzajamnom nepažnjom i nepoštovanjem, oduvno pozaklapali.

Čuveni epski pjevač Murataga Kurtagić je radi pogane riječi nasruuo da čovjeka "rastrbulji", ali je na saputnikov poziv: *sabur i salamet Murate!* - izgovorom *kelime-i šehadeta* odustao. Kao protivterapiju za bujicu naših - bošnjačkih nesuglasica možemo ponuditi riječi mudrosti naših istaknutih mislilaca:

- "Ova tiranija riječi nije metaforička, već sasvim direktna deskripcija objektivnog stanja svijesti čovjeka." (F. Muhić);

- "Može se desiti da vam neko ubaci virus loših misli, ali mu ne dozvolimo da nam obori sistem." (S. Bugari);

- "Budimo kao berićetna (sretna) vočka koja će uvijek i svakome, bez obzira na sve razlike, davati plod." (S. Bugari);

Il' nam još uvijek predstoji bojazan od one stare -pešterske izreke: "Sadje hora za katilja, čafira i džahilja!"

U OVOM BROJU

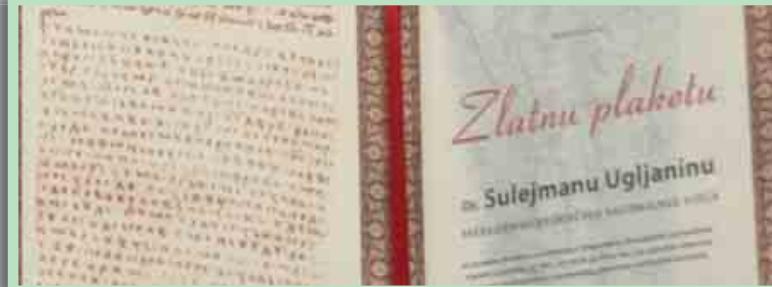
11. MAJ
DAN BOŠNJAČKE NACIONALNE ZASTAVE

51

Bošnjačko nacionalno vijeće
DODIJELILO TRI MEDALJE
Rifat Burdžović-Tršo

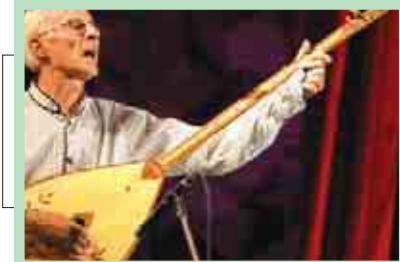
57

ZLATNA PLAKETA BNV-A
TIHIĆU, TADIĆU I UGLJANINU

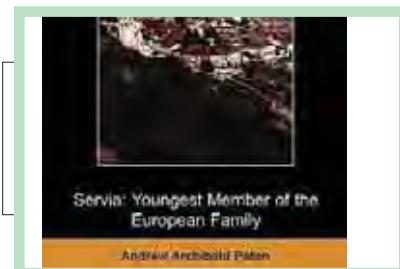
63

U OVOM BROJU

Hasnija Muratagić Tuna
SEVDALINKA - IZAZOV ZA
LINGVOSTILISTIČKA IS-
TRAŽIVANJA

15

Redžep Škrijelj
Užice i Novi Pazar u putopisu
„Servia“ Endrjua Arčibalda
Petona

41

Fuad Bačićanin
Turska književnost
islamskog perioda

48

Smotra Bošnjačkih narodnih
Igrala SBONI 2010

53

Dr. Seid Halilović
Dinamičnost islamske
vere i Kur'ana

107

Nermin Ramićević
KOLIKO JE SATI?

118

Ferid Muhić
BOŠNJACI I ORIJENTALIZAM

6

Zaim Azemović
**UČEŠĆE SANDŽAKLIJA
(BUKOVČANA, PAUČINACA I PEŠTERACA)
U POBUNI ASKERA - BOŠNJAKA
U NOVOM PAZARU 1884. GODINE**

9

Alija Džogović
**Onomastički aspekt
eponima Baton
u kontekstu naučnih diskusija
o Batonovom ustanku 6-9. godine n. e.**

11

Redžep Škrijelj
**OD KONIČA DŽEMO -
ŠEHID IL' GAZIJA SANDŽAČKI**

26

Prof.dr Salih Jalimam
Hijerarhija bosanskih bogomila (1)

29

Fehim Kajević
SANDŽAČKI TOLSTOJ

37

Faruk Dizdarević
**STRADALNIŠTVO KAO
UMJETNIČKA VIZIJA
U KNJIŽEVNOM DJELU ĆAMILA SIJARIĆA**

79

Fatih Hadžić
**ELEMENTI ISLAMSKO-
BOŠNJAČKOG KULTURNOG
NASLIJEĐA U BIJELOM POLJU**

83

Azra Abadžić Navaey
**Predodžbe o Turcima
u hrvatskoj nastavi povijesti**

92

Muhamed Abdagić
**ZAŠTO JE UBIJEN
HAKIJA ZEJNELOVIĆ?**

101

Mirela Šertović
TOPONIMI U SEVDALINKAMA

114

Ferid Muhić

BOŠNJACI I ORIJENTALIZAM

Neka je svakom prosto da bude ono što je sebi izabrao! I u to neka mu niko ne dira!

Bošnjaci, halalite svakom od vas koji je odlučio za sebe reći da nije ono što jeste, nego da jeste ono što nije! I ne dozvolite nikome da vam kaže da ste ono što niste i da niste ono što ste. Jer vi niste ono što niste i jeste ono što ste: vi ste - Bošnjaci!

Neki lijekovi su gori od najgore bolesti! Na primjer, kada su Bošnjake liječili od onoga što jesu!

Jer biti Bošnjak teška je bolest, ali je bilo daleko teže predeverati sve lijekove kojima su ih liječili od te bolesti.

Opaka je ta terapija, cijeli instituti iz više država su radili na najefikasnijim receptima, pa su mnoge i izliječili! A to liječenje je kao što liječi vrijeme, koje jeste najbolji liječnik ali koje, isto tako, nažalost, na kraju ubija sve svoje pacijente! Jer onaj ko je izliječen od onoga sto jeste, nije više onaj koji je bio - ili, što je isto: mrtav je!

Od druge polovine 19. vijeka do početka posljednje dekade 20. vijeka, praktično do agresije na BiH, Bošnjaci su sistematski tretirani kao ne-evropski narod, "rojentalna rezidua "muslimani", u skladu sa dihotomijom "Orient-Okident" (izgovarati kao riječ "Accident", također u istom značenju!), odnosno, Istok-Zapad. Razvijana tokom cijelog 19. vijeka, ova ideologija je izraža-

vala i, razumije se, opravdavala imperialističku vladavinu pozivanjem na intelektualnu, moralnu i organizacijsku superiornost "Zapadnog čovjeka" prikazujući je stoga kao apsolutno pravednu. Pošto su "Azijati", "Arapi", "muhamedanci", sví od reda inferiorni ("Oni ne mogu naučiti da hodaju ni trotoarom ni ulicom", oficijalna ocjena iznesena u britanskom Parlamentu 13. juna 1910. godine), onda je vlast nad njima ne samo opravdana, nego je zapravo moralna obaveza superiornih "Zapadnih naroda" vladati upravo u interesu tih zaostalih, moralno neformiranih i mentalno hendikepiranih "orientalaca" koji bi, prepušteni sami sebi, inače postali žrtve najokrutnijeg despotizma ili bi se uzajamno uništili. Ovakva aberirana ideologija omogućila je impresivne rezultate: Evropski kolonijalni imperializam 1914. godine vladao je na 85% svjetske površine! Sve osim Europe tretiralo se kao učionica, sud i zatvor, a "orientalci" ("Azijati", "Arapi", "muhamedanci", kao djeca koju treba naučiti, kao sumnjivci koje treba provjeriti na sudu i kao kriminalci koje valja otjerati na robiju!

Isti ovaj imperialjni mentalitet odredio je odnos Austro-Ugarske (preko nje kasnije i Hrvatske, odnosno Srbije) prema Bosni i Bošnjacima. U očima moćnijih susjeda Bosna je postala "ori-

jentalna” enklava, a Bošnjaci su treirani kao tipični “orijentalci”. Kao i evropske kolonijalne države, posebno Britanci, i srpska i hrvatska politika tretirala je BiH kao veliku učionicu za školovanje mentalno inferiornih i neprosvićenih, kao sudnicu, i kao zatvor! S tim što su Bosna i Bošnjaci imali daleko težu situaciju jer su imali posla sa neuporedivo primitivnjim i stoga brutalnijim “kolonizatorima”. Žestokosti mržnje i direktno genocidnim programima protiv Bošnjaka primarno je doprinijeo i faktor što su Bošnjaci prigrili Islam kao svoju vjeru. Njegošev “Gorski vijenac”, koji do danas inspiriše patriotska osjećanja Crnogoraca i Srba,

talističkog terorizma” nedvosmisleno potvrđuje ideološki negativnu konotaciju srpske oficijalne recepcije Bošnjaka, njihove kulture i islamske tradicije u cjelini! Ali ne treba previdjeti ni to da je upravo činjenica što su od početka agresije toliko uporno isticali ovaj “argument” i što ga još uvijek štedro zlorabe u svakoj prilici na međunarodnim konferencijama i pri diplomatskim susretima takođe potvrđuje njihovu procjenu da Evropa i danas rado pleše na tu istu muziku.

Tragična ilustracija jeste psihološka drama jednog velikog pisca. Mehmed Selimović rano je usvojio stereotip o “zaostalim orijentalcima” Bošnjacima i “superiornim

sobnostima on je jednostavno bio žrtva neke demografske zablude! On mora biti da je Srbin, a nikako Bošnjak! Ideja da je tek izuzetak (jedan od rijetkih pametnih “orijentalaca”) očigledno ga nije impresionirala, jer bi ga njeno prihvatanje ipak ostavilo unutar korpusa Bošnjaka, dakle “inferiornih orijentalaca”. I tako je Mehmed Selimović postao kapitalna klasična žrtva rasističkih ideologija na Balkanu.

Liječenje Bošnjaka od bolesti “orijentalizma” je počinjalo, sjećam se, već u osnovnoj školi. U razredu gdje je bilo učenika Bošnjaka uvijek su zajedno učili “Srbi, Hrvati i muslimani!”

Islam je otvoreno i nedvosmisleno tumačen kao orientalna rezidua. Sve što je muslimansko bilo je zaostalo, reakcionarno, neprijateljsko, suprotstavljeni slobodi i časti, istini i pravednosti! A kada bi neko od Bošnjaka, uprkos svom “orientalizmu”, pokazao izuzetne intelektualne i fizičke sposobnosti, što se često dešavalo, dobivao je kompliment u skladu sa svima nama dobro poznatim klišeom: „Ko bi rekao da si ti musliman/ muslimanka!? Uopšte ne ličiš na njih! Sasvim si kao mi!”

eksplisite poziva na istrebljenje muslimana Crne Gore, kojeg bi stoga bilo adekvatnije zvati “Gorski vijenac”, “istragu poturica” proglašava za najviši moralni zadatak sopstvenog naroda i u tom kontekstu predstavlja jedan od najradikalnijih, ako ne i zaista najradikalniji književni poziv na genocid! Programi i djelovanje na otmimanju teritorija na kojima žive Bošnjaci i na istrebljenju svih muslimana u granicama do kojih seže moć istrebljivača, od Karađordža, Vuka Karadžića, Miloša Obrenovića, Garašanina, sačuvali su svoj potpuno ideološki kontinuitet do danas u programima SANU, Šešelja, Miloševića.

Ključni argument kojim su Srbi branili i još brane svoju agresiju na Bosnu i Hercegovinu, 1992-1995, naime, njihovo pozivanje da su “... jedino oni branili Evropu od istočne opasnosti i od islamskog fundamen-

zapadnjacima” Srbima. S druge strane, kao čovjek koji je morao jasno uvidjeti u desetinama situacija koliko je on sam iako pripadnik “zaostalih oprijentalaca” i intelektualno i moralno superioran većini svojih “zapadnih prosvjetitelja” Srba - kasnije i apsandžija i dželata njegovog rođenog brata! Suočen sa ovom ozbiljnom anomalijom u odnosu na nametnutu vladajuću dogmu, Mehmed Selimović je zapao u duboku i krajnje ozbiljnu krizu identiteta! Kako on kao „orijentalac“ uopšte može imati takav duh i um? Ili pada cijela koncepcija ili je u pitanju neka krupna greška? I tako, poslije dugolomljenja u sebi, pred kraj života, Mehmed Selimović se u sebi prelomio i odlučio. Ne mogu “orijentalci” biti tako talentovani i pametni kao što je, nesumnjivo, on sam! Ako laže koza, rog ne laže! Dakle, sa takvim izuzetnim spo-

rezidua. Sve što je muslimansko bilo je zaostalo, reakcionarno, neprijateljsko, suprotstavljeni slobodi i časti, istini i pravednosti! A kada bi neko od Bošnjaka, uprkos svom “orientalizmu”, pokazao izuzetne intelektualne i fizičke sposobnosti, što se često dešavalo, dobivao je kompliment u skladu sa svima nama dobro poznatim klišeom: „Ko bi rekao da si ti musliman/ muslimanka!? Uopšte ne ličiš na njih! Sasvim si kao mi!” U okvirima dugoročne strategije, činjenica da su Bošnjaci, generalno uzevši, drastičan protivdokaz tezi o inferiornosti “orijentalaca”, direktno je inspirisala ideološku podvalu o Bošnjacima kao o “islamiziranim Srbima, odnosno islamiziranim Hrvatima”. Psihološka reakcija kompleksa inferiornosti pomiješana sa procjenama o pozitivnim demografskim efektima uključivanja Bošnjaka u korpus “našeg naroda” jasno dekodira

cijelu tu monstruoznu laž o "poturčenim Srbima" i "poturčenim Hrvatima", bezovo frabrikovanu bez i jednog jedinog naučno validnog argumenta! Prosto ih možete čuti kako se došaptavaju ovih stotinu godina: "Vidi samo te Bošnjake! Tako otresiti, tako stasiti i lijepi, mora da su isto što i mi! A bila bi i šteta da ih ne pokrstim, pa da se dobro ofajdimo sa tako vitalnom i sposobnom populacijom!"

Koliko je jaka ova tendencija: da se Bošnjaci degradiraju kao "orientalci" kroz uporno adresiranje kao "muslimani", vidi se i iz nedavne izjave Jakoba Fincija (aktuuelni BiH ambasador u Švicarskoj) - koji se, kako prenose makedonski mediji, žali engleskim medijima da "u Gornji dom BiH i u vladine funkcione mogu samo muslimani, Srbi i Hrvati". Od sada ćemo istinu na megdan! Učili smo i živjeli onako kako su minulih pet stoljeća živjeli i kako žive i danas stanovnici u Bosni i Hercegovini: "Bošnjaci, pravoslavci i katolici!"

U odnosu na razloge zbog kojih su Bošnjaci prigrli Islam, prvo treba, po stoti put, podvući činjenicu da je riječ o religiji, a ne o trgovini svinjama, i da stoga, uz dužno poštovanje prema pravu svakog čovjeka da izabere svoju duhovnu paradigmu, treba jasno reći: tamo gdje nema prinude - a u Islamu je jasno da u vjeri prinude nema i ne može je biti! *Vjera se prihvata zbog vjere! I to je aksiom!*

Neka je svakom prosto da bude ono što je sebi izabrao! I u to neka mu niko ne dira! Bošnjaci, halalite svakom od vas koji je odlučio za sebe reći da nije ono što jeste, nego da jeste ono što nije! I ne dozvolite nikome da vam kaže da ste ono što niste i da niste ono što ste. Jer vi niste ono što niste i jeste ono što ste: vi ste 'Bošnjaci'!

Svjedočanstvo vremena

D a li iz urbanističkih ili ateističkih razloga, ali u periodu poslije II svjetskog rata u više gradova na području Sandžaka porušeno je ili pokušano da se sruši više islamskih bogomolja (džamija, mesdžida i turbeta), što se sa aspekta čuvanja bošnjačke kulturne baštine može smatrati najnegativnijim događajima. Usprkos svemu urbana politika nove Jugoslavije ostavila je prepoznatljive duhovne ožiljake u sjećanju savremenika.

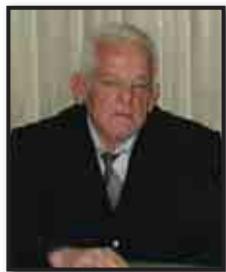
Na fotografiji: snimak rušenja munareta džamije "Kolo" u Novom Pazaru 1959. godine. Kolo džamija je porušena novembra 1944. godine tokom savezničkog bombardovanja grada. Njene ostatke zajedno sa munarom nova komunistička vlast nije željela restaurirati već je pod izgovorom "uklanjanje feudalnih simbola" osmanlijskog kulturnog nasljeđa zbrisana sa lica islamske sakralne kulture Novog Pazara i Sandžaka. Snimak je sačinio jedan od učenika novopazarske učiteljske škole, književnik Zaim Azemović.

Ovom prilikom se zahvaljujemo autoru fotografije na ustupljenom foto materijalu koji smo izvukli iz njegove foto arhive.

UČEŠĆE SANDŽAKLIJA (BUKOVČANA, PAUČINACA I PEŠTERACA) U POBUNI ASKERA* - BOŠNJAKA U NOVOM PAZARU 1884. GODINE

(Po pričanju iz 1964. godine 80-godišnjeg Bela Ibrahimovića)

Zaim Azemović,
književnik

„Borija*¹ zatrubi a vojska se trčeći postrojavaše ispred kršle* u Novome Pazaru. Pred strojem su šetali oficiri i kad se razlegla komanda da vojnici stanu mirno u stroj, stigoše još tri-četiri zakasnela vojnika te se oficiri naljutiše, i još više, kad neki vojnici (turski Ćurtovi*) pogriješiše, te im komandovaše da legnu i počeše da hi gazu i udaraju.“

- Opet vi Bošnjaci docnite, - razdra se oficir na vojnike koji pristigoše u stroj.

- Hodite ovamo!

Postrojše njih dvadesetak. Turski oficir zaredi da udara sabljom po glavi vojnike i po rukama, kojima su zaklanjali glavu.

Kad dodjoše do Ibiša Camića iz Paučine, koji je bio na kraju reda, oficir zamahnu, A Ibiš, krupna ljudina, odmače se te sablja, obučena u kaniju*, zviznu i zamalo po koljenu udari oficira koji je njom zamahnuo.

- Molim te nemo' me udarati, nijesam hajvan, nijesam magarac, ni konj da me mlatiš svakog dana - reče Ibiš.

Oficir još ljuće nasrnu, hoće da ga udari uvrh glave, a Ibiš mu dograbi i ote sablju. Drugi se oficir zalete k' njemu da ga udari, a Ibiš iz džepa šinjela izvadi kamen, pa toga drugoga oficira bup u slijepo oko. Pobuni se i ostala vojska, odbaciše puške, pa nastade hrvanje i udaranje. Oficiri dovedoše iz kasarni i ostalu vojsku te kidisaše na pobunjene Bošnjake, povezaše ih i savladaše. Bilo ih je šezdeset i sedam; i svi iz okoline Rožaja, Tutina i Novog Pazara.

„Reko' ti, to him nije bilo prvi put da dobiju batine, te su se dan prije pobune bili krišom sastali i razgovarali:

- Šta ćemo ovome, ovako se više ne može izdržati?

Odvjilo se šezdeset i sedam ljudi iz Sandžaka, svezali tvrdu besu i zadali riječ da se neće izdati. Ibiš Camić iz Paučine je rek'o:

- Ja ću se prvi suprostaviti batinanju i vratiti udarac za udarac, al' nemojte me puščiti bez vašeg znanja da poginem...“

Kad sprovedoše bundžije, komandant osmanliske vojske ta put ne dade da hi strijeljaju, reče:

- Puška nije pucala, no batina, bolje je željkovati ta tri oficira koji su od uboja umrli, no šeset sedam ljudi. Sami su krivi. Bolje šeset sedam ljudi, no tri čov'eka.

I osudiše hi po tri m'eseца zatvora. Po što o'služiše vojsku i odlježaše po ta tri m'eseča, pobunjeni vojnici se vratiše kućama. Koji nijesu bili oženjeni poženiše se i okučiše.

1. asker-vojska; borija-truba;kršla-kasarna; Ćurtovi-Kurdi; kanija-ulozak za sablju; zabit-oficir;

Dodje Ibiš Camić u Paučinu, i moj otac Selmo Ibrahimović, koji je, takođe, učestvovao u pobuni Bošnjaka i bio drug s Ibišom, vratiti se u Bukovicu, ode u zaseok Kačari. Oni dvojica su bili nerazdvojni i poznanici odranije, rasli zajedno, čuvali stoku zajedno, jer su i sela jedno do drugog.

Dok jedno jutro turska vojska opkoli sela i po spisku stade tražiti kuće pobunjenih. Prozvaše i mog baba, rekoše mu da se obuče, da treba da podje sa njima. Moj se babo spremi i zovnu svoju majku:

- O, Majko, nemo' plakat, ako bidem živ, vrnuću se, mene si gurno traže oko onog bića i zavada sa turskim zabitim.*

Sabraše sve pobunjenike iz okoline Rožaja i Tutina. Iz tutinskog sela Drage dovedoše u Rožaje dvanestoricu i sve hi povezaše sindžirima*, ruku za ruku, i povedoše niz Ibar ka Mitrovici.

Hadži Zeka iz Dukađina* i Ali-beg Draga nijesu ta' put bili u Mitrovici, no u Gusinje kod Ali-paše Gusinjca koji him je ispričao da je iz Stambola dobio naređenje da pobunjenike sproveđe u Stambol. Medju bundžijama je bilo, ka' što reko', dvaneset rođaka i bratućeda Ali-beg Drage. No, Ali-beg, čim se vrnu u Mitrovicu, sa Ali-pašom Gusinjom, pojahaše na voz i odoše u Stambol.

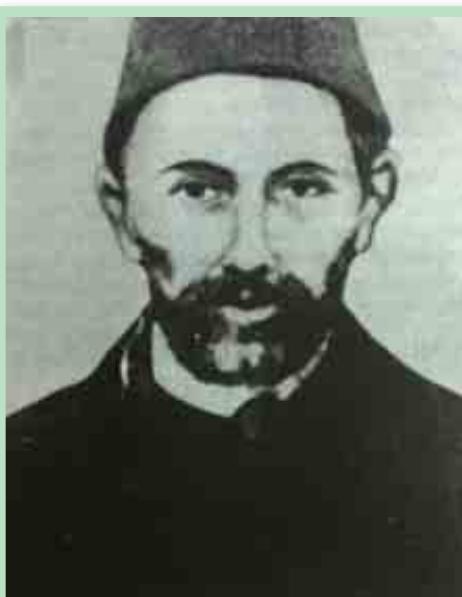
Car*³ Abdulaziz⁴ ga je vrlo milovalo, te ga odmah pusti k' sebe na divan, Ali-beg Draga mu poljubi ruku i prozbori:

- Čestiti Padišahu*, šeset i sedmoro moje d'eca je okovano...

Sultan mu odgovori:

- Zlikovci su oni. Ferman* sam dao, prema dokazima mojih oficira, po sto godina robije da odležu u Kanli kuli*. Ako u hapsani* koji od njih preživi, zdravo će ti doj - zlobno se nasmija.

Vide Ali-paša Draga da se tako ne može ništa, pokloni se i izađe, pa u odaju dozva carevog velikog vezira, koji je bio, takođe, Bošnjak, dozvaše i carevog muhur-pašu*, pa napisao arzuhal⁶, koji carev veliki vezir unije pred cara, pokloni se i ostavi je caru na krilo, pa izađe. Ni on sam nije smeо da stoji pred carom dok bide čitao molbu za pomilovanje pobunjenih Bošnjaka.

Hadži Zeka, jedan od osnivača pećke lige

Čim pročita molbu, car viknu:

- Allah, šta mi veliki vezir oteža ovom molbom! U tom naredi vrataru da mu zovnu velikog vezira. Kad on udje, sultan ga ljutitoочекa:

- Šta mi ovo, jazuk ti bilo, učine? Ti znaš da ja ne mogu rej, pa porej?!

- Aman, care, ovo je damar naše snage, njih šeset i sedam. Na šeset i sedam tabora da udaru pobijedili bi!

Car se diže i naredi da mu spremu kočije. Hoće da ode lično, i svojim očima da vidi te pobunjene Bošnjake. Povede sa sobom

i Ali-beg Dragu.

- Ovo su moja d'eca! - reče Ali-beg Draga, pokazujući na u bukajije okovane Bošnjake.

- Dozvoli care da im odriješim ruke.

Na to mu car reče:

- Moram da zažmurim dok to učiniš, jer sam naredio da hi okuju. Kad su hi odvezali, sakupiše hi, opkoljene carskom stražom, a car hi upita:

- Koji je vodja, ko je prvi vrnuo udarac mojim oficirima?

- Ja! - reče Ibiš, i izadje pred ucrnjele i zanijemele robijaše.

- Jesi li znao šta te čeka? - reče car, odm'eravajući pogledom njegov krupni stas i široka ramena.

- Jesam, Padišahu! V'ešanje il' smrt! Al' mi Bošnjaci radije ginemo, no svoj obras i ponos da izgubimo.

Ne mogu - reče car - da vas razdvajam, a tebe bi' oslobođio jer si junak.

Aman, care, stade preda njim Ali-beg Draga, - nemo' mi pogubit' moju d'ecu, moju krv, listove moje gore. Oprosti him i pošalji hi da u bojevima okaju svoje grijehove...

Dobro, pašo i ti beže! Za vaš hatar, poklanjam vam hi. Zamjenjujem okove sabljama. Rasturite hi sve po tri u dvaneset hiljada vojske, i na Arabiju pošaljite da guše pobunu...

- Koliko ih se vratilo, amidža Belo? - zapitah starca.

Vrnulo hi se kućama četr'es'. Sudbina je da živi kućama dodju Ibiš Camić, i moj otac Selmo Ibrahimović. Ostali su izginuli na bojištima, il' pomrli na đemijama pri povratku kućama.

- Vidiš moj, sinko, koju su muku vid'eli? Al' obraz nije sto kosa liva!?

2. sindžir-lanac; Dukađin-Peć i njegova šira okolina;

3. Naziv „car“ kazivač koristi umjesto imena sultana.

4. Sultan Abdulaziz (1861-1876)

5. Padišah-sultan; ferman- ukaz; hapsana-zatvor, muhur paša-overilac sultanskog pečata; arzuhal-molba

6. Razgovor je zapisan na nestandardnom (starosandžačkom) dijalektu bosanskog jezika.

Onomastički aspekt eponima *Baton* u kontekstu naučnih diskusija o *Batonovom ustanku* 6.-9. godine n. e.

Akademik
Alija Džogović

Tema ovoga rada je onomastički, dakle lingvistički aspekt onih toponima koji su motivirani imenom *Baton*, a u ovom lingvističkom kontekstu ukazuje se i na moguće historijske aspekte i komponente vezane za jednog ili više *Batona* iz ilirske historijske mape, odnosno iz ilirskog imenoslova i antroponimskog sistema nekadašnjih Ilira i današnjih Albanaca u oblastima istočno od rimske provincije Dalmacije.

Rasprava koja se izlaže u ovom radu ograničena je, uglavnom, na Kosovo, Sandžak i Makedoniju, sa pretpostavkom da je u nauci već duže vrijeme prisutna diskusija na najvišem nivou i od strane najeminentnijih historičara, onomastičara, lingvista i drugih naučnika koji su se bavili historijom i historijskom onomastikom balkanskih naroda, ili su to činili motivirani drugim povodima i ciljevima.

U radu *ILLYRICUM MIT-HOLOGICUM* Radoslav Katičić je prezentirao vrlo široku, i skoro iscrpujuću, panoramu naučnih tema i argumenta iz pera vrsnih lingvista, onomastičara, historičara i hroničara; izložio je sve relevantne izvore na kojima su raniji naučnici temeljili svoje teze i dokaze. Izloženi su brojni dokumenti iz provincije Dalmacije i ostalih provincija Rimskog carstva, od Apolodora i Herodota do danas, zapravo od one *Batie* u polju ispred Troje s kontekstom legendi i predanja. Apsolvirane su sve varijante i strukture li-

kova u čijoj se morfološkoj komponenti nalazi imenski lik *Baton* ili neka njegova morfema iz nekog pisanog dokumenta ili arheološkog eksponata.

Katičićeva naučna diskusija je zaista sveobuhvatna i može poslužiti kao uzor s kakovom se naučnom ozbiljnošću i etikom prilazi naučnom istraživačkom radu – i onim temama koje su već stoljeće i više bile predmet naučnih istraživanja, diskusija i teza svakojakih namjera. Dakle, i onih koje se danas pokazuju kao falsifikati.

U ovom radu Katičić je izložio sve izvore u kojima je u osnovi eponimska struktura *Baton* – ime jedne ili više ličnosti iz ilirske historijske onomastike, najvjerojatnije iz ilirskog vladarskog imenoslova, mada je moglo biti i drugih nosilaca ovoga imena. Ti izvori su uglavnom grčki, rimski (latinski), ilirski, pisani, arheološki i dr. Veliki je broj grčkih izvora o ovom antroponimskom liku iz ilirskog imenskog sistema, iako se može primjetiti da je ovo ilirsko ime bilo vrlo rijetko u istočnim rimskim provincijama. Ovo potvrđuju ne samo relevantni dokumenti već i današnja antroponimska situacija u imenskim sistemima Albanaca Albanije i Kosova, kao i onih u susjednim oblastima Crne Gore, Srbije, Makedonije i Grčke. Ova pretpostavka se historijski ne potvrđuje ni na starim prostorima Kalabrije, a ni na današnjim prostorima Hrvatske (Arbanasi kod Zadra).

Tokom višegodišnjih naučnih onomastičkih istraživanja na Kosovu i u Sandžaku, u velikom fondu mikro i makro toponima različitih jezičkih slojeva i supstrata, evidentirali smo tri makrotoponima, i to: ojkonim *Batuš* (kod Đakovice na Kosovu), ojkonim *Batrage* (kod Tutina u Sandžaku) i ojkonim *Batinci* (kod Skoplja).

Ova onomastička naučna istraživanja (prikupljanje onomastike) na terenima Kosova i Sandžaka obavljena su u periodu između 1973-1996. godine. Istraživanja su bila dio Projekta jedne akademije nauka odnosno Projekta tadašnjeg Međuakademijskog odbora bivše zajedničke države.

Batuša je veće selo južno od Dečana, locirano na ivici istočnih ogranka Prokletija. Selo se nalazi na predjelu koji ima istočnu eksponiciju, tipično je, po arhitekturi i komunikacijama, albansko alpsko selo – stočarsko i poljoprivredno, jer se nalazi na rubu planine i u kontaktu sa vrlo plodnom i podvodnom ravnicom. Zapadno od ovoga sela su visoke i strme planinske strane obrasle sitnogoricom. Selo je dijelom uvućeno u duboki tjesnac kroz koji protiče rječica *N'guša* (evidentirana na Prokletijama na više mjesta: kod Gusinja, zatim kod Rožaja – na predjelu sela *Njeguša*, te u Rugovskoj klisuri itd.). Više ovoga sela, zapadno, nalazi se planina *Ujezdna*, što upućuje na prisustvo starijeg toponimskog sloja. U ovom kontekstu, takođe zapadno, su i oronim *Murina*, rijeka *Erenik*, sjeverno je ojkonim *Junik* (*Juniperus*), te ojkonim *Vokša* i dr. U ravnici, u kontaktu Batuše, su sela *Molić*, *Nivokaz*, *Ponošec...* Korpus ovih oronimskih i ojkonimskih struktura svakako pripada vrlo starom onomastičkom sloju na Balkanu.

U osnovi toponima *Batuša* je morfološki lik *bat-*, što bi se moglo pretpostaviti da je ova baza i u strukturi *Batuša* – motivirana imenom *Baton*. Ipak se mora reći, s obzirom da je ovaj lik na Kosovu dosta *usamljen* (*i danas pomoran*), koliko je ojkonim *Batuša* nastao motiviranjem ilirskog vode *Batona*, i kojeg *Batona*, a historijski je potvrđeno da ih je bilo trojica. Nije takođe jasno da li je neki ilirski vojskovođa sa imenom *Baton* mogao biti motivacija za imenovanje ovoga predjela. Nije potvrđeno da li je izvjesni drugi *Baton*, neki značajniji stanovnik u ovom kraju, mogao biti povod za imenovanje ovoga sela ili kraja.

Zanimljivo je da se ime sela, u govoru lokalnog stanovništva, čuje kao *Batuša*, odnosno kao struktura sa na-

zalnim *a* (sa nazalnom fonološkom vrijednošću).

Ojkonim *Batuša* ima i karakterističan (alb.) sufiks *-uša*, koji je evidentiran i na drugim prokletijskim i vanprokletijskim terenima, naprimjer: *Miruša* (rječica kod Kline), *Raduša* (planina i rječica na sjeveroistočnim ograncima Prokletija, istočno od Poibarja), *Vajuša* (rijeka koja teče od Gusinja i dalje kroz sjeverne predjele Albanije), *L'puša* (rječica na Kosovu), *Veruša* (rijeka i predjeli oko nje u Sjevernoj Albaniji). Ovaj sufiks imamo i u morfološkoj strukturi *Kladuša*, što znači da je zasvjedočen i na širim balkanskim prostorima, dakle na ilirskom. Zapaženo je da je ovaj sufiks evidentiran uglavnom u strukturi hidronima, ali i kod toponima na kojima je prisutna voda, što je njegova primarna motivacija. Semiotika ovoga sufiksa je hidronimskog sadržaja.

Dilema u vezi sa ovim ojkonimom je u distinkciji *Batuša* u izgovornoj varijanti sa nazalnim vokalom *u* koja može biti derivat od *Batuša* u značenju "zemlja", "zemljiste" ...

Batrage su selo u Poibaru, kod Tuttina. Locirano je više Ibra, po zapadnoj strani, u dosta tjesnom reljefu potkovičastog oblika. Ima istočnu eksponiciju, okrenetu prema vodi Ibra.

I ovaj ojkonim ima bazu *bat-*, ali je diskutabilno koliko je ona nastala iz imenske strukture *Baton*. U ovim sandžačkim krajevima ima glagol *batr-gati* sa značenjem *čeprkati, nešto raditi, raduckati, provoditi vrijeme u nekom mnogo značajnom radu*. Kaže se: "Eto, batrgam" ... Ipak jasno može biti da su događaji u vezi sa *Batonom* i *Batonom* u stankom dopirali i do ovih istočnijih krajeva, pa i do kosovskih, čak i do Makedonije gdje se nalazi i jedan toponim *Batinci* (kod Skoplja). Tako bi i ova leksema mogla biti u vezi sa bazom *bat-* iz imena *Baton*. Danas bi ova tri toponimska lika bili najistotniji onomastički likovi nastali po imenu *Baton*. Naravno, ako se izuzmu oni likovi razmješteni i potvrđeni u pisanim spomenicima na prostorima današnje Grčke i dalje do Stare Troje.

Treba reći da u Sandžaku i danas postoji veliki broj toponima i hidro-

nima ilirskog porijekla. Karakteristično je ime mjesta *Tutin*, od ilirskog *Theuton*, kao i *Gusinje* – od *Geusis* i *Buzet* – od *Beuses* (gdje je ilirska vokalna sekvenca *-eu-* rezultirala u *-u*).

Toponimi, uglavnom ojkonimske sadržine, evidentirani su i u još nekim krajevima, kao u sjeverozapadnim i zapadnim oblastima Balkana ili bolje reći u sjevernim oblastima Ilirika. Tako je *Batočina* u Srbiji, *Batinici* u Slavoniji, *Batajnica* je nedaleko od Zemuna. Sve ovo potvrđuje historijski kontinuitet sa Ilirikom do pada pod rimsku vlast. To je dio Panonije koji je bio u sastavu Ilirika, a možda i prostor na kojem su se vodile borbe između Batonovih Ilira i rimskih legija. To je mogla biti i motivacija da se znamenita mjesta tako imenuju – naravno, u narodnoj tradiciji.

Ojkonim *Bratunac* u Istočnoj Bosni mogao bi biti u vezi sa imenom *Baton*, kada bi se shvatilo, i dokazalo, da je fonema *r* sekundarna u ovom toponimskom liku i da je baza *bat-* kao morfološka struktura shvaćena u govoru kasnije polulacije kao *brat* sa dodatkom sufiksa za oznaku mjesta. U jeziku se takve pojave dešavaju – modificiraju i preoblikuju. To je onaj stvaralački proces u jeziku neke populacije. Onako kako ona razumije neku jezičku strukturu, tako je i podešava u komunikaciji.

Indikativno je da se struktura *Baton* ne javlja ni kao antroponom ni kao toponim u tekstu *Acta Albanie Veneta* koji je venecijanski popis iz XV vijeka u oblastima *Sklavinija Skadar i Hilendarski posjed Kamenica* – komentar Božidara Alekse Vukčevića (<http://www.montenet.com/2002/bizo2.html>). Ovaj tekst ima 78 strana, komentar je pomenutog popisa, a njegovo analitičko težište usmjereno je na antroponijske i toponijske strukture evidentirane na italijanskom jeziku (venecijanskom dijalektu) i italijanskoj transkripciji. Vukčevićeve antroponijske i toponijske strukturalne analize su često subjektivne i ne mogu se prihvati svi njegovi analitički sudovi i zaključci, osobito ne oni historijskog karaktera, a još manje oni koji su rezultat prevođenja imena i posesi-

vnog genitiva u funkciji prezimena, te i prevodenja naziva mjesta. Zna se: *antroponimi i toponimi se ne prevode.*

U ovom popisnom dokumentu iz XV vijeka nema strukture *Baton*, u oblastima od zapadnih krajeva Skadarskog jezera do istočnih krajeva Skadra i Prokletija, iako bi se u ovoj nekadašnjoj ilirskoj oblasti moglo očekivati prisustvo nekog toponimskog ili antroponimskog derivata od imenskog lika *Baton*. Ipak, treba primijetiti da se na više mjesta nalaze imenski likovi *Bato* i *Brato* u porodicama za koje se može reći da su albanskog porijekla. U kontekstu ovoga evidentirana je da je slavizacija bila vrlo radikalna i da su ovi likovi shvaćeni kao apelativi *brat//brato* i kao takvi transformirani u antroponimske strukture *Bato//Brato*. Naravno, ovo je samo prepostavka, da bi ovi derivati mogli biti načinjeni od imena *Baton*. Naše je mišljenje da antroponimska forma *Baton* nije imala svoje "plodno tle" u Sklavinijskoj Skadar i zapadno od Skadarskog jezera. Historijski, ovaj antroponimski lik u funkciji topónima tipičniji je za centralni Ilirik i panonske oblasti u kontaktu sa današnjom Sjevernom Bosnom.

S obzirom da je Božidar Vukčević u svojoj diskusiji obuhvatio i relevantne oblasti iz popisa 1485. godine, one iz Sami Puljahinog *Defteri Shkodrës*, to se može reći da ni u ovom defteru (turskom popisu) nema konkretnih podataka o imenskoj strukturi *Baton* – u funkciji imena ili toponima.

U zaključku se može reći, da je na istraživačima (lingvistima, historičarima arheologima) da dođu do pravih i objektivnih rezultata.

Appendix

Iz konteksta ovoga rada, kao i iz brojnih naučnih izvora, nameće se prepostavka da su toponimski likovi

Batrage i *Batuša* motivisani ne samo imenom *Bato//Baton* već i borbama koje su se na ovim mjetima događale između rimskih legija i ilirskih ustnika. Poznato je da su se glavne borbe događale uglavnom u centralnom Iliriku – na teritorijama *Desijata* i *Breuka*, dakle u provinciji Dalmacija i u Panoniji. Šira teritorija Sandžaka, planinski krajevi Zapadne Srbije (uglavnom oko Užica) i pribrežni predjeli Zapadnog Kosova bili su vrlo naseljeni Ilirima koji su se pridružili opštem ustanku. Za rimske legije ovi krajevi

lnog napada rimskih legija. Zato se, kao zaključak, nameće prepostavka da je ova tutinska regija služila i kao teren gerilskog ratovanja i kao lokacija za sklanjanje ilirskih izbjeglica ispred rimske vojske koja se mogla kretati samo terenima pogodnim za konjicu i pešadiju sa teškim oklopima i teškim naoružanjem. Ovdje su ilirski gerilci mogli uvijek biti u prednosti.

Takođe treba prepostaviti da se bitka između rimskih legija i ilirskih branitelja mogla desiti i na bilo kojem drugom mjesu u Pešteri, o čemu postoje predanja u narodnoj tradiciji ovih krajeva.

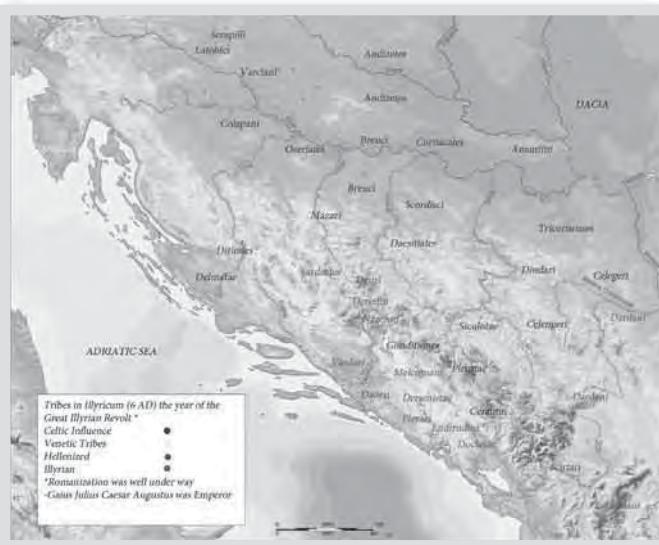
Batuša je takođe pružala mogućnost dobre odbrane. Uvučena je u klisuru više koje su nepristupačne strane (danas šuma *shkoza*). Rimski legionari nisu se mogli pentratи po ovom brdskom (prokletijskom) terenu i svaka bitka morala je biti izgubljena.

Na mjestima *Batrage* i *Batuša* mogle su se dešavati vrlo značajne bitke, koje su ostajale kao toponimski sadržaj, a sve ostalo je ili zaboravljen ili je prelazilo u dosta blijedo predanje. Na ovim mjestima sačuvani su

nepristupačni i daleki od ondašnjih (strateških) komunikacija, pa su rimske legije ovamo mogle dospeti krajem ustaničkih godina. Ravnica današnje Pešteri nije pogodovala ilirskim braniteljima, pa su se oni (takođe iz strateških razloga) povukli u oblast Tutina i u klance oko Ibra. Može se prepostaviti da je reljef Batrage, i cijelog Poibarja, bio osobito pogodan za odbranu i skrivanje u nepristupačnim gudurama. Na mnogim lokalitetima i Ibar je pružao mogućnosti prijelaza na istočne planinske strane – prema Istočnom i Zapadnom Mojstiru i prema planinskom vrhu Beleg. Reljef *Tutina*, *Mitrove*, *Detana* je prirodni zaklon na čijim predjelima su se nalazila i brojna ilirska kulturna mjesta, koja je trebalo braniti. Treba reći, da je reljef lokaliteta Batrage okružen stijenama i mogao je biti dobar zaklon od fronta-

brojni toponimi ilirskog porijekla, kao i kultovi iz ilirskog mitskog sistema, npr. oni iz *kulta Sunca*, iz *mitraizma*, iz nekih kosmičkih kultova, kao i neki *bogumilski kultovi* (toponim *Dedovo brdo* kod Tutina) i dr. U narodu postoji vjerovanje da je Tutin dobio ime po onomatopeji *tutanj*. Navodno, kada je *Husein-kapetan Gradaščević* "jezdio" preko Pešteri prema današnjem Tutinu, onda se *tutanj* konjskih kopita čuo daleko do Ibra. Po tome je i ovo poibarsko mjesto dobilo ime *Tutin*. Svakako je ovo predanje vrlo staro i odnosilo se na rimsku konjicu i rimske oklopne legije, ali je vremenom zaboravljen i vezano za *pohod Husein-kapetana Gradaščevića*.

Da je onomatopeja *tutanj* motivacija za ime *Tutin*, samo je dio narodne etimologije. Prije će biti da je neka značajnija ilirska ličnost bila motivski sadržaj za ime ovoga mesta.

Ilirska plemena i njihovo okruženje u vrijemenu Batonovog ustanka

Dosta zatamnjeno predanje kaže da je ovdje boravila ilirska *kraljica Teuta*, poslije bjekstva ispred rimskih legija, da je ovdje umrla i da je sahranjena na nekom nepoznatom lokalitetu. Možda na *Gradini* više Tutina, možda u *Mitrovi*, na *Velipolju*, na *Dedovu brdu*, ili na kultnom mjestu *Jeliće* više Ribarića. Ime oronima *Jeliće* etimološki je nastalo preko grčkog *Helios* (supstitucijom *J* umjesto *H*), slično kao kod oronima *Jeleč*, *Jelovjane*, *Jelenak* i sl. Na svim ovim mjestima ima tragova ilirske materijane kulture (*zidine, sakralne nekropole, gradine, kamene kugle - kosmički mitovi, razmještaj na karakterističnim vrhovima, pećine*). Kasnije su na ovim mjestima nastala *bogumilska svetilišta*.

Svakako da je regija Tutina i okoline, koja je geografski u zaklonu, mogla biti i izvjesno Teutinovo boravište i da je ona tajno sahranjena negdje u ovim krajevima. (Up. i *tajnu Atiline sahrane* – uobičajenu kod nekih starih naroda i civilizacija). Arheologima ostaje da istražuju i lokalitete i literaturu. Makar za samo jedno zrno istine Mi ih samo motivišemo, uz saglasnost – da dođu do valjanih naučnih rezultata.

Takođe je zanimljivo reći, da u ovim krajevima postoje brojna, zatamnjena, predanja o zakopanom Teutinom blagu – negdje na „*nekom brdu*”, u „*nekoj pećini*”, kod „*nekog izvora*”...

Sa lingvističkog aspekta može biti vrlo indikativna zastupljenost i distribucija baze *bat-* (*bath-*) u nekim zapadnoevropskim jezicima, kao i semiotika riječi sa ovim morfološkim konstituentom. U francuskom glosariju ova baza je vrlo frekventna. Zastupljena je u riječima distinkтивne semiotike i morfoloških struktura. Naprimjer:

- baton* - batina, palica, štap
- batonner* - batinati
- batonnier* - poglavatar advokata
- battant, -nte* – onaj koji bije
- batte* - malj
- batteur, -euse* - ubojica

<i>battoir</i> - pirajka
<i>battre</i> - biti, tući, udarati, boriti se
<i>bat</i> - samar
<i>bataillon</i> - bataljon
<i>bateau</i> brod
<i>bater</i> - osamariti
<i>battue</i> - potjera
<i>batelier, -ere</i> - brodar

U engleskom glosariju je:
battle - bitka

U nekim balkanskim slovenskim jezicima ova baza zastupljena je u strukturi *batina* - motka, kao i u strukturi *batinati* - tući, biti.

U grčkom jeziku evidentni su ovi leksički likovi:

<i>vatisia (batisia)</i> - dubok
<i>vatitis (batitis)</i> - dubina
<i>vatino (batino)</i> - dubiti, produbiti
<i>vatia (batia)</i> - duboko

U kontekstu ove leksičke diskusije evidentno je da za odrednicu *borba* u nemačkom jeziku je *der Kampf*, kao i *der Kampfer* - borac, *kampfen* - boriti se; dok je u grčkom jeziku *mahi* - bitka, *agones* - bitka. U latinskom jeziku je *pugna, -ae* - bitka, *proelium, -li* - bitka.

Ova leksička elaboracija pokazuje zastupljenost // nezastupljenost baze *bat-* u relevantnim evropskim jezicima.

Nije potvrđeno da li je baza *bat-* iz ilirskog imenoslova u kakvoj lingvističkoj vezi sa istom bazom u nekim evropskim jezicima. Takođe nije potvrđeno da li je struktura *Bato(n)* ime ili hipokoristik, ili možda nadimak (ili nekakva ratnička titula) za onoga koji se *bori, tuče, udara* kao malj i sl.

Batonovi ustanci 6-9. godine n. e. zahvatili su i ove sandžačko-koso-

vske krajeve. U vezi sa morfološkim likom *Baton*, može se pretpostaviti da ovaj leksički lik nije bio lično ime nekog iistaknutog Ilira već da je bio neki stepen vojne (voždovske) titule. U rječniku grčkog jezika nalazimo odrednicu *vatmos (batmos)* = stepen, čin. Potvrđeno je da je *Batona* bilo dvojica (kod Desijata i Breuka), a možda i više – moguće je da je i svako veće pleme imalo svojeg *Batona*.

I teritorija današnjeg Sandžaka bila je obuhvaćena ilirskim ustancima. O njima ima tragova i u onomastici.

Takođe nije potvrđeno da li je Teuta bila kraljica svih Ilira ili samo nekog plemena, te kakvu je ulogu imao njen sin *Baton* u *Velikom ilirskom ustanku 6-9. godine n. e.*

(O daljoj i široj informaciji na ovu temu čitaoci se upućuju na knjigu *Batonov ustanci* autora Esada Pašalića, izd. Vrijeme, Zenica, 2009).

Tema našega rada je istraživanje djelovanja ilirskih ustanika na prostorima Sandžaka, Zapadne Srbije i Zapadnog Kosova, kao i njegov odraz na toponomastički korpus i narodno predanje, te očuvanost mitskih elemenata u narodnoj tradiciji. Ova pitanja u nauci ostaju otvorena, za buduće istraživače. Mi smo samo inicirali ovu temu.

Summary

U ovom radu autor raspravlja o antroponskom i topomenskom liku *Baton* u onomastičkom materijalu Kosova, Sandžaka, Makedonije, kao i u nekim historijskim dokumentima iz popisa stanovništva u XV vijeku.

Autor je uspio da evidentira tri toponimska lika: *Batuša* (ime sela kod Junika, blizu Đakovice, na Kosovu), *Batrage* (ime sela u Poibaru, kod Tutina) i *Batinci* (mjesto kod Skoplja). Ova tri toponima su i predmet etimološke analize i historijskih potvrda.

U elaboriranim pisanim dokumentima nema likova *Baton* u funkciji imena ili u funkciji toponima.

Prof. Dr. sci. Hasnija Muratagić Tuna

SEVDALINKA IZAZOV ZA LINGVOSTILISTIČKA ISTRAŽIVANJA

Ekspresivno-emocionalni utisak koji na slušaoca sevdalinka ostavlja može se objasniti prije svega jezičkim sredstvima kojima je oblikovana. Sevdalinka je tvornica semantičke perspektive u kojoj dolazi do mnogolike metamorfoze riječi u poetsku sliku. U poetskim slikama zapretana je osnovna shema umjetnikove zamisli, i nju treba otkrivati. To je moguće jedino ako se dobro pronikne u tajnu jezika sevdalinke, koja je obrazac miorirnosti, muzikalnosti, lahke i čiste forme, gracijske izraza osjećanja, obrazac suštine lirizma itd. Jednostavno, u radu ćemo pokazati da je sevdalinka neiscrpno vrelo jezičkih obrta, stilskih obrazaca i slojevite metaforike.

Poezija nije izražena misao, već melodija koja se izdiže iz razapljenje rane ili iz nasmiješenih usta.

Halil Džubran

Autori sevdalinki često narušavaju ustaljena jezička pravila da bi sačuvali ritam i melodiju.

Određen broj slogova održavaju na taj način što upotrebljava kraću množinu nekih imenica koje se u neutralnom govoru upotrebljavaju u dužoj formi

Svima nam je odveć jasno da moderno društvo sve više potiskuje klasične forme tradicionalne književnosti i sve ih češće zamjenjuje drugim, vjeruje se, adekvatnijim oblicima. Dakle, nove generacije ne njeguju u velikoj mjeri tradicionalne vrste usmenog stvaralaštva. To se naročito odnosi na epske pjesme. Ipak, ne može se tvrditi da je usmena književnost u savremenom društvu sasvim potisnuta. Ona kao osobit umjetnički izraz i dalje živi u neobičnom šareniliu, kao specifičan produžetak tradicionalnog usmenog kazivanja toliko svojstvenog našem prostoru. Po uzoru na usmenu književnost neki pojedinci (naglašavam – neki pojedinci) kreirali su uspjele pjesničke tvorevine koje djeluju posve originalno i umjetnički snažno, jer posjeduju elemente specifične i neponovljive ljepote kojima se karakterizira naša sevdalinka. Mnogi bi da je oponešaju i u ovom vremenu.

U ovom radu nećemo se doticati tih, da uvjetno kažemo, novih sevdalinki.

Spominjemo ih samo zato da ukazuju da je utjecaj „starih“ sevdalinki iako prisutan u sadašnjem vremenu, odnosno da su sevdalinke općenito prisutne u našem životu zato što su one tradicionalne tvorevine čudesne ljepote. Riječ je o lirskim ljubavnim pjesmama nastalim u gradskim sredinama prodorom istočnjačke islamske kulture. „Život ovih urbanih sredina iskazivao se, u različitim vidovima narodne kulture, kićenim izrazom, posve različito od jednostavnog, seoskog. Ovaj kontrast vidljiv je i u oblicima stiha, i u napjevu, i u pripjevu i, konično, u instrumentalnoj pratnji“. ¹

Pregledali smo više zbirk sevdalinki. Za ovu priliku služili smo se sevdalinkama koje smo našli na intrnetu (u daljem tekstu I²), Antologijom koju je priredio Husein Bašić – *Usmena lirika Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije*, Almanah, Podgorica, 2002 (u daljem tekstu HB), te

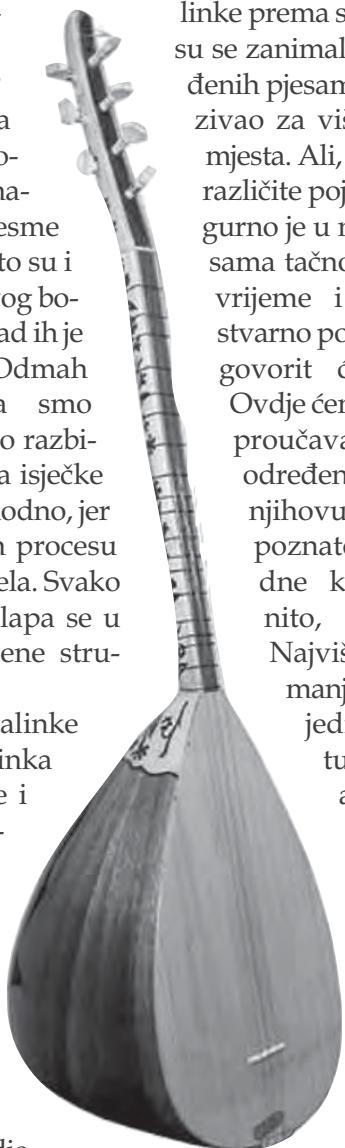
1. M. Maglajlić, *Usmena lirska, pjesma, balada i romansa*, Institut za književnost, Svjetlost, Sarajevo, 1991, 51.

2. Pjesme su poredane abecednim redom, stranice je nepotrebno navoditi.

knjigom koju je priredio Munib Maglajlić – *Usmena lirika Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo, 2006 (u daljem tekstu MM).³

Odveć je poznato da poetski jezik nije nikakav poseban jezik. To je prirodni jezik preoblikovan u drugostepeni jezik umjetnosti.⁴ Proizvod je poznavanja gramatičkih zakonomjernosti, leksičkog fonda i stvaračkih mogućnosti kombiniranja jednoga jezika.⁵ Ipak, umjetnina kreirana jezikom smatra se vrlo složenim semiotičkim znakom, naročito pjesme nepoznatih autora, kao što su i sevdalinke. U cilju njihovog boljeg razumijevanja ponekad ih je potrebno raščlanjivati. Odmah ćemo napomenuti da smo savršeno svjesni da svako razbijanje strukture pjesme na isječke nije poželjno, ali je neophodno, jer je adekvatno prirodnom procesu osvajanja umjetničkog djela. Svako parcelirano značenje uklapa se u cjelovit smisao jedinstvene strukture pjesme.

Proučavaoci sevdalinke jasno ističu da je sevdalinka opjevala ljubavne zgode i nezgode postojećih pojedinaca i tu priču čuvala stoljećima, normalno, uz određene modifikacije, sve do naših dana. Što znači da je povezana sa zbiljom. Tvrde da je ova pjesma „zapamtila sasvim određene ličnosti, najčešće djevojke i mladiće čuvene zbog svoje ljepote, gizdavosti ili držanja“.⁶ Zato su nastojali da dokažu isinost ljubavnog događaja ili ljepote

ličnosti koje su stvarno postojale u određenim sredinama, i u određenom vremenu, primarno „osmanskom“. Smatra se da je prva sevdalinka ona kojom se na splitskom pazaru zaljubljeni mladić Adil obratio voljenoj djevojci Mariji s proljeća 1574. godine, kako je zabilježio ondašnji splitski knez.⁷

Pored ispitivanja odnosa sevdalinke prema stvarnosti, ispitivači su se zanimali za varijante određenih pjesama čiji se sadržaj vezivao za više ljudi i različitih mesta. Ali, bez obzira na takve različite pojedinosti, sasvim sigurno je u najvećem broju pjesama tačno obilježen prostor, vrijeme i ličnosti koje su stvarno postojale. Više o tome govorit ćemo nešto niže. Ovdje ćemo reći još i to da su proučavaoci sevdalinki određenu pažnju posvetili i njihovu jeziku, mada je poznato da je jezik naredne književnosti, općenito, malo proučen.⁸ Najviše su tumačene manje poznate riječi, pojedine jezičke strukture, najčešće arhaične, dvosmislenе i poetski pol i v a l e n t n e .

Metrika narodne poezije se više ispitivala. Ispitivale su se dijalekatske crte pjesama nastalih u određenim sredinama. Pokazalo se da ih ima ispjevanih na ijkavskom i ikavskom, ali su zabilježene i neke, doduše rjeđe, na ekavskom.

Pokazalo se da u njima postoje određene zakonomjernosti, kao upotreba suglasnika *h* gdje mu je po etimologiji mjesto, velika koncentracija turcizama itd. Međutim, ni informativno-komunikativna, ni poetska (stilska) funkcija jezika narodne poezije, samim tim i sevdalinki, nisu dovoljno opisane i istražene.

Još jedna napomena. Sevdalinka je starija od lingvističke stilistike.

Lingvistička stilistika je nauka koja se počela razvijati tek u XX stoljeću, od pojave tzv. afektivne stilistike Šarla Balija, odnosno od onda kada je svijest o tome da je poezija jezička umjetnost postala dominantna. Međutim, stil se još mnogo prije konstituiranja stilistike kao nauke proučavao u okvirima retorike, poetike, teorije književnosti itd. Dakle, sevdalinku možemo proučavati i iz ugla lingvističkoga.

Svakako, ovdje imamo u vidu da je polazna pretpostavka u interpretaciji svakog diskursa umjetnička vrijednost, pošto je baš ona predmet interpretacije.

A u analizu se, kao što je poznato, može poći od bilo kojeg struktturnog elementa. Mi ćemo krenuti od turcizama,⁹ zato što se sevdalinke dovode u vezu s *turčijama* (turskim pjesmama), što je Mehmed Mujezinović, prevodilac *Bašeskijina ljetopisa*, preveo terminom *sevdalinka*, tj. „lirska pojava koja je porijeklom iz folklora na turskom jezku“.¹⁰ Riječ je o ljubavnim pjesmama koje su, inače, najbrojnije u bošnjačkoj usmenoj lirici.

Sasvim je prirodno što su sevdalinke impregnirane obiljem turcizama. Sevdalinke, ali i balade, epske pjesme, pripovijetke i poslo-

3. Za pojave koje su veoma prisutne u sevdalinkama nećemo navoditi stranice da ne bismo opterećivali tekst.

4. J. Lotman, *Predavanja iz strukturalne poetike*, Svetlost, Zavod za udžbenike, Lingvistika i poetika, Sarajevo, 1970, 83.

5. R. Simić, *Uvod u filozofiju stila*, Lingvistika i poetika, Sarajevo, 1991, 247 - 248.

6. M. Maglajlić, *n. d.* 53

7. V. M. Maglajlić, *Usmena lirika Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo, 1995, 5.

8. D. Jović, *Neke metodološke pretpostavke izučavanja jezika narodne poezije*, u knjizi: *Lingvističke analize*, Biblioteka društva za srpskohrvatski jezik i književnost SRS, Beograd, 1974, 197.

9. Upotrebljavamo ovaj termin a ne orientalizmi samo zato što je uobičajeniji.

10. M. Maglajlić, *Usmena lirika Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo, 2006, 10.

vice, „u bošnjačkoj narodnoj knjižvnoti sadrže mnogo turcizama, bez kojih se to stvaralaštvo teško može zamisliti“.¹¹ Sevdalinkama je, prema riječima L. Kube¹², prisustvo orijentalnog elementa davalo čar i ljepotu. Turcizmima se primarno kolorizira ambijent stvaran različitim kulturno-historijskim procesima, naročito snažnim prisustvom Orijenta. U pjesmama su prisutni turcizmi iz različitih značenjskih slojeva. Oni, uglavnom, imaju poetsku vrijednost. Krenut ćemo od sevdaha. *Sevdah* je riječ porijeklom iz arapskog jezika, gdje znači *crna, crna žuč*, ali došla preko turanskog, gdje znači *ljubav*, kod nas se upotrebljava u tom začenju: *ljubav, ljubavna čežnja, ljubavni zanos*.¹³ Slično značenje ima i riječ *ašikovanje* (*voditi ljubavni razgovor, udvaranje između momka i djevojke*¹⁴), koja je izvedena prema riječi, također, iz arapskog jezika, *ašk*, a znači isto što i *sevdah*: *ljubav, ljubavni zanos, čežnja za nećim*.¹⁵ Narodni pjevač (autor sevdalinke) vrlo ih je spretno spojio u pjesmi *Vjetar puše, alkatmerom njiše* (MM, 74):

Ne čin' jada lijepa djevojko,
Ne čin' jada, ne veži *sevdaha*
od *sevdaha* goreg jada nema,
ni žalosti od *ašikovanja*!

Ljepota žena muslimanki opisana je velikim brojem turcizama:

Ja kakva je Đulbegova *kaduna*,
odavle je do Stambola neima
Na nogam' joj *sedefleli nalune*,
po *nalunam' čiftijane* panule,
a po njima *ćerećeli* košulja:
sva je svilom naokolo istkana,
a posr'jedi suhim zlatom protkana;
košulju je *trabolozom* utegla.
I biserli pjevac paftam' spasala.
(Ja kakva je Đulbegova kaduna
MM, 104)

Vrlo lijepa paralela uspostavljena je između cvijeća i momaka u pjesmi *Da su momci u bostanu cv'jeće* (MM, 124), u kojoj su nazivi za cvijeće uglavnom turcizmi:

*Da su momci u bostanu cv'jeće
ja bih znala kog' bih izabrala
rumen-ružu – Čurčić Muhameda
alkatmera – Svrzu Server-agu,
zelen šimšir – Mašića Bešira,
mor-minjefšu – Kabodaju Hamdu!*

U pjesmi *Sinja magla po Hiseti pala* (MM, 142), nalazimo isto: *sumbul Suljo i karamfil Mujo*.

Tu su i brojne sintagme orijentalnog porijekla: *đuzel mahala* (MM, 130); *bejaz anterije* (MM, 131); *srčali pendžer* (MM, 153); *džamfezli dimije* (MM, 162), *dženetska hurija* (MM, 195), *šefteli behar* (MM, 236).

Interesantne su pjesme u kojima se opisuju događaji koji se u cjelinu povezuju preko redoslijeda namaza. Oni imaju funkciju konektora. Prate događaje po ustaljenom redu.

*Podne vikat, a ja iz Travnika
Ikindija, a ja Vlašić prođoh.
Akšam geldi, a ja u Saraj'vo,
na čupriju Šeherćehajinu.
Do jacije dragoj pod pendžere,
Kad mi draga jaciju klanjaše.
(Podne vika, a ja iz Travnika, MM, 135)*

*Sabah uči, ja se u lov spremam,
Podne uči, a ja još kod dvora.
Ikindija, a ja doru sedlam.
(Sabah uči, ja se u lov spremam, I)*

Ima pjesama u kojima se nalaze turcizam i riječ domaća u neposrednom kontekstu, čime se naglašava značenje i jedne i druge, kao *alem i dragi kamen* u pjesmi *U Gradačcu, u gradu bijelome* (MM, 172), ili lekseme *dilber i dragi* u pjesmi *Zora zori, p'jetli poju* (MM, 192): „Stan’,

aleme, stan, dragi' kamene; prilegni, dilber dragi, kraj mene!

Upotreba turcizama i njihovo suprotstavljanje domaćoj leksici čini da jezičko-stilska struktura sevdalinka postane u pravom smislu „sistem jezika proširen mnogo-rečjem i raznorečjem“, a stil „onaj reaktiv u kojem davno izumrli predmeti, komadi odeće, isečci događaja... zaboravljeni ushićenja... nanovo oživljavaju i poprimaju osobnosti živoga bića koje je opet tu pred nama“.¹⁶

Najveći broj turcizama u sevdalinkama je uobičajen, ali ima i onih koji su prosječnu čovjeku našega vremena slabo poznati. Bez obzira na to oni imaju folklorno obilježje, znači i stilsko. Ima stihova u kojima je koncentracija turcizama veća od domaćih riječi, na primjer u pjesmi *Havajlija, fistanlija* (HB, 107): *Havajlija, fistanlija, / Je l' ti hazur anterija?
/ Hazur mi je anterija, / No njoj nema mušterija!*

Može se vidjeti da su sevdalinke prepune turcizama iz različitih značenjskih slojeva. Najčešći su: *adžamija, azgin, akšam, al-katmer, alčak, asker, anterija, bazerđan, belenzuke, bulbul, čelebija, čemer, čitab, dert, demir, derman, džan, džanum, đul, đuzel, gondže, haber, hećim, ikindija, jacija, jagluk, jazija, kaduna, kahar, kara, katmer, leđen, merak, mezar, mujezin, sabah, selam, srmali, šeftelija, vakat, zumbul* itd. Gotovo sve riječi su fonetski adaptirane. Nepoznati autor izabranim turcizmom adekvatno prenosi svoju intenciju, jer umije da je nametne kao kontekstualno najopravданije motiviranu. Pronalazi adekvatan smisao i razbuktava ga, čak i u recepciji današnjeg slušaoca. Mada to potvrđuju svi navedeni stihovi, navest ćemo još stihove pjesme *Kolika ja Abuhajat jalija* (HB, 60):

11. V. Dž. Jahić, *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Ljiljan, Sarajevo, 1999, 29.

12. L. Kuba, *Ljubav u bosanskohecegovackim pjesmama* (U knjizi: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, Knj. 2, Usmena književnost, koju su priredili Đ. Buturović i M. Maglajlić, ALEF Sarajevo, 1998, 44).

13. V. A. Škaljić, *Turcizmi u srpskoratskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.

14. A. Škaljić, n. d.

15. A. Škaljić, n. d.

16. A. N. Tolstoj, citat prema B. Čoviću, *Stil istorijske proze A. N. Tolstoga*, Institut za strane jezike i književnosti, Novi Sad, 1991, 77.

Kolika je *Abuhajat jalija*,
Još je veća *Dženetića avlija*,
Tu se šeće *Dženetića Hajrija*,
U *Hajrije* vrlo tanka *havlija*,
U ruci joj od *biljura maštrafa*,
Iz *maštrafe* tri cvijeta zal'jeva,
Bijeli *amber i alkatmer* i ružu.

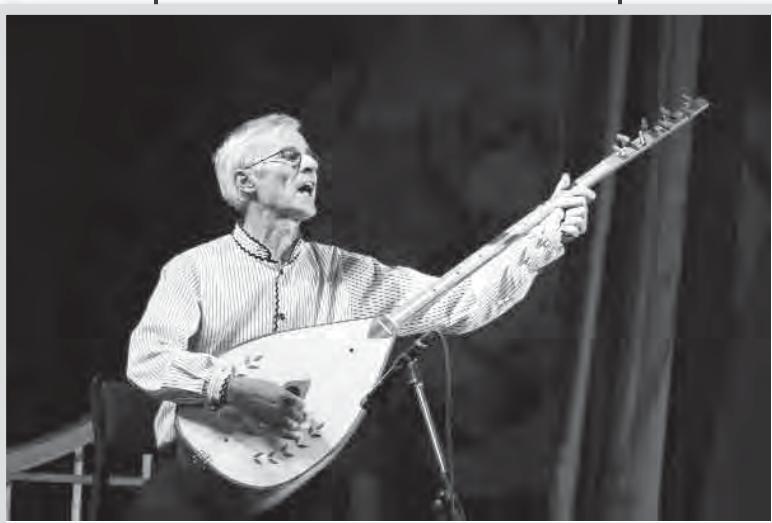
Lingvostilistička analiza podrazumijeva i isticanje stilske dominantne.

U sevdalinkama ima više stilskih dominanti, jer u osnovi različitih pjesama stoje različiti stilski postupci. Jedne su zasnovane na kontrastu, druge na personifikaciji, treće na metafori, itd. Ipak, mislimo da je zvukovnost prvo što isijava iz ovih pjesama. To su pjesme koje se lahko pjevaju jer zvuk nije samo prateći element već ima vrlo bitnu ulogu. Ilustracije radi navest čemo stihove pjesme *Karanfile, cvijeće moje* (HB, 106):

Karanfile, cvijeće moje,
Još da mi je sjeme tvoje:
Ja bih znala de bi' cvala,
Mom dragome pod pendžere,
Kad moj dragi legne spati;
Karanfil će mirisati,
Moj će dragi uzdisati;
Uz dah će se dalek' čuti,
Čak daleko u oblake;
Bogu će se sažaliti,
Nas će dvoje sastaviti.

U sevdalinkama je sve podređeno ritmu. Otuda se ritam i rima nameću kao jedan od najvažnijih stilskih postupaka. U njima dominira nekoliko klasičnih tipova stihova; egzistira više kvantitativnih modela rime (jednofonemske, dvofonemske, trofonemske...). One su formirane od vokalskih i

konsonantskih fonema, ali nisu podjednako frekventni svi modeli. Najzastupljenije su izomorfne, a tu su i epentetske, metatezne i metatezno-epentetske rime.¹⁷ O ovoj problematici bi se moglo puno toga reći, ali mi samo ukazujemo na stilsku pojavnost koja proizvodi muzikalnost. Dovoljno je pogledati stihove poznate sevdalinke *Sirota sam, na sve mi se žaluje* (HB, 78):

Sirota sam na sve mi se žaluje,
Jer ja ne znam gdje moj dragi danuje,
Đe danuje, đe on noći noćuje,
Đe on sada drugu dragu miluje.
Ah, neka ga, i on će se kajati,
Pa će doći na moj pendžer plakati,
A ja neću za te suze hajati,
Nit' ću snjime pod pendžerom stajati.

Iz ritamskih razloga i lahkoće pjevanja u sevdalinkama su česte tzv. fonometaplazme, odnosno forme formi. Izvor su im narodni govor. One su destrukcije, ali ne povećavaju diskurzivnu već samo stilističku informaciju.

Njihovi oblici skreću recipijentovu pažnju na formalni dio iskaza, usporavaju percepciju, pa se takav iskaz aktualizira i stilski markira. Uz stilsku imaju još ritmičku i eufonijsku funkciju.

Kako su autori sevdalinki nepoznati, moglo bi se reći da su to narodne pjesme. Međutim, odveć je jasno da su ih pojedinci stvarali i da su nastojali da svakoj jedinici dadnu punu umjetničku funkciju. Fonometaplazma se upućuje na određene lokalne govore, odnosno na jezik narodnog karaktera.

Najveći broj fonometaplazmi nastaje elizijama i redukcijama, ili dodavanjem i zamjenjivanjem glasova u određenim riječima, što dovodi do promjene slogovne strukture u odnosu na primarni oblik, a to se direktno odražava na metričko-ritmičku strukturu stiha. Govori se o prostriktivnim, restriktivnim, supstancialnim, mutacionim i transpozicionalnim metaplazmama.¹⁸

Prostriktivne se fonometaplazme obrazuju plus postupkom, tj. vokal, konsonant, ili oba, dodaju se početku riječi (proteza): *salupaću* sr-mali đuguma, / što ga kovah devet godin' dana, *Hej, Neretvo, mutna i krvava* (I); sredini (epenteza): I gora se s listom sasta, / A ja *nejmam* s kim, *Kiša ide, trava raste* (I) ili kraju (paragoga): *Kradoh konje niže Biograda, / tuj me niko čuti ni vidjeti, Kradoh konja niže Biograda* (I).

Restriktivne fonometaplazme zasnivaju se na minus-postupku. Izostavlja se određeni strukturalni element iz primarnog oblika. Izostavljanjem glasa na početku riječi nastaje afereza, kao na primjer: Mi se nismo putem umorili? / kad smo 'vako zlato zadobili!, Dobro došli, kićeni svatovi (MM, 317). Izostavljanjem fonema u sredini riječi nastaje sinkopa: nije lice oblubljeno, / već je tebi *nam'jenjeno*, Bol boluje mlado momče, *Lejlo* (I), Nju

17. M. Čarkić, *Fonostilistica stiha*, elektronsko izdanje.

18. M. Čarkić, n. d., 5.

oblaze sva gospoda redom, Bol boluje lijepa Hajrija (I), *Ja ne odoh konj'ma na čairu, Daj mi, mati, rano večerati* (I), Dilber Dika bere *cv'jeće, Dilber Dika* (I). Mislimo da su najzastupljenije apokope, u kojima se izostavljaju glasovi na kraju riječi: Svaka ima ašik momka svoga, / samo Fata *trides'* i jednoga, Kolika je šeher Banja Luka (MM, 146); salupaču srmali đuguma, / što ga kovah devet godin' dana, *Đugum kuje đugumđija Aljo* (MM, 151); Stade Jusuf konje *sedlat'*, / *viš' njeg' ljuba suze ljeva'*, Mlad se *Jusuf oženio* (I); ako pođem, nagledah se jada, / ak' ne pođem, ostah željan drage... – *Kam' ti vjera, jadna nevjernice...* Ona meni tiho odgovara:/ – *Vod' me dragi, tvoja sam i bila!, Sadih almu nasred atmejdana* (MM, 110).

Našli smo manji broj supstitucijskih fonometaplazmi, gdje je izvršena zamjena jednog strukturnog elementa drugim. Ovdje je dovoljno spomenuti zamjenu suglasnika *g* sa *r* u zaklinjanju; umjesto *boga mi* upotrebljava se *bora mi*; takva pojava karakteristična je za mnoge muslimanske govore: – *Oj bora ti, moj premili sine (...)* / – *Ej, bora mi, moja mila majko/.*

Česte su mutacione fonometaplazme. Njima se izbjegava hijat što je za pjevanje bitna komponenta. One nastaju jednačenjem glasova, koji vrlo često postaju identični, kao kada *ao>o* u riječi *bolovo*: O, Fahiro, *bolovo* bih za te, *Bol boluje lijepa Fahira* (I); *uo>o* u riječima *čeznuo, venuo*: Evo srcu mom radosti, / Evo želje njegove / Za kojom sam *čezno veno* / Evo sad je kraj mene. *Evo srcu mom radosti* (I).

Najrjeđe su transpozicione fonometaplazme. U pregledanim zbirkama našli smo samo da je *sav* zamijenjeno u *vas*: *Vas* je Mostar na sobet pozvala, *Sobet kupi Dizdaraginica* (I).

U sevdalinkama vrlo često dolazi do preplitanja autentičnog muzičkog zvuka i slike. Tako se sugerira

impresivni vizuelni i intenzivan auditivni (muzički) doživljaj. Zapravo, u njima je prisutna igra zvuka i slike. Nalazimo obilje asonanci (monoasonanci /kada se ponavlja jedan vokal više od polovine prisutnih vokala u stihu/), aliteracija (monoaliteracija, bialiteracija), kao naprimjer u pjesmi *Kad ja podđoh na Bembasu* (I): *drugog dana moja draga / za drugog se udala*, gdje ono *d* zvuči taman kao da se na to saznanje pečat stavљa. Popravke nema, tu je kraj.

U pjesmi *Mujo kuje konja po mjesecu* (I) ponavljanjem bezvučnog *k*, *pa* i zvučnog *g*, u dva uzastopna stiha, dočarano je kuckanje po određenom taktu koje para noćnu tišinu: *Mujo kuje konja po mjesecu/ Mujo kuje a majka ga kune*.

Glas s je najviši glas ljudskog govora, i on, kao i svi glasovi koji se ponavljaju, djeluje i svojom akustičkom pojavitom, kao u pjesmi *S ovu stranu i s onu Vrbasa* (I):

*S ovu stranu i s onu Vrbasa
s ovu smilje, a s onu bosilje
pa se smilje smije na bosilje
baš ko momče na mlado djevojče.*

Ponovljeni glasovi imaju kohezivnu funkciju, povezuju stihove u čvršću cjelinu, kao u pjesmi *U Šeheru kraj bistra Vrbasa* (I): *U Šeheru kraj bistra Vrbasa/ šetala se bijela Almasa* (I).

U svakom slučaju sva ponavljanja glasova svojom masom i ornamentalnom funkcijom imaju emocionalno i estetsko dejstvo na recipijenta, ali su ponovljeni glasovi i nosioci ritmičke funkcije, pa i hedonističke informacije.

Ponovljenim glasom ž pojačava se ljubavna čežnja:

*Drino vodo, živa žđeo moja
o moj drago, živa željo moja
.....
Živom sam te željom poželjela
živoj mi je srce ispucalo...
(Drino vodo, živa žđeo moja, MM, 117).*

Harmonija, odnosno eufonizacija je evidentna i u onomatopejama:

Nanule joj čine *ripa, rapa, rap* dukati joj zveče *cinga, canga, cang* (*Čija je ono djevojka*, I)

Zveka sindžira (lanaca) dočarana je u pjesmi *Sindžirići zveče, hej - vala zveče* (HB, 124) na taj način što se u pjesmi 30x ponavlja glagol *zveče*; u četiri stiha čak po 3 puta: *Zveče vala, zveče bila, zveče ja!* Glas *z* (uz *s i c*) najviši je glas u našem glasovnom sistemu; ima veliku ekspresivnu vrijednost.

Ovdje je ona očigledna.

Tvorci sevdalinki često glasovne strukture dovode u vezu tako što spajaju sazvučje sa značenjskim segmentima govora „raščlanjujući ih i povezujući u skladu sa sopstvenim međuodnosima, i usmeravajući misao i željenom pravcu“.¹⁹ U tom smislu treba spomenuti sprege u kojima dolazi do glasovnog poklapanja različitih vrsta riječi:

Trepetljika trepetala, puna bisera (I)
Što se Drino mamom pomamila (I)
Dertu derman, duge noći (MM, 229).
Stade se *srma srmom srmiti...*
nikada nisam *zorom zorila*
(*Stade se cv'jeće rosom kititi*, I)

Laf lafiti i ašikovati (MM, 183).
Tri su seje sejovale (HB, 118)
Oj djevјko, džidžo moja,
džidžala te majka tvoja,
nadžidžanu men' te dala,
sa mnom džižde potrgala (MM, 190).

Ovdje treba dodati i činjenicu da se u ovim pjesma često upotrebljava tzv. unutrašnji objekat, gdje ime ima zajednički opći dio sa glagolom što ga dopunjava: *Igru igra* pehlivan Hasane (MM, Pehlivani, 161); Ona osta *jade jadajući* (I), *Vezak vezla kademlija Nurija* (HB, 321); *Vezak vezla Hatem'* kada, mlada nevjesta (HB, 308).

U sevdalinkama se često i imena slažu s riječima po zvučnoj komponenti, mada ima i onih koja sadržajem potvrđuju vezu imena i karakternih crta. *Ašida/ Šida* znači *stroga, jaka, moćna*, a u pjesmi se i radi o takvoj ženi.

Ona samo naređuje Lutvagi: *sreži anteriju / kiti puca, jer želi znati hoće li ih umjeti otkopčati, Kad se ženi Čurčiću Lutvaga* (I). Ipak, mislimo da je izbor imena primarno uvjetovan zvukovnim slaganjem s drugim riječima u pjesmi: *Na bunaru materina Mara; Hej Marice, mlada krčmarice, Grana od bora pala kraj mora* (I); u pjesmi je *Hata* jer je bijelog vrata, *Kana* od bisera grana, *Fata* kutija dukata. Značenja ovih imena i nisu nešto posebna:

Hata (< Hatidža) znači *neodlučna, Fata* ona koja odbija dijete od sise, *Kana* (< Kanita) pokorna, skrušena.²⁰ (Svi primjeri su iz pjesme *Tekla Sava ispod Biograda*, I).

Ponavljanje istih riječi, istih rečeničnih modela u paralelnim ili simetričnim nizovima, također pojačava ritmičnost sevdalinki, zbog čega one imaju sugestivnu moć. Ponavljanje istih jezičkih jedinica je neminovno, zato što svaki tekst nastaje kombiniranjem ograničenog broja elemenata.

Međutim, ovdje imamo obilje jezičkih sredstava kojima se produbljuje komunikacijska efijentnost strukture. Obično se ponavljaju iste riječi, u istom ili promijjenjenom morfološkom liku: - *Ustaj, Meho, ustani mi, dušo!*

Sunce sjaše, kiša rominjaše (I); Prvi sevdah - rana pod srdačem, / drugi sevdah - rana na srdaču, / treći sevdah - rana u srdaču!... (naslov kao i prvi stih, I).

Ponavljanje u kontaktu ili na bliskom odstojanju predstavlja višestruko vraćanje na isti sadržaj, a samom tim dolazi do produbljivanja iskaza, nekad podsjeća na echo, i istovremeno pojačava eufoniju: *Djevojko, djevo, / što mi ljubav kra-*

tiš, / što mi ljubav, slatka djevo, / za ljubav ne vratиш, Djevo, djevo (I); *Vrat' se, vrat' se, moj jedini sine, Zaprosio Tazim Jusuf-agu* (I).

Ritam sevdalinki održava se pripjevom ili refrenom, kao u pjesmi *Pusti me, majko, pusti me mila* (I), gdje se poslije svaka tri stiha ponavlja (3X): *doći ču, doći ja*. Navest ćemo samo jedan dio (od petog do osmog stiha):

„Dođi mi draga, dođi mi zlato!”

„Topjesmom mene, majko, doziva!”

Golube, poleti, pozdrav mu odnesi, *doći ču, doći ja*.

Ponavljanje na odstojanju ima slabiji efekat, ali je svakako eksponent ritma.

U sevdalinkama nalazimo brojne anafore (ponavljanje riječi na početku uzastopnih stihova):

*Samo ja nemam nigdje nikoga
samo ja nemam azgin dilbera
samo ja tužna tugu tugujem
samo ja ničem se ne radujem*
(*Stade se cv'jeće rosom kititi*, I)

Prisutna su ponavljanja riječi na kraju uzastopnih stihova (epifora): *Dunjaluče, golem ti si.*

*Sarajevo, seir ti si.
Baščaršijo, gani ti si.
A Vratniče, gazi ti si.
Oj Bistriče, srmen ti si.
Čemalušo, duga ti si.
Latinluče, ravan ti si.
Bezistane, mračan ti si.
Tašlihanu, širok ti si.
L'jepa Maro, l'jepa ti si...
(Dunjaluče, golem ti si, I).*

Često se u ovim pjesmama ponavljaju iste riječi, ili grupe riječi, na kraju prethodnog i na početku sljedećeg stiha (anadiploza, ili palilogija):

*Djevojka viće s visoka brda,
s visoka brda, iz tanka grla.*

.....
Može li biti riba bez vode
Riba bez vode, ptica bez gore?
(*Djevojka viće s visoka brda*, I)

Kad je dragi dragu razumio,
u glatko je lice poljubio,
poljubio, srce zasladio.
(*Dragi dragoj tiho govoraše*, I)

Raznovrsna ponavljanja govore o uređenosti iskaza i jakom efektu forme. Izazivaju jak poetski dojam. U cilju jačeg isticanja određenog sadržaja u neposrednoj blizini se često mogu sresti i određeni antonimi:

*crna noća bijel danak rađa
crna krava bijelo mljeko daje
crna koka bijelo jaje nosi
crni Arap bijelu ljubu ljubi*
(*U Budimu prodaju Arapa*, I)

Očito su autori sevdalinki bili vješti stilisti. Uspjevali su da istu nominacijsku, sintaksičku ili neku drugu funkciju kombiniraju nijansirajući isti sadržaj na takav način da ni jednog trenutka ne zapadaju u sivilo monotonije.

S obzirom na to da se više jedinica slaže u funkciji, to i čini da je i kumulacija faktor isticanja. Ona je ustvari preplitanje raznovrsnih ponavljanja, smišljenih, namjernih, ciljanih, a ne jednostavno gomilanje konstrukcija bez nekog reda.

Treba dodati da je monotonija izbjegnuta upotrebom sinonima ili spajanjem jedne riječi sa više drugih. Nalazimo različite leksema za konja: *doro, at, konj, zekan, vrančić, vranac, zelenko, đogo*: za boju očiju: *crne, mrke, garave, vrane, dva ugljena*. Pridjev *bijel* (uz *mavi, zelen i žut*) vrlo je frekventan, stoji u sintagmama s velikim brojem imenica: *bijelo lice, bijele ruke* (čak i muške), *bijelo grlo, bijela vila, bijeli dvori*. Sevdalinka zagovara ljepotu crnih očiju, bijelog lica žene, a garavog junaka (*ja za plava ne bih groša dala - kaže se u jednoj sevdalinki*²¹).

20. A. Škaljić, n. d.

21. Norma bosanskog jezika dopušta samo *sevdalinci*, ali mislimo da je bolje upotrebljavati oblik bez sibilarizacije.

U ovim pjesmama prisutna je i komplementacija, odnosno ponavljanje konstrukcija (koje imaju istu funkciju) a ne istih jezičkih jedinica. Riječ je o ponavljanju više paralelnih formi za jednu funkciju, pa to treba uzeti kao stilsku simetriju. Kompozicija sevdalinke postaje poetski savršenija što se više povećava broj faktora koji u njoj sudjeluju. Sintaksička se struktura dovodi u bolji sklad sa metričkom, jača osjećaj unutrašnje harmonije pjesme, a doživljaj estetskog savršenstva je svakako potpuniji:

Ibar voda nema broda.
Do sve kamen do kamena
Po kamenu bosilj raste,
Po bosiljku kolo igra.
Iz kola se magla digla,
U magli se soko vije.
(*Ibar voda nema broda*, HB, 46)

Skladnost, metrička i sintaksička, posebno je izražena u pjesmi *Stade se cvj'će rosom kititi* (I), u kojoj prvih osam stihova počinje sa glagolom nepotpunog značenja, koji pjevač dopunjuje uvijek po istom modelu: stade se biser zlatom nizati / stade se srma srmom srmiti... Slijede stihovi u kojima je lirski subjekt u središtu, ali lirsko ja stoji u inverziji, potisnuto je iza predikata: Gledam ja goluba, golubicu / gledam ja lastu i lastavicu. Sve je u znaku suprotnosti, kontrasta. Drugi se raduju, a ne i ona koja pjesmu pjeva.

Reda stihove koji podsjećaju na tužbalicu:

Nikad me nije niko volio, / nikad me nije niko ljubio, / nikada nisam zorom zorila, / nikada nisam sevdah vodila. Zašto tako pjeva postaje nam jasno tek iz završnih stihova: Dadoše mene mladu za stara, / dadoše mene starcu zbog para, / da mu ja mlada kuću redujem, / da mu ja s'jedu bradu milujem.

Sintaksički paralelizam u sevdalinkama može biti uređen tako da svaki član dobije oznaku (polisindet), a može biti i bez oznake naporednosti (asindet):

Šetala se Morića Begzada,
.....
Kad opazi Morića Begzada.
Sve tenefe priko sinjeg mora
ispod muča nože povadila,
presjekla mu na moru tenefe,
i utonu pehlivan Alija,
i utonu u po sinjeg mora,
i utonu žalosna mu majka.
(*Pehlivani pod Gradiško pali*, I)

Lipi Mujo, goranine vuče.
ne daj Hanki svu noć zaspati muče,
izmetni joj jastuk ispod glave,
podmetni joj svoju b'jelu ruku,
potrgaj joj biser oko vrata,
ponizaj joj svoje b'jele zube.
(*Bismillahi, kudre sahatile*, MM, 324)

Pjevač sevdalinki uspio je sjajno da obradi jezički materijal kojim je oblikovao pjesmu i na taj način što je cikličnim leksičkim ponavljanjem odvajao pojedine dijelove (stihove), i zgrozdavanjem riječi osvjetljavao ih na najbolji način.

Autori sevdalinki često narušavaju ustaljena jezička pravila da bi sačuvali ritam i melodiju. Određen broj slogova održavaju na taj način što upotrebljava kraću množinu nekih imenica koje se u neutralnom govoru upotrebljavaju u dužoj formi:

Ćemalušo, mali Carigrade
u tebi su *cari* i veziri!
.....
kad ne mogu kroz sokake proći
od *ćošaka* i mušebaka. (MM, 127).

Iz ritamskih razloga upotrijebjen je i neobičan etnik, jer bi uobičajeni (Mostarci) smanjio broj slogova i poremetio eufoničnu glasovnu strukturu:

Mostarani avdest uzimaju (*Podne uči u Mostaru gradu*, I) zatim, subjekat u vokativu umjesto, kako je uobičajeno, u nominativu:

Razbolje se care Sulejmane; Razbolje se gondže Muhamede; Kulu gradi Ljubovićumladi (I).

Predmet s kojim se nešto poredi, prema našim jezičkim pravilima,

stoji u nominativu, međutim, pošto je bilo potrebno povećati broj slo-gova, pjevač će upotrijebiti vokativ:

Ujedoh je kao gorski vuče (*Kradoh konje niže Biograda*, I) Broj stihova uvjetovao je i upotrebu pridjeva određenog, odnosno neodređenog vida:

Djevojka viče s visoka brda
s visoka brda i tanka grla
(*Djevojka viče s visoka brda*, I)

Majka Mehu ludog oženila
I luda ga u čerdek spremila
(*Majka Mehu ludog oženila*, I)

Pjevač će elidirati prijedlog tamo gdje je u običnom govoru neophoran, opet iz ritamskih razloga, a to neće poremetiti razumijevanje teksta. U primjeru koji slijedi nedostaje prijedlog sa: Djevojka se suncem zavadila (I).

U sevdalinkama su upotrijebljene, iz ugla modernog čitaoca, pomaš arhaične prijedložno-padežne kombinacije (koje su mogle biti sasvim uobičajene u vrijeme nastanka pjesme):

Ne brini se s pokradenih konja
s ovu stranu i s onu Vrbasa
(*S ovu stranu i s onu Vrbasa*, I)

Stavljanje određenih jezičkih jedinica u inverziju također je uvjetovano ritamskim razlozima:

Dvjesto dajem, spustite je,
tristo dajem, otkrite je.
Da još jednom Fatmu vidim ja
(*Voljelo se dvoje mladih*, I)

Ne kupuj mi *ti*, ne trebaju mi
(*Grana od bora pala kraj mora*, I)

Atribut se često nađe u postpoziciji, kao u naslovu pjesama: Raslo drvo *bademovo*, Razbolje se zlato *neharato*, U *Gradačcu, gradu bijelome*, Čempres *viti*, čempres *ponositi*, Hej, Neretvo, mutna i krvava (I), ili u stihovima: u ruci mu jedna čaša *srebrena*/u toj čaši rujno vince *rumeno!*, *San zaspala dilber-Sajma u bašći* (I);

Soko leti od jele do jele/ pa on traži
hlada neležana/ I on traži vode ne-
pijene/ I on zraži trave nekošene,
Soko leti od jele do jele (I); Ne plačite
oči čarne/ Ne tugujte usne bajne,
Evo srcu mom radost (I); Pa ti stani
nasred polja ravna/ Ja ču stati na-
sred neba sjajna, *Djevojka se sa sun-
cem kladila*, (I). Sevdalinke su i inače
impregnirane epitetima: *đuzel*
srma, *crven katmer*, *mor dolama*,
sedef tambura, *crvenika jabuka*,
džanfezli dimije, *srčali pendžer*, *ža-
reno sunašće*, *bljeđani mjesec*, *mrk*
fesić, ali i onim tzv. stalnim: *visoka*
planina, *b'jeli dvori*,
vedro nebo, *djevojačko*
grlo, *lijepa djevojka*, *sivi*
soko, *crna noćca*, *bijel'*
danak, *bijela džamija*,
bijelo lice, *b'jela vila*, *bi-
jeli vrat*, *b'jelo janje*, *luda*
glava, *gorke suze*, *medna*
rosa, *vjerna ljuba*, *ruse*
kose, *suho zlato*, *vrani*
konji, *siv soko*, *žarko*
sunce, *sinje more*, *crna*
zemlja itd.

Upotreba deminutiva često je uvjetovana rimom, najčešće unutrašnjom:

Prošetala Hana Pehlivana (...) Za njom ide Kumrija djevojka/ *Kumrijice* po bogu se-
strice/, Prošetala Hana Pehlivana (I); Danica je
čekala mjeseca/ za goricom devet
godinica, Konja kuje SokoMustafaga
(I); nit' ja viđoh svoje drage lice/
Samo jednom u tri godinice, Ašikovah
tri godine dana (I); tude sjedi
Hadži Jusuf Efica,/ na krilu mu Ko-
vagina Fatica, Kolika je pod Mostarom
Cernica (I).

Ritam je nametnuo i upotrebu hipokoristika, naprimjer Dana umjesto Danica u pjesmi Zvijezdo Dano, štono raniš rano (I).

Pjesnik će iz ritamsko-melodij-
skih razloga upotrijebiti turcizam
umjesto domaće riječi: sedi sene,
pogledaj na mene, Kolika je vis' Tra-
vnika Bojna (I).

Iz istih razloga imamo interver-
ziju, odnosno komutaciju roda. Naj-
češće nalazimo oblike srednjeg roda
umjesto muškog i ženskog: *Oženjeno*
žene ostavilo/ *Neoženjeno pamet iz-
gubilo*, *Kolo igra u Kazanferiji* (I).

(Djevojka) ne nalazi sivoga sokola, / već nalazi mlado neženjeno:
/ leglo spati u zelenu travu, / pokrilo
se jaglukom po glavi, *Sinoć mlazna*
kiša udaraše (I)

Ponekad se nađe i neobična, ne-
kongruentna veza: Suho drvo sirovoga
pita (I), kao da je drvo biće.

Pjevač je postavljao pitanja i od-

Zapazili smo da jedan broj sti-
hova počinje dozivajem (apostrofira-
njem), odnosno vokativom, čime se se
skreće pažnja na određene ličnosti:

Hasan-aga, jesam li ti draga (MM, 79)
Jaranine, deli Huseine (MM, 230)
Muhamede, šećer-puce, šećer-
šerbete (MM, 103)
Pašihana, lijepa đevojko (MM, 247)

Sevdi, Bego, tvoje sevdisanje
(MM, 228)

ili na određena mjesta:

Lomna Bosno, da-
leko l' odosmo
(MM, 293)
Majevice, visoka
planina
(MM, 246)

mikrotoponime:

Ćemalušo, mali Ca-
rigrade
(MM, 127)

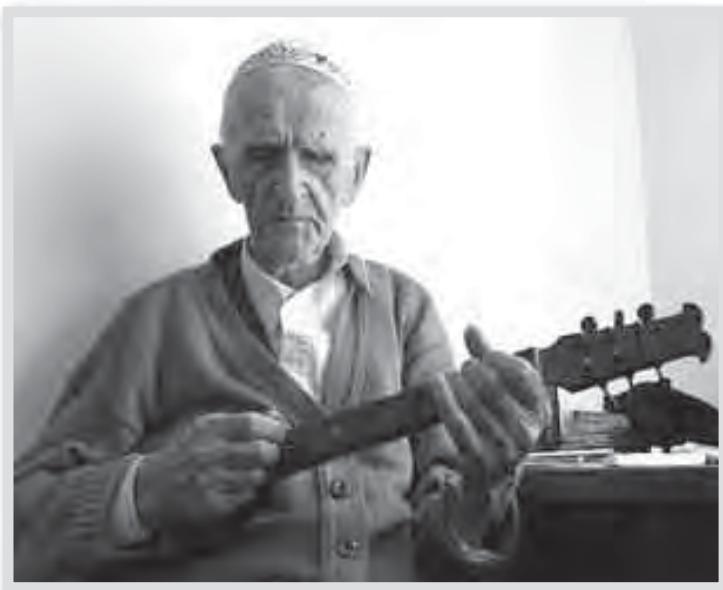
hidronime, doziva se
voda:

Oj Savice, tija vodo
hладна (MM, 249)
Drino vodo, živa
žedo moja (MM, 117)

gora, cvijeće, sunce,
trava:

Bejurane, beru l' te
đevojke (MM, 281)
Čarna goro, puna ti
si hлада (MM, 193);
Ljiljan-goro ljiljaova
(MM, 121)

Alkatmere, ime
moje (MM, 186);
Jorgovane pripodigni grane
(MM, 224)
Jarko Sunce, ja visoko li si
(MM, 274)
Zelen travo, ne zelenila se
(MM, 91)

Sandžački dio sevdaha i sevdalinke je najbolje reprodukovao legendarni Hamdija Šahinpašić (1916-2003) koji je više od 60 godina kolekcionara i interpretirao. Njegova zbirka sadrži više od 300 muzički obrađenih pjesama

govarao na njih. Isticao sadržaj po-
navljanjima, metaforama,
gradacijom naglašavao, tačnije
rabio, gotovo sva jezička sredstva
da se na najljepši način izrazi.

Važnu ulogu za isticanje sadržaja
imaju jake pozicije teksta. Jedna od
njih je prvi stih pjesme. On samim
tim što je prvi ističe glavne sadržajne
elemente. Prvo mjesto i posljednje,
tj. inkoaktivne i finitivne rečenice, po-
djednako su važni. Prvi stihovi
imaju otvaračku funkciju. Uspore-
dili smo prve stihove određenog
broja sevdalinki i utvrđili da postoje
neke zajedničke crte svojstvene ve-
likom broju početnih stihova.

doziva se djevojka:

Djevojčice, sitna ljubičice
(MM, 77)
O djevojko, u dukatu zlato
(MM, 92)
Oj đevojko, dušo moja
(MM, 215)

priziva akšam:

Akšam mrače, moj po bogu brate
(MM, 238)

U jake pozicije teksta ubrajaju se i imena. Već smo nešto o njihovoj vezi sa zvukom i značenjem rekli. Ovdje ćemo se još malo na njima zadržati.

Naime, u trista pjesama koje nalazimo u već spomenutoj knjizi *Usmena lirika Bošnjaka u 300 pjesama*, koju je priredio M. Magljić, samo u prvom stihu (možemo reći u naslovu) našlo se 117 imena. Najviše je imena ljudi (60), zatim, gradova (21), lokaliteta (17), rijeka (13) te planina (5).

Ovo prebrojavanje samo po sebi ne znači ništa, jedino znamo o kome se pjeva i gdje se pjeva. Međutim, sve ovo čini da sve što se u pjesmi spomene slušalac / čitalac vezuje za realan prostor i poznate ljude. Dakle, pjesme se tiču Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Sandžaka, ali i Stambola.

Pjeva se o poznatim junacima koji su živjeli u Sarajevu, Bihaću, Travniku, Banjoj Luci, Prijedoru, Pljevljima, Plavu i Gusinju i drugim mjestima, čak i jasno lociraju pojedini njihovi dijelovi, kao: Bembaša, Hiseta, Vratnik, tu je Miljaka, te Morića han. Spominje se Jahorina planina itd.

S druge strane, u sevdalinkama je puno sjaja i bogatstva, zlata i srebra, bisera, svile i kadife:

Platno b'jeli Sarajka djevojka
na Miljacki u zlatnu leđenu
na sebi ima džanfezli
(znači svilene) dimije
(Platno b'jeli Sarajkadjevojka, I.).

Rijeka Sava je izmetala lađu od merdžana, Tekla Sava ispod Biograda (I), Pokraj Save badem drvo raste,/Na drvetu od zlata ljljačka./ (I) jabuka rađa biserom i zlatom, Pokraj puta ro-dila jabuka (I), tambura je od suhogra zlata, Tamburalo momče uz tamburu (I), ljetopice vezu đuzel srmom i su-hijem zlatom, Vezak vezla ljetopica mlada (I), Nafa nosi od džanfeza di-mije, od biljura papuče, Poletjela dva bijela goluba (I), udovica je raskošno odjevena: Na njoj koša od stotinu groša,/anterija trista madžarija./ jedne uši a dvoje minduše,/jedne ruke-dvoje belenzuke, Pod Loznicom studena vodica (I) đerđef je od zlata, češalj od fil-diša (slonove kosti), čaša od srebra, San zaspala dilber-Sajma u bašči (I), igla od biljura, Tekla Sava ispod Biograda (I), peštahta (klupa) od zlata, U Mostaru šikli mekteb, kažu (I), lađa srebrom okovana, Vozila se po Vrbasu lađa (I).

Sve ovo smješteno u realne okvire, doživljava se realnim. Stvorena je slika lijepog života; čini se da se živjelo lijepo, bogato i raskošno. (Manji broj pjesama govori i o sirotim djevojkama i momcima). Ali, iznad bogadstva stoji ljubav i ašikovanje. Oni si u pjesmi najvažniji.

Ljubav prate miomirisi. Već u prvim stihovima (naslovima) doziva se cvijeće i drugo drveće. Bašče su prepune karamfila, jorgovana, lala, bosiljka, ružica; tu je šeboj, alkatmer, zumbul, neven, smilje, ljljan/zambak, senabija jabuka, tanka jela, čempres, zeleni bor, lipa, drov bademovo, jablan, višnjičica i još mnoge druge.

Sve je ispunjeno pjesmom. Tu je poj bulbula, ptica lastavica, tu su srne i koštute, dobar doro, a po bašči paun šeće. U sevdalinkama je, čini se, sva ljetopata svijeta. Otuda nije čudno što se s cvijećem i životinjama razgovara:

Vita jelo, ti visoko rasteš, šta te pitam
pravo da mi kašeš
Je li mi se oženio dragi?
Jeste, jeste, već godinu dana
oženio i čerku dobio i tvoje joj ime
nadjenuo. (I)

Pjesma istovremeno konotira da se Mara iz nekog posebnog razloga za dragog nije udala, ali ga i dalje voli. Pita za njega, ali nekoga ko će tajnu sačuvati.

Razgovor se ponekad vodi i s predmetima koji podsjećaju na dragog i ljubav: Moj jorgane, moj topli jorgane (I).

U sevdalinkama je puno nježnosti, zato nalazimo veliki broj derivacionih morfostilema, najčešće deminutiva – a njima se iskazuje nešto što je malo, milo, drago, prijatno. Tu je vrančić, zaovica, nevestica, nožić, noćca, fesić, godinica, sunašće, stručak bosiljka, njedarca, gorica, vodica, sanak, travica. Zv'jezda tjera mjeseca/ za goru ga otjera,/ za goricu vodica, / na vodici curica, / b'jelo lice umiva, / „Daj mi malo vodice iz te bj'ele ručice (Zv'jezda tjera mjeseca, I.).

Ljubav prema nekome (naročito prema ženi) iskazuje se, također, deminutivima (*Fatica, Umica, Kumrijica, Hajrijica*), a intima i bliskost i hipokoristicima (*Mujo, Ahmo, Aljo, Umka, Fata, Hata, Nura, Hajra, Uma, momče, đevojče, seja*).

Ovdje treba napomenuti da augmentativa gotovo i nema. Našli smo samo dva. Naime, u sevdalinkama se naročito ističe odbojnost prema starijim muškarcima koji bi se rado ženili mlađim djevojkama. Poznato je više sevdalinki na tu temu, gdje se pjeva o tome kako su djevojke spremene patiti, po gori hoditi, ali sa stirim ni u svili ne žele biti. A to, također, čini da se vjeruje u istinitost, i iskrenost osjećanja iskazanih u sevdalinkama. Star đedina pokušao je prevariti Falisavu koja ne želi stara i bradata. Djedina se zato dotjerao, obriao brkove i ofarbao kako bi se, tobože, podmladio.

No, starac se dugo nije mogao pretvarati, noću traži da se primakne toploj peći, pa prepoznavši starca, privivši mu uz leđine smilje i bosilje, Falisava bježi od njega (*Falola se Falisava*, MM, 334).

Njemušti jezik, raskoš i bogatstvo, priroda i ljubav, sve podsjeća

na bajku. Tu je i broj tri, koji se u sevdalinkama najčešće spominje, kao u bajkama.

Ašikuje se tri godine dana, od ljubavi bolesnu Zlatu liječe tri hećima, Janja nosi tri fistana, tri katmera u tri grada rastu. Dragi je daleko:

preko *tri* grada bijela
preko *tri* gore zelene
preko *tri* gore studene
preko *tri* polja široka!
(*Oj moja ružo rumena*, MM, 75)

Glagolski oblici također ostavljaju utisak uvjerljivosti i realnosti, naročito prezent i aorist. Uptrebom ovih glagolskih oblika radnja se oživljava i uspostavlja vremenска veza sa sadašnjosti. Kazivanje je ekspresivno, živo i slikovito, taman kao da se sve

o čemu se pjeva događa pred našim očima: Kiša *pada*, a ruža *opada*/ Sunce *sija*, pupoljak *razvija* (I); *Zaljulja* se mostarska munara, / *Potrese* se mostarska čuprija, / Mujezini učit *prestadoše*, / *Zašutješ* softe u medresi (I).

Stilski je markiran i krajnji perfekat, kao u pjesmi *Zakukala lijepa Ismihana*, (I).

Imperfekat je uvijek transponovani perfekat i uvijek stilski obilježen.

U sevdalinkama je veoma prisutan, naprimjer u pjesmi *Vihor ružu niz polje tjeraše* (I): dotjera je Muji pod Čadore./ Pod čadore nikao ne *bijaše*,/ samo Muje rane *bo-lovaše...*

Smjenjivanje različitih glagolskih oblika, posebno upotreba jednog glagolskog oblika umjesto drugog, tzv. transpozicija glagol-

skih oblika, tekst sevdalinke čini zanimljivijim, stilogenijim, dinamičnijim i efektnijim:

Aman luče, *umrijeh* od sevdaha (I). Aorist je upotrijebljen za obilježavanje radnje koja će se desiti u budućnosti, mada se ovim glagolskim oblikom primarno obilježava radnja koja se desila u prošlosti ne posredno prije trenutka govora.

Zamjenjivanje jednog pojma drugim, odnosno uspoređivanje iskazano metaforom, vrlo je prisutno u sevdalinkama. Metaforama je

mor-dolama (MM, 273), *šećer-đidija*, *sabah-zora*, *siv-zelen sokol*, *azgamudovica* (MM, 327), *džemat-selo* (MM, 333), a ima i originalnih izvedenica: *perčenlija* (MM, 176).

Poslije svega jasno je zašto u sevdalinkama nema vulgarne leksike.

Našli smo samo *kopilana* i *kurvića*, *Sinoć vika sa grada dizdare* (I).

Prvi stihovi sevdalinki, a i inače sevdalinke, protkane su brojnim eksklamacijama, bolje reći uzdasima: *ah* moj dragi, *oj* djevojko, *oj* junače, *Oj Hajrija*, *b'jelo lice* (HB, 97). Uzdasi su

toliko svojstveni ljubavi, njima se ispoljavaju snažne emocije. Oni su spontani izliv snažnih osjećanja. Njima se dramatizira tok radnje i stvara scenska situacija. Ilustrirat ćemo to stihovima iz pjesme *Oj đevojko, đe si biber brala* (HB, 107):

„Oj đevojko, đe si biber brala?“
– Mlado momče, ja u tvojoj bašći!
„Oj đevojko, da sam te vidio!“
– Mlado momče, šta bi učinio?
„Oj đevojko, bih te poljubio!“
– Mlado momče, pa šta bi mi bilo?

Snažan emocionalni karakter imaju i upitne rečenice, koje nalazimo u inkoativnim ali i ostalim stihovima sevdalinki. Pjesmeispjevane u upitnom tonu usmjeravaju recipijenta na jednu tačku, na onu najvažniju, stilski relevantnu.

Upitnim stihovima (iskazima) održava se pažnja konzumenta; on se usmjerava na pitanje koje se postavlja i drži u neizvjesnosti do odgovora koji se postepeno otkriva. Pitanje, interrogacija, svojom intonacijom unosi u pjesnički izraz posebnu modulaciju – a ona sugerira

iskazana nježnost, toliko svojstvena onima koji se vole. Voljena i voljeni su najčeće *zlato* (moje *zlato spava*), djevojka je *rumen-ruža*, *gondža*, *šećer jabuka*, *golubica*, *golubica b'jela*, *zlatna kruna* itd.; muškarac je *žarko sunce*, *srce*, *duša*, *bijeli zambak* i dr. Oči su *vrelo studeno*, obrve s *mora pijavice*, trepavice *krila lastavice*, medna usta *kutija šećera*, grudi su *dunje i jabuke*, ili *dva bijela goluba*, ljevana je *zelena serdžada*.

Drugo ime određenog pojma (apozicija) često je poetske naravi: Sarajevo, *šeher sevdah*; Banjaluka, *uzdah momaka*.

Sevdalinke su interesantne i zbog toga što je u njima pjevač stvarao nove riječi, nove tvorenice, uglavnom polusloženice; normalno, stvarao ih je prema postojećim tvorbenim modelima: *đirit-safun* (MM, 155), *kara-haber*,

jedno posebno duševno stanje. Pitanje je vrlo često u naslovima pjesama, odnosno prvim stihovima.

Navest ćemo nekoliko naslova iz zbirke HB: *Kolika je Musluk voda, rijeka* (58), *Kolika je ta zelena livada* (61), *Kolika je Abuhajat jalija* (69), *Košutice, što si rosna* (69), *Draga moja, đe ti ljeto prođe* (111), *Đe, no sinoć na konak bijasmo* (117), *Kolika je noćca noćašnja* (97), *Što se čuje iza grada* (102), *Što se ono krajemkrade* (138), *Znaš li, majko, za čim srce žudi* (196), itd.

Zašto smo analizirali početne stihove? Jednostavno zato što se sevdalinke naslovljavaju po njima. Na intrnetu smo našli više pjesama iz različitih zbirki, i utvrdili da su sve, osim dvije, naslovljene po prvom stihu. Samo jedna nosi naslov prema posljednjem stihu; a posljednje mjesto je također jaka pozicija teksta: *Drugi žuti, što hanume ljuti*. Jedna pjesma nosi naslov prema dijelovima tri prva stiha: *Vozila se po Vrbasu lađa*. Pjesma počinje ovako:

*Vozila se sevdeli
Haj, vozila se sevdeli, dušo moja,
po Vrbasu lađa.*

Bez bilo kakvih izmjena, dva stiha jedne pjesme poslužila su kao naslov pjesme:

*Zaprosio Alija
u matere Sevliju.*

Oba stiha su se morala naći u naslovu, jer prvi stih bez drugoga ne bi imao potpuno značenje.

Također, prema dva prva stiha naslovljena je pjesma *Zaspala djevojka brjegu na kamenu*, gdje je mogao biti

i izostavljen drugi stih (brjegu na kamenu), a naslov bi bio jasan.

Vidimo da su naslovi dugi jer prenose punu informaciju. Uvode u pjesmu.

O sevdalinama se može govoriti i kao o nedovršenim pjesmama (tekstovima), kao o umjetninama koje se mogu smatrati nedovršenim djelima.

Mnoge od njih samo nagovještavaju sadržaj i ostavljaju slušaocu / čitaocu da kreativno nadograditi tekst po mjeri svoga bića, svojih shvatanja i nadzora.

Dovoljno je podsjetiti na pjesmu *L'jepi li su Mostarski dućani* i njen kraj: *Uđe Fata u magazu sama / za njom uđe Mujo zamandali vrata*.

Razgovarali smo o ovoj pjesmi s mnogim osobama, studentima i drugim mlađim ljudima, a oni su se najčešće čudili zašto je Fati *žalosna majka* kad je sama došla. Iznećujuće je kako se komentiralo ono šta se desilo iza zatvorenih vrata. Mogao bi se o tome napisati poseban rad, ali jedno ostaje, recepcija teksta je različita, kreativno saučestvovanje u nadogradnji teksta je ljepota zbog koje se tekstovi čitaju ili slušaju. Sevdalinka je hermetična i više značna, Njena melodija, ritam i jezička struktura, ali i njena začuđujuća zvukovna orkestracija pružaju mogućnos da se u njoj toliko dugo uživa.

Ovim radom smo samo željeli podstaknuti na dalja lingvostilistička istraživanja sevdalinki, odnosno ispitati zašto ove pjesme tako lako nalaze put do srca i zašto u srcu mnogih ostaju zauvijek. Mislimo da ih treba detaljno proučiti iz više različitih uglova, jer su one, nesumnjivo, ljepota koja traje.

Hasnija Muratagić-Tuna

SEVDALINKA²² – CHALLENGE FOR LINGUISTIC AND STYLISTIC INTERPRETATIONS

Summary

An expressive-emotional impression that sevdalinka makes on a listener can primarily be explained by linguistic tools it is made with. Sevdalinka creates semantic perspective in which words turn into poetic imagery in the process of multi-metamorphosis. Poetic images contain a basic scheme of a poet's conception and it is that conception that should be discovered. That is possible only with good understanding of the secret of language of sevdalinka, which represents a pattern of fragrance, melodiousness, simple and pure form, grace of emotional expression, pattern of the essence of lyrics etc. In simple words, we have shown in our paper that sevdalinka represents an inexhaustible well of linguistic turns, stylistic patterns and layered metaphors.

22. A type of folk poetry in the Balkans; more specifically, they are the love songs of Bosnian Moslems.

Redžep Škrijelj

OD KONIČA DŽEMO - ŠEHID IL' GAZIJA SANDŽAČKI

*Sto godina od rođenja legendarnog sandžačkog junaka
Džemaila-Džema Koničanina (1910-1944)*

Uklesani natpis na davno sagrađenim nišanima iznad mezara mladog sandžačkog gazije: „Merhum Cemail bin Arif, vefat 1944“ (Umrli Džemail sin Arifa, umro 1944), samo djelimično govori o jednom pre-rano ugaslom životu. Svega 34 njegova ljeta: premalo za insanski vijek, previše za jedno burno i bremenito životno iskustvo. Sa puno čemera i brige za mal i hal svog zavičaja, za goli opstanak svog naroda u ratom obhrvanom vatanu, u koji su u pogon vakat kročili „karakolji i tuđmiši“. Ili, kako bi to naš dobri pjesnik rekao: „Vakat kad te nad vatanom obligeće ljudska zloba (sa namjerom, R. Š.), da te odhujka na silu!“ (R. Nurović, „Vatan“).

Podijeljen na nekoliko okupacionih oblasti, Sandžak se nakon izbijanja II svjetskog rata našao u žarištu veoma žestokih vojnih i društvenih zbivanja. Njegovim su većim dijelom ovladali Italijani, dok je Novopazarski kraj pripao Njemicima, a dio štavičke oblasti pripao je Albaniji.

U tim konstelacijama tridesetogodišnji Džemail Koničanin stupa u redove dobrovoljačkih jedinica, tzv. Vulnetara (alb. Vullnetare), poznatije kao muslimanska milicija (ital. „Milizia volontaria antikomunista“- „Milicija za borbu protiv komunista“). Ovoj jedinici koja je predstavljala vid domobransko-domovinske organizacije pristupalo se sa ciljem organizovanja odbrane svih naseljenih mjesta širom Sandžaka. Od tog momenta aktivno učestvuje u vojnim i civilnim operacijama, u odbrani sandžačkog naroda koji se našao u plamenu borbenih okršaja.

Osim njemačkog Gestapo-a, januara 1943, ustanovljena je i „Zaštitna policija“ („Schutz polizei“) koju je u novopazarskom kraju obuhvatila 120 ljudi, ili ukupno oko 350 na širem području

od Raške do Duge Poljane. U njoj su oficirsku i komandnu službu imali Biko Drešević i Murat Redžović. U ovu policijsku jedinicu se nije pristupalo iz ljubavi prema „okupatoru“, već zbog mogućnosti da se dode do kvalitetnog naoružanja. Uloga Džema Koničanina u saradnji sa odredima DS policije („Sicherung dinst polizei“) – Službe bezbjednosti je bila veoma zapažena.

Svojim će nesebičnim angažmanom Džemo doprinijeti da novopazarsko-tutinsku i peštersko-sjeničko-kladničku oblast ne zadesi sADBINA sjeverozapadnog Sandžaka gdje je između 1941. I 1943. godine od četničke kame stradalo više od 31.000 muslimanskih civila. Već tada se u borbi za goli fizički opstanak u ove krajeve pozicionira veliki broj izbjeglih Bošnjaka iz Polimlja, Bihora, Korita i drugih mjesta. Poučeni ovim neprijatnim iskustvima raseljavanja i stradanja bošnjačkog naroda, ovdašnji se sandžački prvaci udružuju u odbrani ostatka Sandžaka, nad kojim se odavno nadvijao miris dima, baruta i dvosjekle četničke kame. Najveća odgovornost pada na dobrovoljačke odrede muslimanske milicije kojom vješto upravljuju neprikošnoveni narodni tribuni i vodeći autoriteti: Aćif-efendija Hadžiahmetović i Hasan-aga Zvizdić. Oko sebe okupljaju iskusne i hrabre patriote (Džemail Koničanin, braća Biko i Deko Drešević, Murat Lotinac, Sulejman-hodža Paćariz, Čamil Prašević, Beko Muratović, Husein Rovčanin, Čamil Hasanagić, Osman ef. Hrastoder i mnogi drugi) sa željom da se u jednoj nenapadačkoj odbrambenoj poziciji sačuva obraz i dostoјanstvo ugrozenih Sandžaklija.

Sve se događa munjevito, uslijed nemoći ugroženog stanovništva za samoodbranu, i opravdanu bojaznost najviđenijeg bošnjačkog

prvaka, rentijera Aćif efendije, da raspoređene njemačke trupe u Novom Pazaru ne napuste grad, jer bi čitavo područje ostalo potpuno nezaštićeno. Nastale okolnosti uzrokuju sazivanje, takozvanog, Odbora za odbranu Novog Pazara, i podjeli manje količine oružja iz magacina lokalne žandarmerije.

Mladog Džema Arifova Koničanina razvoj ratnih neprijateljstava pozicionira u prve odbrambene redove, među prvacima koje odlikuje brzina, energičnost i vojničko znanje. Sa svojim odredima biće stub odbrane cijele oblasti i grada Novog Pazara. U prvom napadu na Novi Pazar (4. novembra 1941. godine) koji je uslijedio nakon ultimativnog zahtjeva komandanta četničkih jedinica Radomira Cvetića, da mu preda grad, Aćif-efendija organizuje odbranu i u nju uključuje sve raspoložive snage. Osim angažovanja lokalnog stanovništva, zatražena je pomoć Albanaca sa Kosova (3.200 ljudi), i viđenijih Bošnjaka sa rožajsko-pešterske strane (1.800). U nekoliko okršaja (juli-decembar 1941) stradalo je najmanje 800 Bošnjaka, Srba i Albanaca i spaljeno oko 3.000 domova. Njima, osim Aćif-efendije Hadžiahmetovića rukovode Šaban Poluža, Biko i Deko Drešević, Mula Jakup (Agovića) Kardović i Pešterci, kojima se pridružuje i mladi poručnik Koničanin, koga je, lično, unapređio ondašnji ministar unutrašnjih djela Albanije, Džafer Deva. Sa svojim borbenim jedinicama koje sve do Ibra potiskuju odrede četničkih vojvoda Mašana Đurovića i Vojislava Lakičevića činiti istinski podvig, odneseći sjajnu pobjedu.

Instruirani dopisom od 20. decembra 1941. godine, majori „đeneral“ Draže, Đorđe Lašić, (komandant četničkih „hordi zla“ za Crnu Goru) i limski kapetan Pavle Đurišić, započinju realizaciju ideje o Velikoj Srbiji, za koju je predviđeno čišćenje Sandžaka od muslimanskog i ostalog nesrpskog stanovništva. Glavne tačke pritiska na Sandžak trebalo je provesti iz pravca istočne Bosne, Crne Gore i sa pozicija Ivanjice i Raške. Zauzimanjem

Novog Pazara predviđana je likvidacija i protjerivanje Bošnjaka. Zbog toga su u pripravnost stavljeni četnički odredi Srba iz deževsko-moravičkog sreza. Nad Sandžakom se nadvijala opasnost od četničkih odreda lociranih na Kopaoniku, Rogozni, Ibarskom Kolašinu (Mašan Đurović), Goliji (vasojevički odred) i onih iz doline rijeke Ibra (jedinice kapetana Radomira Cvetića) prema Raški i Kraljevu.

Djemal Koničanin (1910-1944), branitelj Novopazarsko-Tutinskog knjeha

Na poziv ondašnjih sjeničkih prvaka, predvođenih Hasan-agom Zvizdićem, Džemo sa svojom jedinicom 22. decembra iste godine učestvuje u odbrani Sjenice i okolnih muslimanskih sela od partizanske (Peta Stambolića i Vladimira-Volođe Kneževića) i drugih neprijateljskih vojski. Među Džemovim borcima se pominju Iljaz Brežanin, Hussein Hukić, Dervo Burović, Beko i Muharem Muratović.

U vrijeme kada se Elmas Agović i Faik Bahtijarević pridružuju partizanima, izazivaju veoma opasan incident. Kod Kovačkog krša 17. avgusta prave zasjedu i nanose žestoke gubitke u ludstvu Bikovo „šuc policiji“. Ovaj će međubošnjački okršaj kasnije uzrokovati nenadoknadive posljedice, jer su nam-jeravali da sljedećeg dana (18. 8.) napadnu na Tutin koji je

bio pod dominacijom muslimanskih odbrambenih snaga Bika Dreševića. Napad je bio poguban za šestoricu braće Hamzagić i jednog od Agovića.

No, kako ovaj, i mnoge međubošnjačke nesporazume nastale uslijed ideoloških razlikaj u prošlosti, objasniti sadašnjim generacijama? Zašto su se ti okršaji dogodili? Da li je bil načina da se neki od ovih krvavih sukoba izbegnu? Svakako, bilo je moguće! Mnogi za pogibiju tutinskih Hamzagića okrivljuju partizanski odred Elmaza Agovića. Međutim, krivicu snose svi. Uz malo vojničke mudrosti i bratske solidarnosti, pisac ovih redova ne bi bio u prilici da lamentira nad jednom veoma ružnom i tužnom epizodom krvave bošnjačko-sandžačke prošlosti.

Istražujući prošlost sandžačkih domobrana i cjelokupnog sandžačkog pokreta otpora, moramo učiniti vidnu distinkciju između ondašnje muslimanske elite i njihovih, najmanje triju, suparničkih strana. Usprkos činjenici da se na ovim sandžačkim prostorima, već više od pola vijeka, nameće jedna veoma pristrasna, faktografski netačna i pristrasna historija, lišena valjanih izvora i argumenata, koji je kao nauku čine nepouzdanom i nesposobnom da obejani neka zamršena pitanja iz naše teške prošlosti. Ipak, suvremenici tih krvavih okršaja (naši očevi i djedovi) u Drugom svjetskom ratu, su na osnovu prethodno preživljenih ratnih iskustava, iako, prikiveno i sa strahovima od prethodnog komunističkog režima, bili u stanju da pruže odgovore koji su ponegdje ostali zapisani, tek toliko da se ne zaboravi. Da koriste kao protivteža faktografiji „pobjednika“ – partizana koji su pisali o svojim, zanemarujući tuđe podvige i patriotizam suparničke, u ovom slučaju, strane – Sandžačkog pokreta otpora, oličenog u jedinicama muslimanske milicije.

Žestok okršaj sandžačkih vunetara, odnosno jedinica lokalne muslimanske milicije, domobrana na Jarutu sa partizanskim odredom pod komandom „legendarnog“ Dapčevića Peka (Prvi bataljon VII crnogorske brigade) na planini Jarut na Pešteri, 3. novem-

bra 1944. oslabio je obije strane zbog slabog naoružanje i fizičke iscrpljenosti muslimanskih domobrana.

Tvrđnja da je otpor na Jarutu, velika greška muslimanskih dobrovoljaca-domobrana, naučno je veoma neozbiljna i proizvoljna. O nikome se ne smije suditi pristrasno, već faktografski. Mnogi od pomenutih bošnjačkih rodoljuba - domobrana su permanentno imali najmanje tri protivnika: fašističkog okupatora, četnike i partizane. Davili su se u tom košmaru „ko muhe u surutku“ plaćajući skup danak Uostalom, mnogi od njih položili svoje živote u idbrani sopstvene ideje? Ne smije ih se oduzimati, bar pravo, na izbor! Vrijeme je pokazalo da nisu zalutali, jer se sada rehabilituju ratni zličini i zločinci. Bošnjaci nemaju potreban konzensus, ali ni snage, da progovore o svojim velikanim iz II Svjetskog rata, o sandžačkoj historiji, o rehabilitaciji i pravu na vlastitu historiju.

Jednu od post festum posebnosti, predstavlja novi krstaški pohod na Sandžaklje. Oličen u petokraci zvijezdi, naišao je sredinom kobnih 40-tih godina XX vijeka i zadao mnogo nevolja ovdašnjim Bošnjacima. No, toga u udžbenicima naše zajedničke historije koju učimo u školama nema ni riječi kao ni lakrdije o stradanju i protjerivanju sandžačkih Bošnjaka. Oni su, bar tokom „slobodarskih“ 1944/ 1945.godina bili, poznato je, monstruozi i krvavi. Sandžaku se dogodio još jedan „Karađorđe“- Crni Đorđe, famozni krvopija Đorđe Peruvić i njegovi pomagači. Uz pomoć lokalnih huškača i munafika, na partizanski „stub srama“ se izvodi i likvidira intelektualna elita i ekonomska avangarda Sandžaka. Na njihova se mjesto dogone lokalni i uvezeni čobani koji kroje po svom aršinu, a otima sve do čega se moglo stići. Njihova je ratna historija prilagođavana njihovom, a Boga mi, i današnjem vremenu kako bi se stekao utisak o nekakvim muslimanskim zločincima.

Na kraju, prisjećamo se, jednog bolnog momenta naše prošlosti. Zove se Hadžet?

Saradnja sa muslimanskim pravcima, odlučnost, nepokolebljivost i

neustrašivost Aćif efendijina, uzrokovali su presudu prijekog suda novog komunističkog režima (19. januara 1945), koja je rezultirala likvidacijom najmanje hiljadu Bošnjaka-Sandžaklja počev od Aćif ef. Hadžiahmetovića-Bljute. „Ratni zločinac... likvidiran 19. I 1945 u Novom Pazaru zajedno sa grupom svojih najintimnijih saradnika...“ Kada je poslije Aćif efendijine egzekucije njegov područni imam uvodio podatke u Matičnu knjigu umrlih, u rubriku: uzrok smrti, - nalazeći se u velikoj nedoumici, napisao je nesvesno ali vrlo duhovito: „umro od vlasti???”

Hadžet je postao novo muslimansko gubilište uspostavljeno pod mračnim nebesima Sandžaka. Izloženo oštini mrazovite hadžetske zime (decembar 1944 – januar 1945) dugo je hadžetskom kosinom bjelilo čamašira sandžačkih šehida paralo oči smrtno uplašenih očevidaca. Sa namaza i tijelom ugrijane pustećije, odvođeni su u cik sabaha? Surovo i nemilosrdno, vođeni su iz topnih kućnih i zatvorskih dušeka, dok su njihovi dušmani i mahalski munafici zadovoljno trljali ruke, spirajući tragedije svog velikog udjela u ovoj surrovoj stradalničkoj kampanji. Svjedoci ovih „vartolomejskih“ i „kristalnih“ večeri decenijama govore o halapljivom usurpiranju njihovog cjelokupnog pokretnog i nepokretnog hala (mala) kojeg su međusobno dijelili. Svaka priča o ovom „sandžačkom Gulagu“ je dugo prečutkivana, a iznošenje istine o stradalnicima stroga zabranjivana. Zbog straha od revanšizma i otvorenih prijetnji za svaku izgovoreniju riječ dugo je postojao zid čutanja preko koga se nije moglo nit smjelo. Stara mudrost kazuje da „zemља сама истину progovara“, sa ili bez brojnih svjedoka i porodica nevinih žrtava.

Vrlo selektivno amnesatiranje stanovništva od strane novih komunističkih vlasti negativno se odrazilo na sandžačke muslimane, za razliku od nemuslimanske strane iz koje se dio pripadnika četničkog pokreta izdvaja i prerušava u partizanske borce koji će zaposjeti OZNU (ka-

snje UDBU) i sudstvo i na taj način odmjeravati kazne svojim nezaštićenim sunarodnicima koji su braneći svoj vatan platili dvostruko više, skončavajući u studenim zindanima improvizovanih kazamata instaliranih od strane novopreobučenih voda, nekadašnjih suparnika.

Riječ je o herojima koji su štitili sebe od drugih, ali i druge od sebe i muslimansko i hrišćansko stanovništvo. Jedino su se ova sugrađanska naroda malo, ili nikako, brinula za sudbinu novopazarских Jevreja. Ostala je zajednička žal za neučinjenim. Za upražnjenom jevrejskom mahalom i čaršijom, ekonomijom, a moglo se, bar malo?

Ako prihvatimo ponuđene historijske činjenice, time prihvatomogućnost da, rekonstrukcijom nanihanih događaja, racionalno rasudujemo o ovom dijelu naše prošlosti, čime se ne može ispraviti nepravda naniheta sandžačkim Bošnjacima, ali se može upotrijebiti za razumijevanje sadašnjosti.

Davno je prošao vakat zastrivanja i progona, kada se nije moglo ni prigovoriti o brojnim bošnjačkim stradalnicima, žrtvama partizansko-četničke i komunističke zavjere protiv muslimana. Njih su radi kreiranja sopstvene ideoološke matrice predstavljali kao izdajnike i slali na egzekuciju po kratkom postupku, često bez suđenja.

Danas, zbog nedovoljne pristupačnosti ili nedostatka arhivske grade, nakon 66 godina, nismo u prilici da utvrdimo godinu pogibije po dobru čuvenog Džema Koničanina, jednog od branitelja svog naroda, omiljenog među najviđenijim sandžačkim prvacima i muslimanima (Tahir Šemovć, Delija Bibić i dr.) Znamo, tek toliko da je stradao u okršajima. Kada su, moji stari Pešterci čiji su sinovi sačinjavali „Šuc“ policiju Džema Koničanina, primili haber o njegovoj pogibiji (kraj 1944. godine, na stratištu između Hazača i Petnjice) jedni su drugima nazdravljali glavu. Stari adžo Medo iz Međugora je jednom od njih uzvratio: „Glava je otišla, ost'o je samo rep!“

Prof. dr. sci. Salih Jalimam

HIJERARHIJA BOSANSKIH BOGOMILA (1)

U historiji srednjovjekovne bosanske države desilo se mnogo vrijednih i zanimljivih događaja, od kojih su mnogi, sticajem raznoraznih okolnosti, ali i poslovičnog nedostatka historijskih izvora, ostali na margini zbiranja i historijskog pamćenja, posebno kada su u pitanju duhovne djelatnosti. Tako se desilo da su neki potpuno zaboravljeni, dok su drugi hiperbolizirani i glorificirani do neslućenih visina. Teško se oteti utisku da je pitanje egzistencije, trajanja i vjerskog učenja srednjovjekovnih dobrih Bošnjana ili vjere dobrih Bošnjana jedno od pitanja koje se često postavlja naučnoj i stručnoj javnosti ili je predmetom političkih i drugih kombinacija. Posebno se to primjećuje kada se pokušava identificirati vjera dobrih Bošnjana kao vjera bosanskih bogomila. Pojava i djelatnost bosanskih bogomila je najznačajniji historijski događaj koji se desio u prošlosti srednjovjekovne Bosne, bilo da je riječ o društveno-ekonomskom, vjerskom, kulturno-civilizacijskom ili ideološko-političkom polju djelovanja. Preko jednog vijeka, od pionirskih ali temeljnih postavki Franje Račkog do danas, traju rasprave i polemike o korijenima, vezama, dodirima, suštini i načinu vjerskog isповijedanja bosanskih bogomila.^{1,2}

Izvorna historijska građa o bosanskim bogomilima obuhvata gotovo sve vrste spomenika pisanih na bosanskom, slavenskom, latinskom, italijanskom, grčkom jeziku, od prepiske rimskih papa

i drugih crkvenih i svjetovnih dostoјanstvenika, pa preko različitih, često polemično intoniranih, teoloških rasprava, izveštaja misionara i inkvizitora franjevaca i dominikanaca, zapisa dijecezskih sveštenika, epigrafskih natpisa, putopisa i djela historijskog sadržaja, zakonskih spomenika i akata crkvenih sinoda i koncila do najrazličitijih diplomatskih spomenika domaće i strane provenijencije.³ Obimom i sadržajem sačuvana historijska građa je u cijelini i u pojedinstvima neujednačena u historiografskom i u faktografskom značenju, ali je jedinstvena u tvrdnji da su bosanski bogomili autentična i autohtonija pojava u historiji srednjovjekovnog bosanskog društva i države.⁴ Mnogobrojne su dileme vezane za prisutnost bogomila u srednjovjekovnoj Bosni, prije svih pitanje nastanka ovog pokreta, u kojem se krije još jedno važnije pitanje o korijenima i vjeroučenju heretika. Prema najnovijim istraživanjima, bosanski bogomili pojavljuju se u historijskim izvorima krajem XI vijeka kao zaseban i autentičan bunt protiv postojeće kristijanizacije, a svojim specifičnim vjerskim ubjedjenjem, organizacijom i djelatnošću prisutni su sve do kraja XV vijeka.⁵ Historijski izvori pod različitim imenima nazivaju bosanske bogomile (*vjera dobrih Bošnjana, bosanski bogomili, krstjani, crkva bosanska, hereza*), a skoro uvijek riječ je o autentičnoj i autohtonoj bosanskoj posebnosti srednjeg vijeka, koja se povezuje sa sličnim evropskim i azijskim pokretima.

1. Salih Jalimam, „Politički položaj bosanskih bogomila“, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, vol.LIX, broj 9-10, Sarajevo 1997, str. 891-902; Salih Jalimam, „Eshatologija i kosmologija bosanskih bogomila“, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, vol.LX, broj 1-2, Sarajevo 1998, str. 113-134

2. Uporedi historijski razvoj u: Salih Jalimam, *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla, 2002, str. 26-29

3. Salih Jalimam, *Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države*, Tuzla, 1997, str. 21-32; Salih Jalimam, *Zapadnoevropski heretici i bosanski bogomili*, Izd. vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 1998, str. 61

4. S. Jalimam, *Historija bosanskih bogomila*, str. 29-31

5. S. Jalimam, *Eshatologija i kosmologija bosanskih bogomila*, str. 120-122

Potrebno je istaknuti da se bosanski bogomili pojavljuju u specifičnom društveno - ekonomskom periodu srednjovjekovne Bosne kao vjerska i teološka misao ranije slobodnog seljaštva, koje snažnim procesom feudalizacije gubi dio slobode. U političkom i državotvornom pogledu, bili su i ostali sinonim slobodne i nezavisne srednjovjekovne Bosne.

U historiji srednjovjekovne bosanske države bosanski bogomili odigrali su veoma važnu ulogu, pošto su, pored ostalog feudalizma srednjovjekovne bosanske države, dali jedan poseban i specifičan oblik i obilježje, po čemu se razlikovalo od feudalizma u katoličkim i pravoslavnim zemljama. Bosanski bogomili javili su se u tačno određenom vjerskom, političkom, društvenom i ekonomskom vremenu, te su i time bili čuvari i garant tog i takvog uređenja, uz jednu bitnu karakteristiku: u XIII i XIV vijeku pojačavali su i borbu protiv ekspansionističkih težnji susjednih država, kao i katoličke i pravoslavne crkve. Tako su bili i ostali dominantna i jedina društveno-politička snaga u srednjovjekovnoj Bosni koja se suprotstavila nadiranju sa svih strana, bilo da je riječ o vojno-političkim od strane mađarskih vladara ili crkveno-krstaških od strane katoličke i pravoslavne crkve. Bosanski bogomili odvojili su se od pravoslavaca i katolika svojim teološkim shvatanjem porijekla i prirode dobra i zla. Tu se krije jedno općenitije pitanje: o odnosu Boga i svijeta, beskonačnog i konačnog, apsolutnog i ograničenog, o odnosu Božijeg savršenstva i nesavršenstva svijeta.⁶ Prema vjerskom učenju bosanskih bogomila, ako je Bog savršen, njegovo djelo, svijet u kojem se živi, pun je nereda, patnji i zla. I na najpobožnijoj duši ostaje da zaključi ili da je Bog tvorac toga

zla, od čega dalje slijedi da i nije izvor savršenstva pa ni pravi Bog, ili, suprotno tome, da nije tvorac zla, pri čemu porijeklo zla treba tražiti u nekom što je nezavisnije od božanstva.⁷ Smatrajući da je i sam čovjek proizvod zla, osuđujući sve materijalno, bosanski bogomili nastojali su da izbjegnu zlo asketskim, tihim i pobožnim životom, te su osuđivali sjaj katoličke i pravoslavne crkve, njihovo materijalno bogatstvo, ubijanje životinja i ljudi,

njihova hijerarhijska ljestvica, koja, opet, svojim dodirima i paralelama sliči mnogim heretičkim pokretima i na istoku i na zapadu. Ipak, u velikom dijelu, radi se o "modus bosniensis", specifičnim, historijski potvrđenim karakteristikama bosanskih bogomila. Svi istraživači su saglasni u tome da je tu riječ o autentičnom proizvodu bosanskih bogomila, što nije izgubilo svoj znakovit prilog koji inače nadviše uobičajeno mišljenje o prenosu

svete tajne ikona i bogosluženja. Prema jednom broju istraživača, jedna oštrica njihova učenja bila je uperena i protiv moćnih i bogatih, te vladara, feudalne vlastele, znači svjetovne vlasti uopće.

U pokušaju da se identificiraju socijalni temelji na kojima se zasniva uvjerenje bosanskih bogomila treba odgovoriti na pitanju ko čini većinu vjernika i pristalica bosanskih bogomila. Uglavnom, pretpostavlja se da se tu radi o seljacima i zemljoradnicima, koji su vezani za zemlju, neaktivni u društveno-ekonomskom pogledu, posebno u vrijeme karakterističnih promjena u Bosni u XIV i XV vijeku.⁸ Među potvrđenim dokazima koji su dio autentičnog i autohtonog lika bosanskih bogomila je i

ili sličnostima sa istočnom ili zapadnom herezom. Nedovoljno historijskih izvora, ali argumentirano jakih, ukazuju da se mora i treba praviti bitna razlika po svemu onome što je posebno u organizaciji bosanskih bogomila, bilo da je riječ o vjerskom, socijalnom i svakom drugom pogledu.

O sigurnim dokazima organizacije bosanskih bogomila ima već dovoljno navoda u historijskoj literaturi, te se to nema potrebe ponavljati, posebno i zbog toga što se tokom cijelog srednjeg vijeka u bosanskoj državi (od XI do XV vijeka) ne smanjuju potvrde ustrojstva bosanskih bogomila kao dualističkog pokreta i vjeroučenja u kojem se u vjerničkom, društvenom, ali i socijalnom pogledu razlikuju dvije ka-

6. S. Jalimam, isto, str. 122

7. Mustafa Spahić - Salih Jalimam, *Lastavica od bogomilskog zborišta do muslimanskog dovišta*, Izd. Zemedija, Zenica 1998, str. 65-67

8. Nedim Filipović, *Osvrt na položaj seljaštva u prvoj deceniji uspostavljanja osmanske vlasti u Bosni*, Radovi Filozofskog fakulteta, godina III, Sarajevo 1965, str. 63-75

tegorije bosanskih bogomila: "pravi krstjani koji grijeha ne ljube" i "mrsni ljudi".⁹ Među dokazima zapadne provenijencije izdvaja se: "Dijalog između krstjanina rimskog i bosanskog patarena", u kojem ima dovoljno dokaza o kontinuitetu dualističkih pogleda bosanskih bogomila, da bi testament gosta Radina iz 1466. godine, pred sam politički slom srednjovjekovne bosanske države, to ponovo istakao.¹⁰ Bosanski bogomili imaju svoju posebnu hijerarhijsku podjelu, koja ima dovoljno potvrda u historijskim izvorima, te se nema potrebe to posebno i isticati. U jednom pismu iz dubrovačkog arhiva, napisanom 5. oktobra 1433. godine, Dubrovčani, između ostalog, spominju i sljedeće: "Primus eorum disiatur died, secundus gost, tertius starac et quatus stroinich. Qui III or maiores sunt ih heresi et in ifideitate ipsorum bosniensis."¹¹

U povelji kralja Stjepana Tomaša iz 22. avgusta 1446. godine spominje se did i crkva bosanska i uz njih dobri Bošnjani. Riječ je o autentičnim nazivima, karakterističnim za srednjovjekovnu bosansku državu, koji nemaju nikakvo ni jezičko niti historijsko vezivanje sa sličnim hijerarhijskim određenjima u zapadnim ili istočnim heretičkim pokretima ili kontraverzističkim mišljenjima čak ni prema ustrojstvu. Pokušaji da se to kroz neke dodire ili paralele, pa čak i kroz sličnosti provjeri, nemaju uporište u historijskim izvorima, posebno i zbog toga što se nastoji identifikovati "uvezeni" segment bogomilstva, a ne njegova autentičnost. Upoređivanje i paralele sa hijerarhijom u heretičkim pokretima u zapadnoevropskim srednjovjekovnim dru-

štvinama nisu dali ništa posebno i zbog toga što se tu kriju posebnosti i osobenosti tih heretičkih pokreta, te se ovom prigodom samo upućuje da se u spoljnom pregledu, kroz spoljne manifestacije, nešto može i prepoznati kroz latinske, tj. katoličke natpise koji su bili u funkciji potiranja, a ne identificiranje heretičkih pokreta.¹² Vjerovatno da se u tim promišljanjima nastojalo od strane institucije "mrsni ljudi" napraviti poseban kategorijalni svijet, koji ima neke odnose i slične veze sa nekim heretičkim pokretima u zapadnoj Evropi, prije svih sa patarenima, ali ovdje se radi o sličnostima i dodirima, a nikako o preslikavanju ili približnom ili određenom djelovanju, posebno stoga što se bosanski bogomili, što ima dovoljno potvrda u historijskim izvorima, izričito odriču svakog prihvatanja neke javne funkcije (palatin, kancelar ili sudija).¹³

Poslije izvjesnog kolebanja i diskusija o položaju pojedinih djelatnika iz hijerarhijske ljestvice bosanskih bogomila, nameće se potreba da se ponovo identificiraju i razriješe mnoge dileme oko njihovog učešća, direktnog ili posrednog, u mnogim poslovima srednjovjekovne bosanske države. Posebno postoji dovoljno potvrda o njihovom učešću u diplomatskoj službi - javljaju se kao arbitri, mnogi su djelovali kao savjetnici vladara ili pojedinih feudalaca, znači u svemu onome što se smatra kao javna i društvena djelatnost u kojoj je angažman pojedinca evidentan, ali se sve to odnosilo i na bosanske bogomile kao cjelinu. Radi se o važnom problemu koji zahtijeva dužnu pažnju, prije svega da se kroz to riješi i pitanje statusa

bogomila u bosanskoj državi, posebno što se u: *Dijalogu između krstjanina rimskog i bosanskog patarena* izričito kaže: "... propada svaka pravda, ljudi se prodaju na trgovima kao stoka... i takvim učenjem grabe duše kao proždrliji vukovi".¹⁴ Pored ovog i mnogo toga u ovom zanimljivom kontraverzističkom tekstu, teško se može provjeriti i potvrditi, jer nedostatak prvorazrednih historijskih izvora slabti argumentaciju, posebno do sredine XIV vijeka, a sve se to preko državnih i društvenih problema prenosi i na odnos nekih važnih djelatnika u hijerarhiji bosanskih bogomila.

Uloga i značaj dida

Na hijerarhijsko-dignitativnoj ljestvici bosanskih bogomila, na čelu nalazi se did, ponekad se piše i kao djed ili episkup crkve bosanske.¹⁵ U izvorima bosanske provenijencije među prvim zapisima did bosanskih bogomila spominje se u povelji bosanskog bana Stjepana II Kotromanića, izdatoj 1323. godine, u Moštrima kod Visokog. Inače, povelja je izdata bosanskom velikašu Vukoslavu Hrvatiniću "prid didom velikim Radoslavom..."¹⁶ i ovo je jedna od prvih potvrda postojanja institucije dida bosanskih bogomila, što istovremeno i ne mora da znači da je i historijski početak samog djelovanja dida. U historijskoj literaturi atribut "veliki" protumačen je kao znak počasti, znak priznanja, sličnog je kvaliteta i upotrebne vrijednosti atribut *dobri* u bosanskom slučaju i značenju. Spomenuti did bosanskih bogomila Radoslav najvjerovalnije je mnogo prije stupio na ovu duž-

9. S. Jalimam, *Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države*, str. 30-31

10. Salih Jalimam, *Studija o bosanskim bogomilima*, Tuzla - Kalesija, 1996, str. 126-133

11. Državni arhiv u Dubrovniku u daljem tekstu: DAD, Litt. et Comm. Lev. vol.XI, fol. 168

12. Ćiro Truhelka, Testament gosta Radina, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, sv. XXXII, Sarajevo 1911, str. 375; vidi: S. Jalimam, *Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države*, str. 31

13. Uporedi pokušaj povezivanja institucije bosanskih bogomila sa nekim institucijama katoličke crkve; Franjo Šanjek, *Bosansko-humski (hercegovački) krstani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb, 1975, str. 94; isto u: Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Srednji vijek, Zagreb, 1994, str. 221-223

14. Franjo Rački, *Prilozi za poviest bosanskih patarena*, str. 109-110

15. S. Jalimam, *Studija o bosanskim bogomilima*, str. 165

16. Marko Vego, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Izd. "Svetlost", Sarajevo, 1982, str. 144; Salih Jalimam, *Izvori*, str. 44

nost, što se u historiji srednjovjekovne bosanske države često dešavalo. Nešto kasnije, bosanski ban Tvrtko I Kotromanić u povelji izdatoj 1370. (ili 1374) godine Stjepanu Rajkoviću, kojom ovom bosanskim velikašu predaju u "veru dedinju i vse crkve bosanske i vse krstjane da mu je ruka i da mu se ne mora svrči vera krstjanska ni za jedini uzrok, ali ni kamo hodil... i što ga ne sudi Ded i dva strojnika njim i tri vlastelja župani... i da ne sužanj nikadar dokle je korjen u Bosni crkve Božje da o tome ima crkva stati".¹⁷ Ovom prigodom koristi se za anonimnog dida bosanskih bogomila varijanta *ded ili djed*, ali se i u jednom i drugom slučaju u svom kvalitetnom značenju odnosi na duhovnog starješinu bosanskih bogomila.

U poznatom bogomilskom književnom djelu: *Hvalov zbornik*, autor krstjanin Hval, završavajući ga 1404. godine, veli da je ovaj zbornik pisao "...v dni episkupstva... dida Radomira".¹⁸ Tek iz rijetkih historijskih izvora moguće je razabrati da se ipak radi o malo poznatom didu bosanskih bogomila. U jednom pismu od 8. januara 1404. godine did Radomir piše vijeću Dubrovačke republike da je svojim ugledom i autoritetom izglađio nastali spor između bosanskog kralja Stjepana Ostoje i vojvode Pavla Klešića. Inače, pismo koje šalje did Radomir Dubrovčanima upućeno je "po svoimi strojnik i krstjani", a napisano je u "gospodine episkupa na Janikih".¹⁹ Nešto kasnije, Dubrovačka republika, 30. aprila 1405. godine, u pismu upućenom voj-

vodi Sandalju Hraniću, nazvala ga je "gospodarom i duhovnim ocem vaše crkve bosanske".²⁰ Samo mjesec dana kasnije, Dubrovačka republika naložila je svojim poklisarima da povelju koju će bosanski velikaši pod zakletvom izdati na saboru (*sboru*) bosanskih velikaša polože kod dida bosanskih bogomila dok Dubrovčani sa svoje strane ne polože zakletvu.²¹ Različita mišljenja, kontraverzne tvrdnje koje se skoro uvijek prenose u tumačenju historijskog mesta i pozicije vjere dobrih Bošnjana, utjecalo je da se status duhovnog vođe ove sljedbe, dida bosanskih bogomila, tome prilagođava. Činjenica da historijski izvori dokumentirano potvrđuju njegovu

rima srednjovjekovne bosanske države postoji i nešto dokaza o prisutnosti vrhovnog poglavara bosanskih bogomila, koji se različito naziva. Tako papa Inočentije IV u pismu iz 1245. godine govori o "hereziarhu koga Bošnjaci nazivaju papom". Nešto kasnije, u drugom pismu, spominje se "Kristov vikar", ali i "nasljednik sv. Petra". Pred sam politički slom srednjovjekovne bosanske države, u jednom historijskom dokumentu napominje se da se radi o "hereziarhu episkopu njihove crkve... vikar i nasljednik Petra".²² Ipak, u podacima ima i dosta neobičnosti. Tako, malu zabunu unosi određenje koje se čita u jednoj povelji bosanskog dida Mirohne, u kojoj se did bosanskih bogomila Mirohna naziva "dominus abbas", što se prevodi kao "gospodin otac", a ne kako se to u historijskoj literaturi ponekad tumači.²³ Svako od ovih naziva dida bosanskih bogomila ima i svoje kvalitetno određenje kada je u pitanju poglavari i duhovni predvoditelj bogomilskog pokreta, te se nema namjere osporiti niti pravdati neko od terminoloških određenja.

Prisutnost u tom izvornom značenju, kvantitetno i kvalitetno, ne umanjuje ni terminološke ekskurzije u svakom određenju koje se javlja u historijskim izvorima. Tako se, npr., u više navrata u izvorima iz Državnog arhiva u Dubrovniku pojavljuje "did bosanskih pataren" ili "did starješina patarena" ili "did gospodin i duhovni otac crkve bosanske".²⁴

U ranijim potvrdoma o prisutnosti bosanskih bogomila na prostoru

17. Dominik Mandić, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, str. 181, Jaroslav Šidak, *O vjerodostojnosti isprave bana Tvrtka Stjepanu Rajkoviću*; iz knjige: *Studije o "Crkvi bosanskoj" i bogomilstvu*, Zagreb, 1975, str. 249-260

18. Franjo Rački, *Prilozi za poviest bosanskih patarena*, str. 101

19. Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, Knjiga II, Beograd - Sremski Karlovci, 1934, str. 440; M. Spahić - S. Jalimam, *Lastavica*, str. 92

20. S. Jalimam, *Studija o bosanskim bogomilima*, str. 147

21. S. Jalimam, isto, str. 148

22. Mihailo Dinić, *Iz dubrovačkog arhiva*, Knjiga III, str. 184, 190, 191, 221-222, 223, 225

23. J. Šidak, *Studije o "Crkvi bosanskoj" i bogomilstvu*, str. 220; Dragoljub Dragojlović, *Krstjani i jeretička Crkva bosanska*, str. 160; S. Jalimam, *Studija o bosanskim bogomilima*, str. 151

24. D. Dragojlović, *Krstjani i jeretička crkva bosanska*, str. 160, krstjanin prevodi kao opat pozivajući se na Mavra Orbina, Kraljevstvo Slovena, Beograd 1968, str. 354

25. S. Jalimam, *Studija o bosanskim bogomilima*, str. 151-152

U nizu optužbi kojima su u prvoj polovini XIII vijeka pape obasipale srednjovjekovnu Bosnu i njene vjerske prilike, izričito se naglašava da je biskup bosanske biskupije domaći čovjek koji ne zna latinski jezik niti obrede katoličke crkve, što je presedan i u potpunom nesrazmjeru s politikom katoličke crkve. Istovremeno, spominje se simonija, život na selu sa seljacima gdje nije postojala crkva niti neko posebno svetilište. To su sve optužbe koje se mogu i trebaju tumačiti kao važno upozorenje, ali i kvalitetna činjenica koja ukazuje na zasebnost nekih važnih institucija u srednjovjekovnoj Bosni.²⁵ Nešto dokaza sadrži i već ranije spomenuta povelja bosanskog kralja Stjepana Tomaša, od 22. avgusta 1446. godine, u kojoj se izričito kazuje da kralj predaje "gospodinu didu Miloju i did kondidu" u ruke crkvene "darovnicu kojom daruje Ključ i neka sela u Donji kraji sinovima Ivaniše Dragišića".²⁶ Ponuđeni podaci imaju višestruki značaj, jer govore o ugledu i stvarnom značenju institucije dida bosanskih bogomila u srednjovjekovnoj Bosni. Pored ostalog, did je tokom cijelog srednjeg vijeka bio garant i čuvan feudalnih institucija, te se time odbacuje svaka pomisao o preuzimanju ove institucije iz istočnopravoslavne ili zapadnokatoličke crkve.²⁷ Sličnog kvaliteta je i podatak da pred sam politički slom srednjovjekovne bosanske države krstjanin Radosav prepisuje i predaje didu Ratku svoj čuveni: *Rukopis krstjanina Radosava*.²⁸ Mnoge nedoumice evidentirane su u historijskoj literaturi kada se pokuša definirati način i oblik izbora dida

bosanskih bogomila. Treba naglasiti da se uglavnom kroz površne komentare i nepotpuno čitanje pojedinih relevantnih dokumenata vezanih za ovu instituciju odgovaralo pasiji vremena, što se smatra dovoljnim razlogom da se interpretativnom metodom još jednom prouče. Duhovni starješina bosanskih bogomila, did, slično kao i vladar srednjovjekovne bosanske države, nije imao stalno sjedište u smislu centralizovane uprave, nego se did bosanskih bogomila javlja iz više mjesta srednjovjekovne Bosne. Jedno zvanično svjedočanstvo nastalo je u Janjićima kod Zenice, 1404. godine, u kojem se spominje i hiža bosanskih bogomila. Povremena ili privremena sjedišta nisu ništa neobično za srednjovjekovne bosanske prilike, to se smatra jednom od karakteristika "modus bosniensis". Izvjesne nedoumice nastaju u tumačenju podatka iz pisma bosanskog kralja Stjepana Tomaša iz 1446. godine u određenju "did kondidu", pa se, pored mnogih teza i hipoteza, ovom prigodom nudi pretpostavka da se radi o didu kandidatu za to mjesto. Vjerovatno da je, pored mnogih drugih nedoumica, problem instaliranja dida bosanskih bogomila još otvoren, mnogo toga obavijeno je tamom, u kojoj se krije mnogo toga nepoznatog. Sigurno je da je u srednjovjekovnoj bosanskoj državi instaliran jedan did bosanskih bogomila koji je bio duhovni vođa vjerovatno za cijeli svoj život, te ga je, poslije njegove smrti, zamjenjivao kandidat za dida.

U bosanskim srednjovjekovnim spomenicima, kao i u dijelu latinских historijskih izvora, prepoznaje

se mjesto, uloga kao i značaj dida bosanskih bogomila u javnom, vjerskom, kulturnom, društvenom i političkom životu bosanske države. S obzirom na karakter i namjenu pronađenih historijskih izvora, njihovu fragmentarnost, kao i mnoge druge ograničavajuće faktore, teško je identificirati pravu ulogu i mjesto dida bosanskih bogomila u zamršenim dešavanjima u srednjovjekovnoj Bosni, ali je evidentno da svi izvori potvrđuju njihovu važnu i značajnu prisutnost u srednjovjekovnoj Bosni. Najvjerojatnije je da je institucija dida bosanskih bogomila bila od velike važnosti i značaja u mnogim segmentima historije srednjovjekovne bosanske države od dida Radosava, zatim gospodina dida Radomira, dida Miloja, do dida Ratka i sve do političkog sloma srednjovjekovne bosanske države 1463. godine mora se i treba ovu važnu činjenicu uzimati i kao faktor u mnogim pitanjima iz političkog, društvenog i vjerskog života.²⁹

Uloga i značaj gosta

Na hijerarhijsko-dignitativnoj ljestvici vjere dobrih Bošnjana, poslije dida bosanskih bogomila, nalazio se gost, koji se, prema svim utemeljenim pretpostavkama, bavio vjerskim poslovima kojima je pomagao didu u propovijedanju vjerskog učenja, kao i u obavljanju funkcije duhovnog predvodnika. Ingerencije i djelokrug djelatnosti gosta, prema historijskim izvorima, nije u potpunosti definiran i zbog činjenice da je ovu instituciju historijska građa nesistematski tumačila.³⁰ U poznatim historijskim izvorima gost se spominje kada i

26. D. Mandić, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, str. 207; F. Šanjek, *Bosansko-humski (hercegovački) krstjani*, str. 95

27. S. Jalimam, op.cit., str. 152

28. "Si knigi pise Radosav krstjanin Goisaku Kristjaninu:a pisaše se u dni gdna krala Tomaša i dida Ratka". Na istom mjestu neko je latinski doda: "Thomas rec cepit regnare 1443. Hos libros Radosav Christianus Goysavo Christiano et scriptim fuit diebus domini Regis Tomas et ave Ratko"; S. Jalimam, *Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države*, str. 32

29. Mnoge asocijacije, vezane za društveni i politički angažman dida dobrih Bošnjana, se nameću i zahtijevaju detaljnije istraživanje. Sticajem raznoraznih okolnosti, prije svih pomankanje historijskih izvora, kao i dijela epigrafske građe - sve to svodi na tretman pojedinačnog slučaja dida bosanskih bogomila, njegov potvrđeni personalitet ovaj put zadovoljava zahtjeve teme; vidi: S. Jalimam, *Studija o bosanskim bogomilima*, str. 149

30. D. Mandić, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, str. 173-189

bosanski bogomili. Indikativno je pojavljivanje u već spomenutoj povelji bosanskog bana Stjepana II Kotromanića, izdatoj 1323. godine, u Moštrima, kod Visokog, bosanskog feudalca Vukoslavu Hrvatiniću.³¹ Već je konstatirano da se radi o dragocjenom svjedočanstvu pošto se u ovoj povelji spominju: did veliki Radoslav, gost veliki Radoslav i starci: Radomir, Žunbor i Vlk, te se dalje navodi: "prid Bosnom da ni u naju VI'koslav suzn' ni pogublenik".³²

U literaturi se na različite načine tumače podaci povelja iz 1323. godine, te interpretiraju se od nivoa poznavanja strukture bosanskih bogomila, pa sve do onih temeljnih koji su i dio hijerarhijskih pitanja. Već je davno konstatirano da je gost obavljao i određenu duhovnu službu, koja se, prema pretpostavkama, sastojala u "naučavanju i tumačenju vjerskog učenja svoje sljedbe, jer ga u tim situacijama prikazuju ornamentalne predstave sa njihovih nadgrobnih spomenika".³³ Treba upozoriti na dva karakteristična spomena institucije gosta na stećima - prvi je isklesan na stećku u selu Hočevlje, a drugi na stećku u selu Puhovac.³⁴ U prvom spomenu govori se o gostu Ratkoja, a drugi spominje gosta Mišljena. Radi se o karakterističnim, ali istovremeno zanimljivim i dragocjenim spominjanjima, koji inače zadiru i u područje vjerskog učenja bosanskih bogomila. U natpisu na znamenitom stećku iz Puhovca, u dobrom dijelu natpisa radi se o nekim spoljnim manifestacijama vjerskog ubjedenja, koji se smatra vidljivim znakom vjerovanja, posebno kada se pokuša interpretirati primjena termina "gostolubstvo", što još uvi-

je izaziva veliki broj nedoumica u historijskoj literaturi.³⁵

Stećak gosta Milutina Crničanina, pronađen u Humskom nadeleko od Foče, dopunjava neka znanja o vjerskom učenju bosanskih bogomila, o instituciji gosta, ali i pomaže da se pravilno interpretira mnogo toga nejasnog, čak i oko osnovne funkcije gosta; pošto se, u konkretnom slučaju, gost Milutin Crničanin historijski identificira, ali i podacima i likom dopunjava osnovna predstava o bosanskim bogomilima koje oličava ovaj uglednik. Na stećku gosta Milutina Crničanina je ispis: "Žitie je žih u česte bosan/s/ke g/o/spode. Primih darove od ve-

ali i brokatom protkana odjeća koja je nađena u njegovoj grobnici u vrijeme arheoloških istraživanja.³⁷ Potrebno je naglasiti da se vrlo često tumače i interpretiraju spoljne manifestacije koje ne korenspondiraju sa unutrašnjim nivoom vjerničkog odnosa, gdje se mnoge simboličke radnje i pretpostavke uzimaju kao stvarni, a ne manifestacioni oblik djelovanja. Natpis sa stećka gosta Milutina Crničanina je očit primjer spoljne manifestacije i standarda ustanovljene u srednjovjekovnoj bosanskoj državi i društvu a ne promjene u unutrašnjoj strukturi vjerničkog i moralnog odnosa bosanskih bogomila. Inače, figura gosta Milutina Crničanina, dostonjstven i zanimljiv lik isklesan u najljepšim primjercima bosanske srednjovjekovne umjetnosti, ne dominira u onom obliku kako se u literaturi prepostavlja. Dva simbola na ovom stećku potpuno su u svom određenju, štap i knjiga su simboli onovremenjskom i duhovnom, zakletva na kojoj počiva i učenje bosanskih bogomila.

Iz izvora iz dvadesetih godina XV vijeka moguće je prepoznati dio spoljnih manifestacija i djelatnosti gosta bosanskih bogomila. U tom periodu su djelovali, pored nekoliko anonymnih, i sljedeći: gost Miaša, gost Goisav, gost Radosav Brajjević, gost Radin Butković, gost Radin Seočanin, gost Radivoje Priljubović i gost Vuk Radivojević.³⁸ Uz ove bogomilske dostoanstvenike, vijesti iz dubrovačkog arhiva uglavnom vezuju diplomatsku djelatnost ili poslove arbitra. Kao primjer moguće je navesti i nekoliko slučajeva, od kojih je indikativan onaj kada Vijeće dubrovačke Republike, u uputstvu od 6. oktobra 1430. godine koga su

like g/o/spode i vlasteo i oo grčke g/o/spode a vse vidomo."³⁶ Radi se o vrlo zanimljivom zapisu s više aspekata. Prije svega, djelujući u vrlo posebnom vremenu (kraj XIV i prva polovina XV vijeka), gost Milutin Crničanin je svoj kvalitet i sposobnost iskazivao na najbolji način, prije svega, u diplomatskoj službi za bosansku vlastelju, ali i u poslovima arbitra u sporovima među velikašima, što potvrđuje i ornamentirana predstava darova koje je dobijao, zatim ostava zlata,

31. Ludvig Thalloczy, „Istraživanje o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje kormendskog arkiva“, *Glasnik zemaljskog muzeja*, XVIII, Sarajevo, 1906, str. 405

32. Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, str. 440; M. Vego, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, 146

33. S. Jalimam, *Studija o bosanskim bogomilima*, str. 149

34. Mustafa Spahić - Salih Jalimam, op.cit., str. 72-73

35. Dominik Mandić, isto, str. 198

36. Vladislav Skarić, *Grob i grobni spomenik gosta Milutina u Humskom u fočanskom srežu*, GZM, XLVI, Sarajevo 1934, str. 79-82

37. Šefik Bešlagić, *Stećci - Kataloško-topografski pregled*, Izd. "Veselin Masleša", Sarajevo 1971, str. 157-158

dali svom poslaniku Benediktu Gunduliću, inače poslaniku kod bosanskog vojvode Sandalja Hranića, kažu kako je dubrovačka vlada odlučila da po vojvodinom nagovoru pošalju didu i gostima bosanskih bogomila slatkiše u vrijednosti od 20 perpera da bi ih nagrađili za njihovu naklonost.³⁹ Najvjerovatnije da se ovaj podatak treba tumačiti kao izraz naklonosti, ugleda, značaja i poštovanja uglednika bosanskih bogomila kod Dubrovčana, a ne neki moralni pad visokih dostojanstvenika. Hijerarhijska ljestvica bosanskih bogomila spomenuta je i u jednom pismu koje je uputio 5. oktobra 1433. godine ugledni dominikanac, kardinal Ivan Stojković, gdje se navodi: "Primus eorum dicitur died, secundus gost, tertius starac et quartus striinich".⁴⁰

Zanimljivo je spomenuti da se bogomilski dostojanstvenici spominju u singularu, ali treba pocrtati da su spomenuta četvorica vjerskih dostojanstvenika "...qui III or maiores essum in heresi et infidelitate Bosniensium".⁴¹ Mnogo kasnije, dubrovački hroničar Jakov Lukarević spomenuće hijerarhijsku ljestvicu bosanskih bogomila ovim redom: ".../et/ difficilmente Died, Gost, Staraz e Stroinik, Prelati di Bosna".⁴² Dubrovački historijski izvori iz XV vijeka su dosta određeniji u definiranju djelokruga poslova koji su bogomilski dostojanstvenici bili obavezni da urade. Tako, npr., gost Miaš je spomenut u vijesti iz 1423. godine kao poslanik u službi bosanskog vojvode Radislava Pavlovića i bio je obavezan

da pregovara s vojvodom Sandaljem Hranićem o predaji dijela Konavla, koji je bio u posjedu vojvode Radislava Pavlovića, a kupci su bili Dubrovčani.⁴³ Sličnih podataka moguće je naći i za još jedan broj bogomilskih gostiju, bilo da se radi o arbitriranju, diplomatički ili nekom sličnom poslu.⁴⁴

U spoljnoj manifestaciji i djelatnosti pojedinih vjerskih dostojanstvenika bosanskih bogomila indikativan je tzv. slučaj gosta Radina Butkovića, koji se uzimao, i uzima, kao poseban i kao potvrda i svjedočanstvo mnogih čudnih, neobičnih i interesantnih mijena u srednjovjekovnoj Bosni i vjeri dobroih Bošnjana. Uzimajući neke od njegovih manifestacija i učestalih aktivnosti, gost Radin je bez posebne potrebe

postao i paradigma onoga što jest gost i bosanski bogomil, ali i što nije niti može da bude. Pretjerano moraliziranje u ovom slučaju, tamo gdje je to bespotrebno, oslabilo je poziciju svakog istraživača, posebno jer je testament gosta Radina iz 1466. godine, prije svega prvorazredan spomenik bosanskih bogomila, koji nudi i svjedoči, dokazuje i potvrđuje skoro sve bitno u vjeronučenju bogomilstva. Kroz ovaj testament, ali i njegovog autora, iskazuje se mnogo toga što je obilježje i karakteristika srednjeg vijeka, ali i normalan put jednog izuzetnog predstavnika bosanskog bogomilstva. Skoro svi istraživači su se, nažalost, orijentirali na marginalni prostor, na tumačenje tzv. moralnih vrijednosti i kvaliteta gosta Radina. Vjerovatno da se

time u zbiru ljudskog znanja i naučne opredijeljenosti bave neke druge naučne discipline, a ne historija vjerskih odnosa u srednjovjekovnoj Bosni. Instruktivno bi bilo proučiti mehanizam po kome se odvijala diplomatska djelatnost u srednjovjekovnoj bosanskoj državi, te se time objasniti status i pozicija gosta Radina, kao najreprezentativnijeg predstavnika, ali i mnoge druge koji su sa sličnih diplomatsko-arbitrarskih pozicija nastupali u srednjovjekovnoj Bosni ili zastupali ovu državu, njene kraljeve ili ugledne feudalce. Tvrđnja u historijskoj literaturi da gost Radin Butković uživa puno povjerenje i nakonost Dubrovačke Republike, ali i nakonost Mletačke Republike, samo potvrđuje da je njegov kvalitet kao diplomate vrijedan i poštovan, što konstatiraju i ove dvije na diplomatskom planu velike države. Ugled gosta Radina razbijaju olakho doneseno mišljenje o tzv. eroziji njegove moralne pozicije, posebno što postoji dovoljno autentičnih dokaza koji potvrđuju da gost Radin djeluje sa pozicija zaštite državnih interesa ili nekih njegovih velikaša.

Starac

Na hijerarhijskoj ljestvici bosanskih bogomila poslije dida i gosta nalazio se starac, koji se u historijskim izvorima pojavljuje u skoro isto vrijeme kada i gost, početkom XIV vijeka. O stvarnom djelokrugu zanimanja i djelatnosti starca u srednjovjekovnoj Bosni teško je bilo što govoriti a da se ne ponovi ranije konstatirano u historijskoj literaturi. Tako, npr., u zapisu Stanka Kromirijana spomenut je starac Radin, početkom 1404. godine, kada su predstavnici bosanskih bo-

38. D. Mandić, isto, str. 127

39. S. Jalimam, *Studija o bosanskim bogomilima*, str. 150

40. S. Jalimam, *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Tuzla, 1999, str. 79

41. S. Jalimam, *Djelatnost dominikanaca*, str. 81

42. G. P. Luccarri, *Copioso ristretto degli annali di Rause*, Veneti 1605, str. 90, tal.; S. Jalimam, *Studija o bosanskim bogomilima*, str. 151

43. M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III, str. 189; S. Jalimam, op.cit., str.

152

44. Salih Jalimam, *Marginalia o gostu Radinu i njegovom testemu*, Hercegovina, II-12, Mostar, 2000, str. 19-20

45. Lj. Stojanović, op.cit., str. 440; Franjo Rački, *Bogomili i patarenii*, II izdanje, Beograd, 1931, str. 519-521

gomila boravili u Dubrovniku po nalogu "jepiskupa crkve bosanske".⁴⁵ Po nalogu dida Radomira, u Dubrovniku su boravili starac Mišlen i starac Bjelko.⁴⁶

U povelji vojvode Sandalja Hranića spominje se starac Dmitar,⁴⁷ dok se u testamentu Sandaljeve udovice Jelene spominje starac Radin, a u literaturi se s pravom pretpostavlja da se radi o gostu Radinu Butkoviću.⁴⁸ U izvorima spominje se, po različitim osnovama, još nekoliko staraca bosanskih bogomila, kao, npr., starac Radosav unuk, starac Bogovac Bolunović, starac Radohna, starac pataren, starac Radin i starac Radić. Starac, etimološki, slično kao i gost i did, stara je bosanska riječ sa tačnim i određenim značenjem i historijskom vrijednošću. Blizu istine je mišlenje da su gost i starac u hijerarhiji bosanskih bogomila bili širitelji i tumači vjere, propovijedali su vjeroučenje, ali su se bavili i svjetovnim poslovima. Prije svega, izvori su ih zabilježili kao pisare ili notare koji su prepisivali knjige za sebe ili ugleđne bosanske velikaše i učestvovali u društvenom i političkom životu srednjovjekovne bosanske države. Prema izvorima, did, gost i starac živjeli su u zajedničkim domovima, kući patarena (*locus, domus patariorum ili hiža*), što je pravi sinonim za dom bosanskih bogomila. Bogomilska hiže je zajedničko mjesto boravka, ali i djelovanja svih predstavnika bosanskih bogomila, bilo da je riječ o stalnom, cjelodnevnom boravku ili povremenom i privremenom, prilikom prolaska ili obavljanja vjerskih dužnosti. Postoji dovoljno potvrda o postojanju bogomilske hiže u području Ljubljova, u bosanskom Podrinju, u predjelu Goražda, u župi Neretvi kod Konjica, zatim u Janjićima kod Zenice, Moštrama kod Visokog, ali nema sumnje da ih je bilo na još nekom mjestu na teritoriji srednjovjekovne bosanske države.

Najverovatnije da su u okolini hiže bosanski bogomili obrađivali zemlju i, kako se prema podacima iz ranih osmanlijskih izvora iz druge polovine XV vijeka spominje, obrađena zemlja bosanskih bogomila bila je primjer izuzetno poljoprivredne aktivnosti. Historijski izvori spominju i *strojnice* kod bosanskih bogomila, o kojima rijetki historijski izvori skoro ništa određeno ne kazuju. U historijskoj literaturi postoji nekoliko pretpostavki vezanih za strojnice: od toga da se tu radi o posebnom dijelu bosanskih bogomila, zatim da se kroz njih objedinjuju gost i starac, što se prema malom

broju historijskih izvora teško može opovrgnuti ili dokazati. Najблиža, istini je pretpostavka da se o problemu strojnika radi o množini koja povezuje nekoliko institucija bosanskih bogomila.

U dokumentu od 8. januara 1404. godine, did Radomir šalje u Dubrovačku republiku svoje "strojnice i krstjane, starac Mišlen i starca Lelka i Stojana Krstjana, Ratka krstjana, Radosava krstjanina, Radaka krstjanina i Dobrašina krstjanina".⁴⁹ Važnost ove povelje je i u činjenici da daje dovoljno argumenta o postojanju institucije krstjanin kod bosanskih bogomila, koji se smatraju, u hijerarhijskom nizu, najnižim dijelom bosanskih bogomila. Tako, npr., u jednoj odluci Vijeća dubrovačke republike spominje se krstjanin u značenju pripadnika bosanskih bogomila koji

čine zajednicu što se naziva strojnici. U historijskoj literaturi se nalazi i pretpostavka da su strojnici jedno neinstitucionalno vijeće bosanskih bogomila kojeg sačinjavaju: gost, starac i krstjani. Veliki bosanski vojvoda Stjepan Vukčić-Kosača, mireći se, 19. jula 1453. godine, sa starijim sinom Vladislavom, spominje da njegove riječi jamči did bosanskih bogomila kao i dvanaest "poglavitijeh krstjana".⁵⁰ Slično tome kada se kasnije herceg Stjepan Vukčić-Kosača mirio sa ženom Jelenom postignuto je jamčio gospodin did crkve bosanske i 12 strojnika, među kojima se spominje i "gospodin did Radin za svog života".⁵¹ Historijski izvori pružaju mogućnost da se može pretpostaviti da strojnik ili strojnici imaju i dvostruko značenje: kao skup uglednika bosanskih bogomila, ali i instituciju sa konkretnim i određenim značenjem. Dokaz tome je da su prilikom prodaje dijela Konavla Dubrovačkoj republici, koju su učinili Petar i Nikola Pavlović, sve postignuto garantirali su: "mnogopočteni strojnici gospodin did Radosav Bradijević i gospodin starac Radosav, unuk".⁵²

Ovaj se dokaz uzima kao potvrda o dvostrukom značenju institucije strojnik. Mnogi problemi i pitanja se otvaraju kada se identificira u historijskim izvorima sve ono što je sastavni dio hijerarhijske ljestvice bosanskih bogomila. Prije svega, društveni status bosanskih bogomila, koji sa sobom nosi i poseban politički status i stav u srednjovjekovnom bosanskom društvu. Vjerovatno da identificirani historijski izvori, uslijed niza okolnosti, uglavnom definiraju spoljne elemente i faktore djelatnosti bosanskih bogomila, njihov općeprihvaćeni odnos prema mnogim pitanjima srednjovjekovne bosanske države, ali i određene vjerske manifestacije koje se mogu identificirati prema, nažlost, skoro sekundarnim potvrdom.

(Nastaviti će se)

46. S. Jalimam, *Izvori za historiju*, str. 29

47. Lj. Stojanović, op.cit., str. 46-48

48. D. Dragojlović, op.cit., 209-210

49. S. Jalimam, op.cit., str. 29

50. Lj. Stojanović, op.cit., str. 70

51. Lj. Stojanović, isto, str. 68

Fehim Kajević

POTISKIVANJE ĆAMILA SIJARIĆA SA PRVE LINIJE

(Povodom 20 godina smrti Ćamila Sijarića
(18.9. 1913 - 6.12. 2009))

SANDŽAČKI TOLSTOJ

Ćamil Sijarić rođen u Šipovicama kod Bijelog Polja - Crna Gora, 18. 09. 1913. godine. Poginuo je na pješačkom prijelazu pored Centralnog komiteta saveza komunista u Sarajevu o6. 12. 1989. godine .Zašto je veliki pisac maštovite priče kao i romana Ćamil Sijarić bukvalno zaboravljen? Pisac koji je uz Mešu Selimovića i Ivu Andrića bio dostojan vrijednosti i pažnje; pisac koji je dobio prvu i najveću književnu nagradu za roman „Bihorci“ od milion dinara, koja je iznosila preko 700 prosječnih plaća u onoj ex Jugoslaviji; pisac koji je preveden na preko dvadesetak jezika; pisac koji je bio član bosansko hercegovačke Akademije nauka i umjetnosti kao i crnogorske...

Postavljam sebi pitanje, zašto je zaboravljen sandžački Tolstoj? Nalazim million odgovora. Jedan leži pod tepihom bosanskohercegovačke fenomenologije pa i crnogorske o slučaju "smrti" Ćamila Sijarića. I Crna Gora i Bosna i Hercegovina, kao i njihove krovne akademije, ogrijšešile su se eutanazijski o gorostasnog pisca, pod čijim se hladom jedva naziremo. Nije se smjelo desiti po cijenu života da doživimo takav organizovani ideološki i politički zaborav i da se ovako cinično, danas rugamo sa ukradenim osmijehom velikog pisca, za kojeg ni nakon 20 godina ne smijemo da progovorimo u znaku istine, kako je završio svoj bogati i skromni život na pješačkom prijelazu jedne sarajevske ulice ! I sam se osjećam krivim, tako da će se bar malčice ispraviti, kada se na proljeće ove nove godine bude pojavio rukopis, u znaku Ćamila Sijarića sa radnim naslovom: **Ruganje sa ukradenim osmijehom.** Upravo, ova slova i rečenice su iz moje buduće knjige o Ćamili koji u svojim djelima nije dao ni trunku prostora smrti majstoru na četiri točka.

Sijarić nigdje ne pominje u svojim djelima auspuh, koji je prekinuo njegovu vitalnu i životnu auru u trenutku kada je bio najpotreb-

niji na prostorima one naše zajedničke Jugoslavije od Triglava do Đevđelije. Obratite pažnju na njegov podshumni tekst objavljen u "Borbi", koji je nažalost zaboravljen. Ili, pročitajte Ćamilovu pjesmu **Bratstvo**, posvećenu **Pavlu Živkoviću**, a objavljenu u Crnogorskem vjesniku (br.3,14.4. 1944), bit će vam jasniji zaboravljeni pisac. Umjesto odgovora, neću ovom prilikom citirati **Jovana Dujovića**, koji je uz ovu pjesmu napisao tekst: **Sve je rečeno** (Pobjeda, 14.8.1991.), ali hoću našeg uvaženog kolegu **Rajka Cerovića**:

"Ni jedan crnogorski izdavač se nije sjetio, ako ne da objavi Sijarićeva sabrana djela, a ono bar pruži potencijalnom čitaocu ograničen izbor od nekoliko knjiga, uz kritičko esejičku procjenu Sijarićeve stvaralačke radionice iz crnogorskog ugla i njegovog mesta u ukupnoj crnogorskoj literarnoj tradiciji. Ako ni zbog čega drugog, a ono bar iz poštovanja prema kulturnom korpusu i baštini Bošnjaka/Muslimana koji sa Crnogorcima žive na ovom prostoru, dijeleći istu sudbinu, i istu neizvjesnu budućnost."

Nevjerovatno, ali istinito, koliko i čemerno, da nije imala sluga, kao ni izdavačkog prostora bošnjačka kulturna elita, ni u Podgorici (u Almanahu) kao ni oni Bošnjaci i Muslimani (sa malim "m" i velikim "M") u Novom Pazaru , da umoče pero u plavo ili crno mastilo i da se posvete Ćamilu Sijariću, a ne nekim trećerazrednim, da ne kažem minornim piscima!

Ponovo ću citirati Cerovića:

"Ima li tu dovoljno svijesti o zajedničkim vrijednostima više nacionalnih subjektiviteta, preciznijih pojmoveva o dimenzijama vlastitog kulturnog prostiranja? Da li je potiskivanje Ćamila Sijarića iz prve linije naših književnih stvaralača opet sakaćenje živog crnogorskog kulturnog tkiva, ona sjeća udova na koju smo do nedavno navikli, ili možda bili prinuđeni? Ironija je da uspomenu na Ćamila Sijarića nje-

guje samo rodno selo Godijevo u bjeleopoljskom kraju, u obliku spomen ploče i biblioteke, a da kulturna javnost Crne Gore za njegovo djelo i do-prinos vlastitoj baštini nema dovoljno sluha..."

(Monitor, 26.03.2005.)

Eto, mi još ne znamo tačno gdje je rođen sandžački Tolstoj. Pominju se dva sela: Godijevo i Šipovice! Neki prekonoćni "istraživači" koji su izašli iz utrobe Sandžaka, danas su "dijasporci", pišu nam iz tuđine, kako treba da volimo domovinu, pišu da je Čamil Sijarić rođen (negdje) u Sandžaku, što je krajnje cinično, koliko i imbecilno.

Objavio je značajna djela: **Ram Bulja**, priče iz Sandžaka, Svjetlost, Sarajevo, 1953; **Bihorci**, roman, Narodna prosvjeta, Sarajevo, 1957; **Kuću kućom čine lastavice**, roman, Svjetlost, Sarajevo, 1962; **Naša snaha i mi momci**, pripovijetke, Veselin Masleša, Sarajevo, 1968; **Sablja**, izbor priča, Grafički zavod, Titograd, 1969; **Putnici na putu**, pripovijetke, Svjetlost, Sarajevo, 1969; **Zapisi o gradovima**, putopisi, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1970; **Konak**, roman Veselin Masleša, Sarajevo, 1971; **Kad djevojka spava, to je kao kad mirišu jabuke**, pripovijetke, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973; **Zadru-gar**, Sarajevo 1976; **Carska vojska**, roman, Veselin Masleša, Sarajevo, 1976; **Raška zemlja Rascija**, roman, Veselin Masleša, Sarajevo, 1979; **Izabrane pripovijetke**, Univerzal, Tuzla, 1980; **Francuski pamuk**, pripovijetke, Svjetlost, Sarajevo, 1980; **Izabrana djela knj. I-X**, Veselin Masleša, Sarajevo, 1981; **Priče kod vode**, Srpska književna zadruga, Beograd, 1982; **Osloboden Jasenovac**, NSRO Oslobodenje, Sarajevo 1984; **Pripovijetke**, Svjetlost, Sarajevo, 1984; **Rimski prsten**, Svjetlost, Sarajevo, 1984; **Herceg Bosna i tvoji gradovi**, Svjetlost, Sarajevo, 1986; **Pripovijetke**, Veselin Masleša, Sarajevo 1986; **Pripovijete**, Svjetlost, Sarajevo, 1987; **Lirika**, BIGZ, Beograd, 1988; **Miris lišća orahova**, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989; **Drvo kraj Akova**, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1990; **Koliba na nebu**, Glas, Banja Luka, 1990; **Izabrana djela knj.I-X**, Veselin Masleša ,1991; **Pripovijetke**; Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2000.

Šta se objavilo od književnih djela

ovog **sandžačkog Tolstoja** nakon njegove tragične smrti, koja je prekrila njega i njegova djela. Objavljena je velika praznina našeg duha i čemera planiranim velom zaborava? Skoro ništa. Izuzev pisane knjige "na brzinu" **Čamil gora razgovora**, sa puno grešaka, čak i u legendama fotografija!? Ne kaže se džabe da je svaka žurba šejtanska! Priređivač je ove značajne knjige (jer su u knjizi objavljeni tekstovi značajnih pisaca koji su svi pisali o Čamili Sijariću) **Faruk Dizdarević**. Šta je sa posthumnim djelima? Da li je neko dodirnuo Sijarićeva djela iz zaostavštine? Nije. Istina, jesu krenuli neki kvazi izdavači sa njegovim sabranim djelima, jesu nacionalni

politikanti krenuli sa nagradom (i perom) Čamila Sijarića u Sandžaku i Sarajevu. Jedan, opet neozbiljni izdavač usudio se da samosvojno formira nagradu za najbolji roman "Čamil Sijarić" koji je dodijelio svom minornom piscu, baštineći kao svoju

prćiju, ne pitajući za svoju "ideju" i buduću realizaciju, ako dobije zeleno svjetlo, užu Sijarićevu rodbinu, sina **Faruka**, kćerku **Olanu**, danas značajne profesore na Muzičkoj akademiji u Sarajevu!? Zašto nagradu "Čamil Sijarić" nije formiralo Društvo pisaca Bosne i Hercegovine, ili Akademija nauka i umjetnosti, pitaо sam na godišnjoj Skupštini pisaca BiH prije par godina?

Susret sa hadži Muratom uz kahvu

Ako vratimo uspomene i sjećanja na Sijarićeve česte dolaske u svoje rodno mjesto Šipovice (koje je rodno mjesto i moje malenkosti), vilajet koji sa jedne vremenske distance dobija neku drugu milozvučnu patinu, posebno vezano za njegovu Dobraču, današnju Čamilovu česmu, nažalost, koja je zarobljena u kalu i stočnom izmetu, sve nam je jasnije, zašto je volio i često pominjao **Hadži Murata i Zarobljenike L.N. Tolstoja**, govoreći nam da su to knjige nad knjigama, iz kojih je ponajviše naučio. I da su oni predjeli i lica sa tih drumova sa Kafkaza slični našima na Šipovicama. Šetajući, onako niz Klisuru, ko zna po koji put nam je pričao o Tolstojevom Hadži Muratu. Sjećam se umornog konjanika kojeg smo sreli na Drumovima i svratio je kod Neninog izvora da se odmori. Naš Čako, tako smo ga zvali iz milja rekao je, podižući guste veđe u vidu nepredvidivog bumeranga i nove priče: "Ovaj gordi i smiren putnik u hodu i licu gotovo da liči na Hadži Murata..." Kod Dobrače vode, po Čamilovoj želji naložili bi veliku vatru, ukoliko bi bilo hladno, da bi se putnici namjernici odmorili i ugrijali pored nje i popili kahvu, koju je priređivao kao dobrodošlicu, uz dugu priču, autor velikog romana **Bihorci**, ne znajući putnici namjernici da sjede, pričaju i piju kahvu sa Čamilom Sijarićem iz Sarajeva. Nego, mislili su da je to neki razboriti, dokoni i dočekni goršetak od blizu dva metra, iz Bihora, koji je gladan i žedan priča narodskih iz cijelog dunjaluka. Čeznem za dalekim sjećanjima koja mi čas dođu blizu, potom se udalje i ponovo približe, poput igre. Jedne jeseni više Dobrače pekli smo krompirje drumskim putnicima,

pa je pala halovita kiša i naišao divalj povodanj iz Gornjeg Buča, te smo se sakrili u jednu šuplju bukvu džinovskih razmjera.Tada je Ćamil podigao guse obrve u "viktoriјu" i rekao glosno, razborito i sigurno:

"Od danas pa do Sudnjeg Dana, ovo je vaša Soba. A kad ja dođem iz Sarajeva, dijeliću ovu Sobu s vama, kao da smo braća u jednoj velikoj i složnoj familiji". U toj našoj, zajedničkoj Sobi Ćamil(ion) recitovao nam je "**Fausta**".Znao ga je napamet, imao je takvo pamćenje kao da čita iz velike knjige, koja nema ni kraja ni početka. Dar govora i pripovijedanja, kažu, nije stečena navika.To hoće i rođenjem, nekim damarom i sentom iz daleke prošlosti. Ćamil nam je govorio:"Da to putuje i od Gilgameša, preko priča "Hiljadu i jedne noći" do ovog našeg prostora i vremena". Rahmetli **Jonuz Sijarić**, bližnji rođak Ćamilova, sa Šipovica, znao je cijelu noć do sabaha da gusla i pjeva epske pjesme poput onih i sličnih , koje je kazivao **Avdo Međedović Albertu B. Lordu i Milmanu Periu**. Naš Ćako je pažljivo slušao starog, ali krepkog i snažnog Jonuza, dajući mu važnu ulogu, da jednu kraješnicu odgusla u više verzija, produžavajući vakat za još jedan dan i još jednu noć...

Camić Sijarić je svake godine preko ljeta a ponekad i jeseni boravio izvjesno vrijeme na Šipovicama. To je bila njegova istinska obaveza prema svom zavičaju, kojeg je uporedivao sa velikom Sofrom sa Centrom svijeta: "Šipovice je jedna velika sofra, oko koje se okupljaju putnici namjernici (zajedno sa Šipovčanima) oko Dobre vode da ugase drumsku žđ i odmore se ispod debelog bukovog hладa. Šipovice su centar dunjaluka odakle se drugačije razmišlja, odlazi i dolazi..." Šipovice su odista neobično i surovo planinsko selo sa nadmorskom visinom od preko 1000 metara, koje liči na tepliju, odnosno Sofru, kako bi govorio Sijarić, okruženo gustim šumama, planinama, planine prostranim i dubokim nebom. A nebo je bilo obasuto bogatim grozdovima sjajnih zvijezda. To nebo je bilo ljepše od onog **Aristotelovog Neba**. I da se nigdje na dunjaluku ne može vidjeti više zvijezda na nebu kao na Šipovicama...Sijarićev zavičaj (kao i moj) je živopisan krajolik s toliko prirodnih ljepota na

jednom malom prostoru, punom flore i faune da bi se tu moglo komotno snimati avanturističko-kaubojski filmovi, s tipičnim kafkaskim predjelima.

Bihor je negdje u nama

Naš veliki pisac dolazio je najčešće u zavičaj u mjesecu julu, u najljepšem mjesecu u godini, kada ima najviše svjetlosti. To je bio mjesec kosidbe, kada bi provodio duge ljetnje dane sa kosačima koji su nadaleko poznati, družio sa čobanima i putnicima.

Sjećam se, rahmetli **Šarka hanuma**, snaha Ćamilova, supruga brata mu **Šabana**, uzviknula bi radošno mojoj majci koja je bila odiva Ćamilova.: "Hanuma **Hasiba**, stigao nam je naš Ćamilaga iz Sarajeva u sami akšam sa limuzinom.A meni je pred kućom i u kući korovaš".

Kao mlad čovjek, tada, bio sam svjestan da za par dana predstoji putovanje po Bihoru sa našim Ćamilom, i da ćemo obići sve naše bistra izvore i česme, stara i nova kućista i mezarja; ilirska i latinska groblja, i sve one znakove i biljege pokraj puteva, tražeći nove tragove vilinskih kola i bogumilske ploče...Sijarić je bez sumnje bio vrstan poznavalac historije, etnologije, a posebno je bio obuzet (bar u svom vilajetu) arheologijom, tragajući za drevnim gradovima, poput Bihora. Govorio je da je grad Bihor bio prije Akova (Bijelog Polja), Taslidže (Pljevalja), Berana (Ivangrada)...I da je to bio grad - saraj, veoma značajan između Dubrovnika i Carigrada. Tvrđava izgrađena na nepristupačnom mjestu sa visokim kulama i odbrambenoj moći, savršenom prirodnom infrastrukturom.Tvrđao je da se nalazi lokalitet toga grada iznad sela Bioče više rijeke Lima, na kamenoj kupoli između Bijelog Polja i Berana. A ako nije baš tu, Bihor je negdje duboko u nama , govorio je Sijarić, odvođeći nas više puta do tog orlovskog staništa. Tamo bi našli u centru zravni, duboki i široki sazidani bunar, okičen gorušicom i kamenim zidinama, koji na platiji, sa južne strane, strče kao neki džinovski zubi. Ćamil nam je u inspirativnom zanosu pričao gdje je mogla biti odbrana tvrđave, gdje je civilno stanovništvo, a gdje žito, med...

ĆAMILOVA SMRT

Ćamil Sijarić pisac iz Šipovica nije umro prirodnom smrću kako su to objavile Bjelopoljske novine i kao što nije znao Stranac u Bosni i Hercegovini da su pahčad puštena i Kamenje svezano

Pisac je do zadnjeg Trenutka branio svaki Kamen iz Jajca da ne ispadne iz Temelja Jer ako se to desi sjutra bi Kamenje padalo na sve nas i ne bi više bilo Jugoslavije
(**Fehim Kajević**: Ulazak u krug, Izdavač CDNK, Podgorica 2008.)

Bez sumnje, zavičaj je Sijariću bio osnovno polazište i jedan kosmički opservatorijum, nadahnuta kristalna inspiracija za sva djela , od njegove rane poetike do proze. U toj stvaračkoj radionici , ispod najsajnijih grozdova zvijezda, rođene su prvo skice a potom njegova značajna književna djela.

Da bi shvatili Sijarićev "džak fantastike" njegove realnosti, moramo bar malo citirati **Radovana Vučkovića**, koji je ponajbolje dao sliku o našem gorostasnem pripovijedaču i romansijeru: "Bez sumnje, upoznavanjem sa djelom Sijarića čitalac će biti pod stalnom presijom bogate opservacije. Autor ga neprekidno navodi da opaža bizarre i nevjerovatne stvari u ponašanju i životu čovjeka, koji je, čini mi se, davno već nestali i lebdi samo kao romantična slika u svijesti piščevoj. Njemu će se najprije učiniti da pisac hoće jedino to da mu saopšti: tajnu o jednom kraju koji je doživio čudnu sudbinu i koji je, u posebnim geografsko-klimatskim uslovima ubliožio životni stil, zadržan i onda kada je moderna birokratsko-tehnokratska civilizacija prodrla u sve pore svjetskog organizma. Hoće da sačuva od zaborava ono što je bilo i da ga prenese čitaocu , stavljajući se u ulogu historičara zavičajnog kraja. Međutim, Sijarić nije samo posmatrač ili pričalac-ilustrator zanimljivih događaja (bar ne u svojim najboljim djelima i na mjestima na kojima postiže najpunije djelstvo na estetski osjetljivog čitaoca),

već nastoji, specifičnim jezičkim sredstvima, da predoči dramu ljudskog bića u nemogućim životnim okolnostima. Zanimljivo i bizarno služe mu kao polazište za prođor u tajne osnove ljudske sudbine i za transpoziciju njegovog historijskog postojanja. Na toj osnovi Sijarić stvara sliku Sandžaka koja ne prestavlja rekapitulaciju historijskih zbivanja u njemu, već literarnu viziju onoga što bi se moglo nazvati entitetom njegove tragične drame u historijskom i psihološkom smislu. Tako Sijarić postupa u pripovijetkama i romanima..."

To bihorsko selo je prisutno u Sijarićevim djelima kao elementarna forma od koje ne može pobjeći taj surovi, kadakad nježni planinac, koji je ontološki vezan za zemlju, "osjećajući je sa istom energičnom strašću kao i elementarnu moćnu ženu". Možda je to ponajbolje kazano u romanu **Bihorci**: "Kuća kuću dozvati ne može. Neka polegla uz strminu, druga se spustila niz potoke, treća ugazila u šumarke ili se skupila uz hrastov gaj. Svako našlo mjesto zavjetrano i tu traje - staro, mrko, ubijeno vremenom, i sva jednaka..."

Hadžija je glavno lice romana **Bihorci**. Hadžija je inkarnacija, suptilna metafora istočnjačkog fataliste, s mislima zagnjurenim u kitab. Hadžija je "crn, spečen, nemoćan, mek i tanak..." Tragično polje njihove borbe, skoro svih Sijarićevih junaka u njegovim djelima je Duša. Zemko je ta poetska d u š a koja osjeća tragiku svog položaja, koji je raspet između želje da otpuće za Tursku i prevelike ljubavi prema zavičaju. Roman **Kuću kućom čine lastavice** trebalo je da bude romansirana autobiografija jednog mlađeg intelektualca, studenta Amara (koji i piše), lirsko razmažene duše sa svim onim svojim unutarnjim dramama i sudbinama jedne patrijarhalno-folklorne porodične familije, čija je harmonija poremećena socijalno-društvenim standardima.

Ćamil živi u nama

O bogatom književnom opusu Ćamila Sijarića pisali su domaći kao i strani kritičari.

Napisano je slijeset kritičkih osvrta, studija, eseja i odbranjeno više magistrata i doktorskih disertacija. Sudeći po Sandžačkom Tolstoju, danas naš

veliki pisac nije dovoljno vrednovan. Predstoji podrobnija analiza njegovih djela, jer što otiče vrijeme, Sijarić je sve veći i aktuelniji, a njegovi likovi jasniji. Mnogi njegovi prototipi romana, pripovijetki i priča su umrli u Bihoru, ali su nastavili svoj život u njegovim knjigama, u legendama jednog osobenog, perifernog i zaboravljenog vilajeta, ispod najgušćih zvijezda. Možda su te daleke zvijezde približile svoju svjetlost Ćamilu Sijariću i njegovom bratu Šabanu, kada su ostali u ranom djetinjstvu bez oca (koji je mučki ubijen bez ikakve krivice) i krenuli, onako s prvim dječjim koracima preko planina, u selo Doliće, kod dajidža na Pešterskoj visoravni, kako bi našli svoje novo grijezdo i onu elementarnu sigurnost. Možda je ta kosmička blizina zvijezda uslovila da se u njegovom biću probudi i razvije pripovijedački dar. Jer, Sijarić, reklo bi se, ljepe priča nego što piše. nenadmašni pričalac priča. Podsjecale su nas na one priče **Šeherezade** iz priča iz **Hiljadu i jedne noći**. Sjećam se da je Ćamil Sijarić dovodio preko zime (jer su tada najduže noći) na Šipovice narodnog pjevača **Avda Međedovića** sa Obrova, pored Bijelog Polja, kako bi osjetio taj živi nadareni epski dar Homerovog ozračja. U dugim hladnim, ali kristalnim noćima... Ima estetsko gospodskog u njegovom držanju, glasu, stasu, pogledu. U njegovim podignutim obravama, kada bi naglašavao poentu svoje neispričane priče. Bio je izuzetno lijep pun dostojanstva i časti, (dobar otac, suprug, brat, prijatelj, znao je da svakom Bihorcu izađe u susret, da im pomogne i posavjetuje i u Sarajevu), dolazio je ljeti na Šipovice sa svojom suprugom **Sabinom**, sinom **Farukom** i kćerkom **Olanom**. Bio je mudar i vatreći govornik s logičkim zaključivanjem i smirenom filozofskom leksikom, vrstan poznavalac drevnih i savremenih civilizacija i njenih "koncetričnih krugova". Ni nalik zamišljenoj fikciji ne liči, kako ga teatralno predstavlja **Milenko Jergović** u njegovoj **Čitanci**, valjda za osnovce. Sijarić je bukadar proputovao dunjalučkim drumovima, pišući svojstvena hodljubla i putopise. Bio je jedan od prvih ratnih reportera koji je ušao u logor "Jasenovac". Dakle, bio je čovjek koji je previše znao ono što se "činilo" u vrijeme Drugog svjetskog rata, kao i u(ne) "oslobodenoj" Jugoslaviji. Šta je

sa njegovom zaostavštinom - rukopisima, za koje su se grabili neki naši lešinarski "izdavači", poput Š.Ešića, koji su posebno postali specijalisti za jedva žive - u poodmaklim godinama, kao i podshumne pisce.

Kada bi god došao u Bihor, Ćamil bi potražio mog oca Asima, amidžu **Musliju**, ostale rođake, kosce, vodeničare i čobane; tražio je **Ismeta Rebronju** iz Goduše, kojeg je afirmisao objavivši mu prvu knjigu, "Knjiga rabja" kod Međurepubličke prosvjetno-kultурне zajednice u Pljevljima; tražio moju malenkost, objavivši mi treću knjigu poezije **Letač**, isto kod Međurepubličke zajednice 1976. godine. Interesovao se za moje skulpture, koje je posjedovao u svom stanu; interesovao se da li je dolazio naš brat po Peru i sudbini **Izet Sijarić**, koji živi odavno u Stokholmu.

Veliki pisac, naš Tolstoj iz Sandžaka žalio je našeg Zeljova, šarplatinca, kojeg su rastrgli vuci usred jedne ljute zime. Interesovao se šta je sa našom Vranicom s koje se nikad nije skidalо sedlo svatovsko, izuzev pri kupanju, i bila uvijek prva.

Jednostavno, naš Ćamil živi u nama, u najpriјатnijim sjećanjima.. Posebno na Šipovicama. Dobio je nazine škola, nekih sumnjivih "institucija" u znaku književnih nagrada po Sandžaku i šire; biblioteku "Ćamil Sijarić" u godjevskoj školi, u Bihoru, jednu osnovnu školu u Sarajevu, tačnije u Dobrinji koja nosi ime Sanžačkog Tolstoja, kao i jednu perifernu ulicu u Sarajevu - U glavnom gradu Crne Gore Ćamil Sijarić nema svoju ulicu!

Nema je ni u Bijelom Polju. Nema knjiga Ćamilovih u podgoričkim knjižarama. Nema ih ni u bjelopoljskim. Sve strožom presijom i cenzurom naš veliki pisac potiskivan je iz nekada obavezne školske lektire sa prostora ex Jugoslavije. Istina, koliko paradoksano, sarkastično i crnoghumorno, najkraća je Ćamilova ulica u Novom Pazaru, na perifernom obodu pretjesnih avlja, tako da ta uličica ševa na ge... Skrivena je i tajnovita kao ona voda piscia, Promuklica. Nećemo je mjeriti, zarad kulture ovozemaljskog i svetovnog Duha, zarad velikog pisca i njegovog pripovijedačkog umijeća koji je obilježio XX stoljeće na našim balkanskim prostorima, pa i šire.

Odista, priznali mi ti ili ne, **Ma-kondo** živi u Bihoru...

Redžep Škrijelj

UŽICE I NOVI PAZAR U PUTOPISTRU „SERVIA“ ENDRJUA ARČIBALDA PETONA

Endrju Arčibald Peton (Andrew Archibald Paton) (1809-1874), istaknuti britanski diplomata, orientalista i "engleski konzul u Raguzi u Boki Kotorskoj"¹ poznat je po svojim putovanjima po Egiptu, Siriji i na Balkanu i pisanju nekoliko novela. Rano se posvetio geografskim i etnološkim proučavanjima i istraživanjima. Dao je nesebičan doprinos prošlosti ovih naroda, uključujući i Ragužane. Ostavio je originalne analize života i rada Stendala i nekoliko pisama iz svoje korespondencije sa drugim velikim putopiscem kao što je ser Ostin Anri Lejardom (Austen Henry Lajard).

Od Petonovih publikacija izdvajamo: 20 pisama ser Ostinu Lejardu (1843-1872); Savremeni Sirijci, matična zajednica Damaska, Haleb, i planine Druza, iz bilježnika sa tih aktona "Tokom godina 1841", 2-3, 1844 (The modern Syrians, yet Native Society in Damascus, Aleppo & the Mountains of the Druze, from notes made in Those shares "during the Years 1841.2-3); Planine i ostrva

Jadrana, uključujući Dalmaciju, Hrvatsku i južne provincije Austrijske Imperije (*Highlands and Islands of the Adriatic: including Dalmatia, Croatia, and The Southern Provinces Of The Austrian Empire*), 1949; "Goti i Huni, zlato, Transilvanija, Debrecin, Pešta i Beč u 1850" (*The Goth and the Hun, gold, Transylvania, Debreczin, Pest, and Vienna, in 1850*), 1851; Mameluci: romansa života u velikom Kairu, 1-3 (*The Mamelukes: a romance of life in great Cairo*), 1851, 1855); Bugarin, Turčin i Nijemac (*The Bulgarian, the Turk, And The German*), 1855; Meluzina i nova arapska noćna zabava), 1860; Istraživanja Podunavlja i Jadrana: ili Prilozi za modernu historiju Mađarske i Transilvanije, Dalmacije i Hrvatske, Srbije i Bugarske (*Researches on the Danube & the Adriatic: or, Contributions to the modern history of Hungary and Transylvania, Dalmatia and Croatia, Servia and Bulgaria*), 1861; Historija egipatske revolucije, od doba Mameluka do smrti Muhameda Alija, od arapskih memoara, usmene tradicije i mjesnih proučavanja), 1-2, 1863; Skečevi sa ružnije strane ljudske prirode (*Sketches Of The ugly side of human nature*) 1867. Umro je 3. aprila 1874 u Dubrovniku.

Za nas je najznačajniji njegov putopis iz 1845, pod nazivom: „*Srbija najmlađa članica evropske porodice (boravak u Beogradu i putovanja visoravnima i šumama unutrašnjosti tokom godina 1843 i 1844*“ (*Servia, Youngest Member Of The European Family Gold, a residence in Belgrade and Travels in the Highlands and Woodlands of the Interior, "during the Years 1843 and 1844*) London: Longman, Brown,

Servia: Youngest Member of the European Family

Andrew Archibald Paton

¹ Servia, Youngest Member Of The European Family Gold.

Green, and Longmans, Paterno-ster Row 1845. Petonov putopis "Srbija..." Ovaj putopis sadrži 35 poglavlja koja započinje opisima odlaska iz Libana, tj. napuštanja Bejruta, odakle preko Rodosa i Izmira, prelazi u Varnu (Bugarska), a odatle preko Dunava (Ruse/Ruščuk i Vidin) stiže u Kneževinu Srbiju. Na tom putovanju boravi u Bosanskom ejaletu, odakle iz Sarajeva putem Rogatice preko rijeke Drinu stiže u Užice, Požegu, Čačak, Karanovac (Kraljevo) i Novi Pazar, odakle prelazi u gradove i varoši unutrašnjosti Srbije. Svoje putovanje završava odlaskom iz Beograda za Beč (1844). Njegove opise, mjestimično, pomalo čudne, ispunjene auto-rovom primjetnom ne-trpeljivošću prema muslimanima nudimo u potpunosti:

Zanimljivo je istaći da su u vrijeme Osmanlija naseljena mjesta bila rangirana u četiri osnovne kategorije: šehер-grad, varoš, varošica i palanka). U Smederevskom sandžaku bilo je 12 nahija: Beogradska, Smederevska, Valjevska, Rudnička, Jagodinska, Ćuprijska, Kragujevačka, Požarevačka, Šabačka, Sokolska, Požeška i Užička. Pomenute centre i gradska jezgra sačinjavali su muslimani različitog etničkog porijekla. Neargumentirano apaostruiranje njihove južnoslavenske etničke komponente porijekla je činjenično neutvrđeno, zbog toga što je riječ o mješavini (Turci, Albanci, Pomaci/Torbeši, Bošnjaci, Vlasi-konvertiti i dr.)

O Užicu:

Užice su zajedno sa Beogradom, Smederevom, Šapcem i Sokolom pripadale Smederevskom sandžaku (tur. Semendere sancagi). U srpskoj historiografiji je odomaćen naziv "Beogradski pašaluk" koji kao osmanlijska administrativna jedinica ili oblast nije nikada postojao. Pomenuti naziv je djelimično prihvaćen i u zvaničnoj korespondenciji diplomatijsa Zapada.²

Do početka druge polovine XIX

„Oj Užice, mali Carigrade,
dok bijaše, dobro nam bijaše.
Kroz tebe se proći ne moguće,
od sokaka i od čefenaka,
od momaka i od djevojaka.“⁵

Srpski komediograf Joakim Vujić piše da Užice 1826. godine broje "1 200 turskih kuća, 20 džamija i 80 domova serbskih". Prema pisanju Vladimira Karića Užice su 1844. godine imale 3 697 "Turaka" i 707 Srba.⁶ Jedan od ondašnjih suvremenika, Miladin Radović, pišući o Užicu ističe "kako se po njemu bijele

kule kao da su od sira".⁷ Iz starog Užica su u popisu navedeni: stari konak, medresa, g r a d s k i (h) a m a m ", gradski bedem, grad, ispod grada, više grada, džamije (K l i s u r s k a , Še(h)ova, Zmajevačka, Koštićka, od Lipe, fukara), Džamišta, Ciganska ma(ha)la, Velika cuprija, gradski "Jazovi", i brojni "sokaci" i varoški potoci koji su nosili imena užičkih porodica. Poznata su i neka od ondašnjih prigradskih naselja i sela. Pominju se Bu(h)ar, Sevojno, Vrelo, Sinjevac; zatim, brojne "tabane" (od tur. riječi: tabakhane - kožara R.S.) sa "ćirečlucima" (tur. kireč, kreč), bošnjačke vodenice, furundžinice, dućani, česme i drugo. Ovakav opis upotpunjuje sliku starih "turskih" Užica pred iseljavanje "Turaka" (Bošnjaka, R.S.).⁸

Užice, oko 1862
Srpska narodna vojska
juriša pored Kasapčica mosta.
(Istorijski arhiv - Užice)

vijeka Užice su bile bošnjački ("turski") grad i veoma značajan trgovачki centar. Ivan Frano Jukić ističe da su 1847. Užice "imale turskih kuća 723, duša 3.659"³ U to vrijeme se, prema nekim podacima, u Užicama nalazilo 96,7 % bošnjačko-muslimanskih žitelja ("1 500 - 2 000 pušaka").⁴

Užice se u prvoj polovini XIX vijeka spominju kao izrazito "turska" varoš na rijeci Đetinji.

U pjesmama su opjevane kao "mali Carigrad" prepun trgovaca i zanatlija:

"Užice, mali Carigrade,
dok bijaše, dobro nam bijaše.
Kroz tebe se proći ne moguće,
od sokaka i od čefenaka,
od momaka i od djevojaka."

² Detaljnije: X. Шабановић, *Да ли је постојао Београдски пашалук?*, у: Историјски гласник, бр. 1-2, Београд 1954, 204.

³ I. F. Jukić, *Putopisi i istorijsko-etnografski radovi*, Sarajevo 1953, 202-203.

⁴ Š. Hodžić, *Doseljavanje muslimanskog stanovništva u Tuzlu*, у: *Glasnik VIS-a u SFRJ*, br. 2, Sarajevo 1979, 173-175.

⁵ A. Music&D. Suljkic, *Izgon Muslimana iz Užica*; у: *Oslobodenje* (feljton), Sarajevo, (30. II - 5. III) 1991;

⁶ J. Vujić, *Putešestvija po Serbiji*, knj. I, Srpske knjizevne zadruge, Beograd 1901, 38.

⁷ B. Karić, *Србија*, Култура, Beograd 1997, 697-698.

⁸ A. Music&D. Suljkic, *Izgon Muslimana iz Užica*

⁹ Za 13. godina, od predaje Užica 1862. do bosansko-hercegovackog ustanka, preko užickog okruga doseljeno je iz susednih oblasti u Tursku ukupno 29.626 stanovnika, a u istom periodu iseljeno je iz Srbije preko užickog okruga u Tursku 4.281 stanovnik. (Vidjeti: V. Stojančević, *Užice u obnovljenoj Srbiji, Etnička kretanja u vreme iseljavanja Turaka iz Užica*; у: *Užice nekad i sad* (Užice u vreme turske vlasti), 1-7. (m u l t i s o f t . r s .))

Sve do 1862. godine u Užicu je živilo muslimansko stanovništvo. Ciji je oslonac bio užicki grad na visokom stenovitom grebenu iznad rijeke Đetinje. Broj muslimama se kretao od 3.000 sa 689 kuća do 3.695 stanovnika sa 723 doma. Međutim, turska varoš, ekonomski izolovana od zaledja, sa slabim i stalno sužavanim vezama sa Bosnom, bila je osuđena na privrednu propast.¹⁰

O Užicama svoje utiske iznosi bošnjački krug historicara: Ejup Mušović Galib Šljivo, Šaban Hodžić, Zaim Azemović, Safet Bandžović, Mustafa Imamović, koji tvrde da su pomenuta iseljavanja muslimanskog življa bila motivisana različitim vojnim, političko-ekonomskim, psihološko-propagandnim i vjerskim razlozima. Zajednička je ocjena da su mnogobrojna iseljavanja muslimanskog stanovništva iz Užica i ostalih gradova bila posljedica nastojanje Srbije da se postigne „frontalno uništavanje tragova jedne višestoljetne kulture i obilježja jednog naroda“. Sve se danas posmatra kao rezultat dužvremenske „srpske politike približavanja Zapadu i zapadnim običajima“, uz permanentna nastojanja da se ne zaustave započete akcije utiranja viševjekovnih tragova prisustva muslimana i njihove tradicije na ovim prostorima. Još od početka XIX vijeka sproveđeno je plansko uništavanje gradskih muslimanskih kvartova, stambenih objekata, džamija i ostalih kulturnih artefakata. Toga nije pošteđena ni osmanlijska epigrafska plastika (nadgrobni spomenici) koja je uništena uslijed žestokih akcija preoravanja brojnih, gradskih i seoskih muslimanskih mezarištana (grobala).

Patonovi zapisi

GLAVA XV

Pristizanje u Užice - Tijesne ulice - Odlični han - Turski vojvoda - Persijski derviš - Veze između muslimana i hrišćana - Posjeta tvrđavi - Pticija perspektiva

Pred ulazak u Užice dobili smo uput od jedne pristojne stranje. Tvrđava u srednjovjekovnom stilu, džamija i crkveni toranj, dominirali su nad ostalim objektima; i svi su bili spomenici tri različita perioda u srpskoj istoriji: stara feudalna monarhija, turska vladavina, i nova kneževina. Ušli smo u pijacu, truhlu i u ruševinama, vazduh je bio obuzet strašnim mirisom zađubrenih planina, leševa, bačene kože, rogovca, i iznutrica, kao i odvratni pacovi među drvenim blokovima koji su upotpunjivali sliku prljavštine i pustoši.

Za veliko čudo, nakon ovog iskušenja uđosmo u odličan han, najbolji kojeg smo vidjeli u Srbiji, mešavinu njemačkog Wirthausa, talijanske Austrije, čiji je posjednik Dalmatinac koji je dvanaest godina živio u Skadru u Albaniji. Njegov gornji prostor je bio jako divno najmješten i dobro izrađen.

U popodnevnu smo posjetili vojvodu koji je živio u vrtovima u gornjem gradu, daleko od smrada pijace. Nakon što smo sišli i prešli preko tarabom ograđenog vrta ukazao nam se drveni kiosk u kome je nudena kahva i duhan. Ali s obzirom da je mjesec ramazana bio u toku, neiskorištavan je od strane ovdašnjih Turaka. Suprotno apsurdnim sumnjama muteselima iz Sokola, vojvoda je bio stariji čovjek s bijelim turbanom i zelenim povezom, lošeg vida i blage zapetosti u govoru, ali vrlo civilizovan i dobre naravi. Odmah nam je izdao dozvolu da posjetimo tvrđavu, uz napomenu: „Vaša posjeta mi ne može donijeti ni zla ni dobra. Beogradska tvrđava je kao pijaca: svako je može posjetiti kad god zaželi“.

U toku razgovora rekao nam je da je Užice glavno preostalo mjesto naseljeno muslimanima u Srbiji; njihov ovdašnji broj je bio tri hiljade i pet stotina, dok je bilo i šest stotina Srba, što je zajedno činilo malo više od četiri hiljade stanovnika. Vojvoda je govorio turskim jezikom, dok se u Sokolu govorio bošnjački (isto što i srpski).

Onda smo napustili vojvodu, i nastavili ići istom ulicom, koja je bila komponovana niskim jednospratnim kućama, pokrivenim nepravilnim crnjepovima, i ograđenim visokim drvenim koljem ne bi li obezbijedilo što više privatnosti harema. Kolje i vrtovi su nestali, a na terasi izgrađenoj na otvorenoj čistini stajala je džamija, okružena s nekoliko drveta radi drugačije klime, ne čempresima već onim koje smo vidjeli u šumama koje pređosmo. Stepenište je bilo prilično oštećeno i ostavljeno u istom stanju kao i poslije rata. U blizini se nalazi turbe, iliti grob sveca, ali mi niko nije znao reći kome i kada je bilo podignuto.

U jednom malom ograđenom vrtu ugledao sam čudno odjevenu figuru tamnoputog derviša, sa sjajnom dugom kosom. Ispalo je da se radi o Persijancu, koji je proputovao diljem istoka. Bez konične kape svoga reda, derviš je mogao ličiti na kakvog napolitanskoga brigadiра, no njegovi maniri bijahu laki, njegov govor vjerodostojan, kao i onaj njegovih zemljaka, što je najbolje iscrtalo kontrast između tih oholosti Turčina, i naglog fanatiizma Bošnjaka. Zatim se pojavio njegov suhi majmunoliki sluga i poslužio nas kahvom.

Autor: "Ko bi očekivao da vidi Persijance na granici Bosne? Vi ste derviši veliki putnici."

Derviš. "Vi Englezi putujete znatno više nezadovoljni samo Frančkom, putujete i u Ind i Sind, i Jemen¹¹.[9] Prvog Engleza u svome životu video sam u Meshedu (jugozapadni Kasijskog mora), a sad srećem tebe u Rumeliji."

¹⁰ U skupštinskoj besedi, 17. avgusta 1864. godine knez Mihailo Obrenović zvanicno je izjavio:

"Turci koji su živeli u Užicu i Sokolu iseljeni su, a gradovi užicki i sokolski porušeni su." (Vidjeti: V. Macura, Oslobođenje grada 1862, 7; u: Užice nekad i sad (Užice u vreme turske vlasti), 7. (m u l t i o f t . r . s .)

¹¹ Radi se o frazi, i ona nema veze s oblastima Sinda ili Adena (A. A. P.)

Autor. "Namjeravate li da se vratite?" Derviš. "Jas am u rukama Allaha Te-alaa. Ovdašnji dobri Bošnjaci su mi tu sagradili ovu kuću, i dali ovaj vrt. Vole me, a volim i ja njih."

Author. "Nestrpljivo sam da vidim džamiju, kao i da se popnem na munare ukoliko mi dozvole, nego ne znam običaje ovog mesta. Franci ulaze u džamije u Konstantinopolju, Kairu, i Halebu."

Derviš: "Griješite; džamije u Halebu su zatvorene za Franke."

Autor: "Izvinite me, za Franke je zatvorena džamija Zekerija u Halebu, ali ne i Osmanija, i Adelija."

Derviš: "Tamo je mujezin, nadam se da neće stvarati poteškoće."

Mujezin, gladan za baksijom, se nije ustručavao; sada su ušli neki muslimani i poljubili ruku dervišu. Kada je razgovor postao uopšten, jedan od njih mi je tiho rekao da je dao sve svoje imanje u dobrotvorne svrhe, te da je zbog toga omiljen. Derviš je odsjekao neko cvijeće i podijelio ga svima nama.

Mujezin je pogledao u časovnik nagnuvši mi, dajući mi na znanje da počinje večernja molitva. Tako da sam ga slijedio do odaje koja je imala bijelo okrećene zidove bez ikakvog obilježja. Zatim me je, uzevši za ruku, proveo kroz tamno i sumorno stepenište do vrha minareta sa čije se terase pružao pogled na grad i okruženje.

Užice leži u tjesnoj dolini okruženoj planinama. Četina, pritoka Morave, teče kroz grad premošćena dvama elegantno usklađenim, ali nekako urušenim mostovima. Dominantni objekt u predjelu je tvrđava, izgrađena na slikovitom šiljatom uzvišenju, odvojena od strmoglavih planina na jugu dubokom jarugom, kroz koju Četina juri u dolinu. Stagnacija umijeća ratovanja u Turskoj sačuvala joj je autentični izgled od prije nekoliko vijekova. U Evropi su feudalne tvrđave potpune ruševine. U zemljama poput ove, gdje su borbe gerilskog karaktera, one su za-

nemarene, ali nikada uništene ili potpuno napuštene. Centralni predio doline obuhvaćen je samim gradom što pokazuje velike praznine. Čitave ulice koje su tu stajale prije srpskog ustanka, sada su pretvorene u voćnjake. Opšti pogled je dovoljno prijatan: tvrđava, iako nije tako nalik one u Sokolu, daje dobar materijal za sliku, ali bijelo obojena srpska crkva, kopija svake u Mađarskoj, najviše odvraća pažnju spolja.

Uveče je vojvoda poslao poruku preko svog pandura, rekavši da će me posjetiti zajedno sa agama grada, koji, šestorica po broju, dođeš malo kasnije. Nisu se ustručavali da puše noću. Dok su sjedeli u sobi razgovarahu o tome kako je **Užice krajem prošlog vijeka¹², kao ključna spona između Srbije i Bosne, imalo odličnu trgovinu, imalo dvanaest hiljada kuća i oko šezdeset hiljada stanovnika;** pa su mi time praznine u sredini grada bile jasnije.¹³ Vojvoda je gorko žalio zbog neugodnosti kojima ih je karantin izložio ograničavajući slobodnu komunikaciju sa susjednim oblastima. Iako je priznao da je skorašnja zamjena desetnevnog sa dvadesetčetvoročasovnim karantinom veliko olakšanje. „Ali je čak i ovo - dodata je vojvoda, - bilo prepreka kada karantina nije bilo. Užice su svakog ponedjeljka posećivale hiljade Bošnjaka, kojima je čak i dvadesetčetvoročasovni karantin odvratatan.“

Pitao sam ga da li lokalno stanovništvo razumije turski ili arapski ukoliko bi se na tim jezicima obavljala služba. Odgovorio je da nekoliko aga razumije turski, da je mula, koji u džamiji službu obavlja na arapskom kao što je svugdje i običaj, učen čovjek. Ali nije bilo propovjedanja, budući da ljudi znaju molitve jedino na arapskom nisu razumijevali propovijedanja, i nisu govorili drugim jezikom osim bošnjačkim. Mislim da mi je neko rekao da se vaaz, ili propovijedanje, u Sarajevu održava na bošnjačkom, iako moje pamćenje nije sigurno oko toga.

Nakon prijatnog jednosatnog razgovora oni su otišli. Naši kreveti su bili, kao što bi rekao genijalni gospodin Pepis: "dobri, ali podli".

Idućeg dana, srpski načelnik, koji je pri mom dolasku bio odsutan u Topoli zajedno s knezom, došao je da me vidi. Bio je to čovjek srednjih godina, s potpunom samokontrolom, ljubazan bez prisnosti ili napora da zadovolji. Imao je više manira islamskog velikaša nego li kršćanskog sultanova sluge.

Načelnik: "Vjerujte mi, narod je zadovoljan kada učeni ljudi putuju zemljom, to je znak da nismo zaboravljeni u Evropi. Hvala bogu i evropskim silama za ovaj naš napredak."

Autor: „Srbija sigurno napreduje, ne postoji ljepši prizor za pravilno izgrađen razum od onoga koji nadobudnu mladu naciju približava svom pubertetu. **Vi ste Srbi u priličnoj manjini ovdje u Užicu**, ali ja se nadam da živite dobro sa muslimanima.“

Načelnik: "Jeste, u granicama pristojnosti, ali oni stariji, koji se sjećaju starog ponižavajućeg položaja kršćana, ne mogu se pomiriti s mojim jahanjem kroz bazar. Ogorčeni su kad Srbi pjevaju po šumama ili pucaju iz pušaka u vrijeme veselja."

Vojvoda je tad stigao sa velikim družinom muslimana, i tako smo pješice nastavili do tvrđave. Naša se putanja, uglavnom, odvijala preko onih vrtova uz stranu rijeke na kojima je stari grad ležao. Na tačkama gdje se visoki brežuljci gotovo dotiču, formira se klisura. Popeli smo se krvudavom stazom i ušli na kapiju koja je odavala predsliku dugog, tamnog i čvrstog građenog prolaza.

Kada smo ušli, primila nas je grupa naoružanih milicajaca. I dok je svjetlost izmicala iza zidina, osim prizora napuklih tornjeva, napuštenih kuća, truhlih dasaka i neupotrebljivih praznih mesinganih pištolja, nismo vidjeli ništa drugo. Dudžu ili stražarnica, pove-

¹² Misli se na čitav XVIII vijek.

¹³ Autor nije informisan ili propušta da za ovaj, tipično bošnjački, grad napomene kako je bio meta srpskih ustanika (1804-1809) koji su ga u potpunosti spalili i opljačkali. O tom „podvigu“ u svojim Memoarima piše i sprski prota Mateja Nenadović: „To je bilo лицем na Sv. proroka Iliju 20. Dne jučišta 1805; taj je boj traјao noćom, i od jutra do četiri sata после подне; da u Užicu ni jedne kuće ili zgrade nisu imao ni videti. (Kajžu da je bilo kuća 5 000 turski). (Prema: Прота М. Ненадовић, Мемоари, Политика: Народна књига, Београд 2005., 174.)

zana starim drvenim mostom, je bila izgrađena na udaljenoj stijeni. Vrata su bila pričvršćena teškim ekserima i zatvorena s nekoliko izuzetno staromodnih katanaca. Vojvoda nas je nagovorio da ne zatražimo da pogledamo unutrašnjost, rekavši da se jedino otvara kada carski komisionar dolazi u inspekciju. S mosta se pružao vidik preko romantične klisure od stijena koje su se izdizale naglo s obije strane Đetine. Djelovao je kao omiljeno boračke garnizona. Ispred malog kioska izgrađenog od grubih dasaka bili su prostrti čilimi. Vojvoda nas je pozvao da se nakon našeg uspinjanja malo odmorimo. Po služen je duhan i kahva.

Primjetio sam da je tvrđava prilično stradala u ratu.

"Baš ovo mjesto, - rekao je vojvoda, - bilo je poprište najoštrijih sukoba. Turci su imali dvadeset i jednu cijev, a Srbi sedam. Bilo je mnogo poginulih, a onaj brežuljak pun leševa."

"Dobro pamtim, - rekao je stari, bezubi, šuškavi Turčin, golih kafenastih nogu i dugačkih stopala uvučenih u par novih, crvenih, blještavih papuča, - da ovaj okrugli toranj dugo vremena nije bio otvoren. Onom ko bi u njega ušao, glava mu je bivala posjećena nevidljivim handžarom."

Nasmijao sam se, ali sam bio smjesta uvjeren od strane nekoliko svjedoka da se radi o pozitivnoj činjenici! Naša družina,

naduvena bogatom trpezom, dobro naoružana, ličila je na bandu hajduka pred pljačkašku ekspediciju, otvorila je kapiju suprotno od strane s koje smo ušli, koja je otkrivala brdo koje baca pogled na Užice, sa kojeg smo imali pogled iz ptičje perspektive na cijeli grad i dolinu. Putujući naviše načalnik mi je rekao da, iako ovdje živi duže vrijeme, nikada nije video unutrašnjost tvrđave, i da sam ja prvi kršćanin kome su se njeni vrata otvorila poslije ustanka.

Stari vojvoda sa svojom nezgrap-

nom odorom penjao se žustro, kao i bilo ko od nas, ka odvojenom utvrđenju na vrhu brda. A kada smo pogledali dolje na Užice i njegovo okruženje, budući da je prizor bio previše ispod nivoa vidokruga, bili smo vidno razočarani predjelom. Pejsaž je bio nedosljedan. Užice, umjesto da liči na grad, ličilo je na raštrkani zbir kolibica i vrtića. Najbolje se vidjelo podnože mosta koje je gledalo prema dvorcu.¹⁴

O Novom Pazaru

Prema nizu ondašnjih neujednačenih podataka, koje pružaju strani misionari i putopisci, grad Novi Pazar je sredinom XIX stoljeća bio središte burnih historijskih previranja. Amadej Šomet (1808) navodi podatak o mjestu sa 15 000 stanovnika¹⁵, dok se 1838. pominje podatak po kome u gradu živi 6-8 hiljada stanovnika. Ivan Frano Jukić (1847) ističe da Novi Pazar ima 12 000 žitelja.¹⁶ U jednom od Jukićevih opisa Novog Pazara, koji se nalazi u istoimenom sandžaku i nahiji stoji: „Varoš s dviema tvrđavama, u plodnoj ravnici, pod planinom Rogoznom, na sastavku rieka Jošanice i Raške; stolica live (sandžaka, R.Š.) i nahie toga imena, mjesto trgovačko na drumu carigradsko-bosanskom; broi do 20 000 duša.“¹⁷

¹⁴ Nakon potpisivanja posebnog ugovora (Ilija Garašanin, predstnik Srbije i Ali-beg, Osmanlija), da se "užički grad bez odlaganja raskopa, a delije isele u Bosnu", 18. septembra 1862. god. Stanovništvo Užica je bilo upoznato sa uslovima potpisanih sporazuma koji je predviđao neminovnost raseljavanja u svim pravcima Osmanlijske Imperije. Povlačenje je sprovođeno po grupama koje su prevozile lokalne arabadžije, kiradžije i hamali. Neki od suvremenika tih događaja bilježe: "Nije dugo bilo dođoše naše rabadžije iz beogradskog, valjevskog i kragujevačkog okruga, njih oko 700-800, te muslimani potovariše pokretnost, pa uz pratnju naše vojske odoše u nedođin".

Između 19. i 28. septembra 1862. godine otpremljeno je više od 2 000 muhadžira. Svoj oproštaj od Užica zadnje su izvele mlade bošnjačke djevojke- "mlade bule" okupljene u "tužno horo" ispred čuvenog hana Bešlagića, pjevajući: "Oj Užice, mali Carigrade..." Bošnjaci i ostali muslimani Užica iselili su se ka prostoru od Bosanskog ejaleta, preko Hercegovine, Albanije, Makedonije do Soluna i maloazijskih-anadolskih prostora. Polazeći put Bosne i drugih utočišta, duge kolone izbjeglog stanovništva ubrzavala je srpska vojska. Priča se da je jedan "Era" svojim dojučerašnjim komšijama predlagao: "nemoj drugoga tražiti, no poruči meni da dođem da te opet selim!" Jedan mu je od muhadžira odbrusio, odmahnuvši rukom: "Vala, Vlaške, kako ste počeli, mučeno ćemo se i u Šamu (Damasku, R. Š.) zadržati".

(O iseljavanju Bošnjaka iz Užica opširnije: E. Mušović, Muslimansko stanovništvo Srbije od pada Despotovine (1459) i njegova sudsina, Kraljevo 1992., 125-127. H. Sulkić, Iseljavanje Muslimana iz Užica u Bosnu 1862, u: Glasnik, Rijaset IZ u SFRJ, br. 2, Sarajevo 1991., 164. H. Sulkić, Prilog proučavanju prošlosti Užica iz osmanlijskog doba (1463-1862), Glasnik, Rijaset IZ u SFRJ, br. 1, Sarajevo 1991., 42; S. Bandžović, Iseljavanje muslimanskog stanovništva iz Srbije i Crne Gore tokom XIX stoljeća, u: Takvim za 1999. (1419./20. H), Mešihat Islamske zajednice Sandžaka, Sarajevo-Novi Pazar 1998., 357-410.

¹⁵ K. Kostić, Naši novi gradovi na Jugu, CK3, Beograd, 1921.

¹⁶ Prema: I. F. Jukić, Putovanja od Sarajeva do Carigrada (putopisi) Zagreb 1852;

Djelimična kontradiktornost ponuđenih podataka ukazuje da grad tokom XIX vijeka preživljava veoma učestale migracije stanovništva, koje milom ili silom, pristiže iz gotovo svih pravaca. Petonovi opisi Užica i Novog Pazara obiluju dozom autorove odbojnosti i nagonmilanih predrasuda. To svakako ne umanjuje značaj ovog vrijednog historijsko-dokumentarnog putopisa koji nas kroz otvorene kapije grada uvodi u tajanstveni milje Novog Pazara, koji je ubrajan u red najznačajnijih privredno-trgovačkih centara na Balkanu:

Glava XVIII

Preko bošnjačke granice – Romsko naselje – Opis Novog Pazara – Grubi prijem – Nagli odlazak – Fanatizam

Idućeg dana smo svi ustali vrlo rano kako bi smo posjetili Novi Pazar. Do bi smo osigurali vlastiti povratak, uzeli smo sa sobom par ljudi kojih u Levantu zovu gvardijani, dok se u Njemačkoj za njih udomaćio naziv ueber-reiter.

Nastavili smo obalom Raške hodati oko sat vremena kada smo primjetili red drvenih mostova koji su išli uzbrdo i nizbrdo, pod pravim uglom prema kursu koji smo držali. To je zapravo bila granica Kneževine Srbije i početak vladavine sultana i Bosanskog pašaluka. U stražarskim kućicama je bilo desetak momaka naoružanih staromodnim albanskim puškama.

Nakon pola sahata jahanja dolina je postala šira, prešli smo preko livada odgajnih od strane muslimanskih Bošnjaka u bijelim turbanima; a dva sahata dalje, ušli smo u plodnu kružnu ravnicu, okruženu niskim brdima u prečniku od milju i po, što joj je davalо

kredast izgled, i u čijoj su se sredini izdizala munara i bedemi grada i tvrđave Novog Pazara. Ravnicom su se prostirali brojni romski šatori, dok je u jednom od njih, jedna usahla stara romkinja, s bijelom neurednom kosom, čiji su pramenovi visili sa svih strana njenog zagasitog i pregorjelog lica, bijesno uzviknula, „pogledajte kako ljudi srpskog kralja danas smiju ući u Novi Pazar kao konjanici“, aludirajući na nekadašnju zabranu hrišćanima da ulaze u grad na konju¹⁷.

Na ulasku sam primjetio da su kuće bile sagrađene od blata, da im je, jedino, osnova bila od cigli, izdižući se oko tri stope od zemlje. Nijedan od prozora nije bio izbrisani; time je ovo bio prvi grad u ovom dijelu Turske u Evropi koji sam zatekao u ovakvoj neprilici. Zastali smo pokraj velike zgrade u obliku ergele, što je bio han ovog mjesta. U blizini kapije su bile postavljene drvene klupe na kojima su odmarali neki muslimani koji su radili kao čuvarihana. Konji su bili uhranjeni i dugih ekstremiteta, a vatra je gorjela na sredini sprata dok je dim izlazio iz kapije. Zatim smo poslali pismo Jusuf-begu, upravite-lju, ali nam je bilo odgovoreno da je u haremu. Otišli smo dalje da pogledamo grad. Tvrđava, koja zauzima mjesto u centru, je na blagoj uzvišici, i flankirana s osam bastiona; u njoj nema regularnih trupa, već su tu pretežno neregularne jedinice (redifi), i milicija. Osim jedne lijepo sagrađene kamene džamije tu nema ništa posebno za vidjeti. Neki pijasni dućani su bili podnošljivo dobro namješteni, ali je mjesto, u potpunosti mizerno i jako prljavo. Ima ukupno sedamnaest džamija.

Oko podneva otišlo smo da vi-

dimo muteselima. Njegov konak je smješten na pustoj ulici, u blizini polja. Idući kroz nadsvođeni prolaz, našli smo se u dvorištu kuće na dva sprata. U prizemlju je zatvor, s malim prozorima koji su imali drvene poluge. Iznad je bio otvoren hodnik s kojeg su se otvarale begove odaje. Dva zahrdala, staromodna topa bila su smještena u sredini dvorišta. Dvoje bijednih ljudi i jedna žena, optuženi za krađu, bili su smješteni u jednoj celiji. Pitali su nas za nekog čije ime nismo bili kadri izgovoriti. Obzirom da nismo bili upućeni u profesiju lakih prstiju, nismo mogli dati zadovoljavajući odgovor na tu temu.

Momci, koje smo upitali o muteselimu, sišli su niz klimave stepenice i rekli nam da beg i dalje spava; zato smo izašli, ali smo u svom tumaranju saznali da se boji suočiti sa nama zbog gradskih fanatika, jer zbog velike blizine Srbiji, stanovništvo grada gaji silnu mržnju prema hrišćanima, veću nego u ostalim dijelovima Turske, gdje trgovina, i prisustvo franačkog utjecaja izaziva pažnju i poštovanje. Ipak ljudi se ovdje sjećaju samo jednog dolaska Franaka u prošlosti.¹⁸

Nakon toga smo tumarali poljima, vidjeli groblje, koje je sa svog položaja na brdu obećavalo dobar pogled na grad, popeli smo se i bili razočarani prljavštinom, tromošću i varvarstvom koje smo vidjeli.

Tvrđava je bila na uzvišenom dijelu grada, a grad u samoj sredini ravnice. Kada smo dovoljno ispitali kamenoreze i turbane na nišanima mezara, nastavili smo prema gradu. Ispunjen bjesom i fanatizmom, Bošnjak, koji je podsjećao na divljaka, izašao je iz oniskog poljskog klozeta i počeo viku na nas: "Kauri, nevjernici,

¹⁷ I. F. Jukić, *Bosna*; u: Bosanski prijatelj, sv. III, Zagreb 1861, 37.

¹⁸ Ovdje većina Roma propovjeda islam (A. A. P.)

¹⁹ Po mom mišljenju riječ je o gospodinu Boué-u i njegovoj družini. (A. A. Peton misli na slavnog francuskog putopisca Ami Buea koji je ostavio niz putopisa o našim i balkanskim prostorima.)

špijuni! Znam zašto ste došli. Zar očekujete da jedan dan vidite vaš krst poboden na tvrđavi?"

Stara priča, pomislih. Čovjek misli da sam vojni inženjer koji u potpunosti iskorištava svoje sposobnosti planirajući uništenje hvale vrijedne Novopazarske tvrđave.

"Pazi kako razgovaraš sa časnom gospodom" - rekao je vođa puta. „Žalićemo se begu".

"Ko to brine o begu?" rekao je čovjek smijući se u izobilju svoje bestidnosti. Zatim sam stao, pogledao ga pravo u lice, i hladno upitao šta želi.

"Pokazaće vam se kada uđete u pijacu", a zatim se iznenada udaljio i nestao iz našeg vido-kruža.

Hrišćanin, koji je stajao u blizini, prišao nam je i rekao:

"Preporučujem da se udaljite odavde što prije. Cijeli grad je uz nemiren i na nogama; ukoliko niste spremni da pružite otpor, mogu se loše stvari dogoditi: ovdje su ljudi sve sami divlji Albanci koji nemaju razumijevanja za Franke koji putuju."

"Vaš savjet je dobranamjeran. Hvala vam na vašem upozorenju, i trudiću se da vas poslušam."

Da je bi bilo paše ili konzula u tom mjestu, čovjeka bi sigurno kaznili zbog njegovog bezobražluka, ali znajući da je naša mala grupa preslabi nasuprot naoružanim fanaticima, kao i da nije bilo ničeg više za vidjeti na ovom mjestu, izbjegli smo odlazak na pijacu i zaobilaznim ulicama otišli u han, platili račun, osedlali konje i uzzahali prema izlasku grada, a bojeći se unakrsne paljbe nismo ni usporili predgrađem već smo još više pojačali galop.

"Stoj" - uzviknuo sam - "sada smo dovoljno udaljeni od grada i onih bitangi". U blizini mjesta poznatog po imenu Đurđevi Stupovi, na kom je bila crkva, navodno izgrađena od strane Stevana Dušana Silnog, riješili smo da krenemo uzbrdo zajedno sa vođom

puta, ali su nas neki Bošnjaci u polju upozorili prijetećim pogledima. Vođa puta je rekao: "U ime Boga molim Vas da krenemo nazad kući. Ako se vratim u Novi Pazar oduzeće mi život".

skog vlastodršca. Neizbjegna posljedica toga je bila ta da je morao pobjeći ne bi li spasao sebi život, dok je njegova kuća bila spaljena do temelja. Vasojevići su još od vajkada u svojim rukama držali

VESTE UŽICA.

Ne želeći da jadnička doveđem u nepriliku, otkazao sam se od svoje zamisli i vratio se u karantin.

Novi Pazar, koji je deset kilometara udaljen od teritorije Crne Gore, dok je Skadar tri puta dalje, i, politički gledano, bio je dio Bosanskog pašaluka. Srpski ili bošnjački jezik tu prestaje da bude dominantan, u korist albanskog koji je glavni jezik sve do Epira. Ipak, u Skadarskom pašaluku i srpski je znatno korišćen jezik.

Pukovnik Hodžis (Hodges), generalni konzul britanske kraljice u Srbiji, gospodin velikog interesovanja i uma, iz hvale vrijedne želje za uspostavljanjem unutrašnje mreže za britanske proizvođače, naznačio je šefa klana Vasojevića za britanskog vice-konzula u Novom Pazaru. Nema sumnje da je utjecaj ovog čovjeka povoljno djelovao na trgovinu; ali napuštan taštinom, izazvao je fanatizam Bošnjaka postavivši sebe za malog hrišćan-

neke planine u blizini Novog Pazaara, i oponašali i pokušavali potpunu nezavistnost od Porte, poput Crne Gore. Kad sam se vratio u karantin i sjahao, vlasnik, kome je vođa puta ispričao našu avanturu, nam je prišao smijući se i upitavši nas, "Šta mislite o obredima Novopazarske gostoljubivosti?"

Autor: "Više u prolazu nego po propisu, kao što bi rekao naš narodni pjesnik."

Vlasnik: "Dovoljno dobro znam na šta mislite".

Promatrač: "Razlog mržnje tih ljudi prema vama je njihov strah da će jednoga dana potpasti pod hrišćansku vlast. Mi u ovim krajevima volimo takve kao vi. Naša braća s druge strane dobiju nadu da će se izbaviti iz tih okolnosti."

Autor: "Moja vlada je trentuno u najboljim odnosima sa Portom: te misli koje rađaju nadu u glavama tih ljudi su moj motiv za izbjegavanje političkog razgovora na te opasne teme sa rajom."

Fuad Baćićanin

TURSKA KNJIŽEVNOST ISLAMSKOG PERIODA

Razvoj islamske književnosti kod Turaka počinje prihvatanjem islama od strane ovog velikog naroda, koji je groz historiju, prije prihvatanja islama, pripadao različitim religijama, šamanizmu, budizmu, nebeskoj religiji, manihizmu i sl.

Period turske književnosti u okviru islamske civilizacije počeo je u 11. stoljeću, kada su turski narodi prihvatali islam i trajao je do 19. stoljeća, kada se turska književnost počela razvijati po uzoru na zapadnu književnost.

Ovaj period turske književnosti, takođe srednji period, je veoma dug i zauzima najznačajnije mjesto i najplodniji je period turske književnosti.

U prvim stoljećima nakon prihvata islama, Turci su nastavili sa daljim kretanjem ka zapadu. Stigavši u Anadoliju dobrom dijelom su se tu i nastanili, odatle kretali u osvajanje susjednih zemalja i osnovali veliku imperiju. Značajno je spomenuti da su u ovom periodu osnovane dvije imperije: Seldžučka i Osmanska, čime je ovaj period bio svejedok razvoja i pada ove dvije imperije. Osim što su se zadržali u Anadoliji i osnovali prvo Seldžučku, pa

Osmansku imepriju, Turci su osnovali još neke države: Karahansku državu, zatim zemlje koje su osnivali Džengiz, Timur Lenk i njegovi sinovi kao i Anatolski bejluci, bejluci Osmanovih sinova, države i hakanluci koji su osnivani u Indiji, Iranu, Iraku, Azerbejdžanu, Siriji...

Početak ove književnosti najprije vidimo kod istočnih Turaka, odakle se kao talas širila zemljama u dolini Dunava, prema Balkanu, Egiptu i Alžиру. Međutim najkvalitetnija je ona književnost koja se razvijala u Horosanu, Azerbejdžanu i Anatoliji.

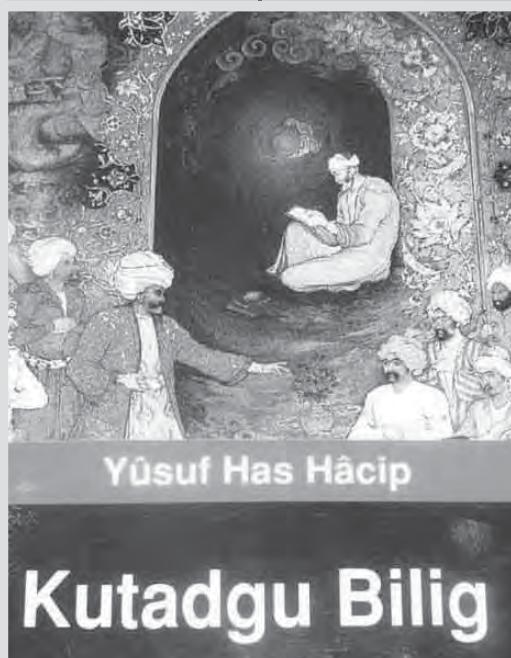
Osnovno obilježje ove književnosti je islam i njegova filozofija. Pod jakim uticajem islama nalazile su se i ostale grane umjetnosti i kulture.

Književnost ovog perioda se jako razlikovala od književnosti predislamskog perioda. Islam je obilježio sveukupnu kulturu Turaka, ali se izrazito jak uticaj islama ispoljio

baš u razvoju književnosti.

Svi turski narodi nisu istovremeno prihvatali islam. Taj je proces trajao od početka širenja islama u 7. stoljeću do 11. stoljeća, kada možemo reći da je islamizacija Turaka definitivno završena.

Osnovno obilježje ove književnosti je islam i njegova filozofija. Pod jakim uticajem islama nalazile su se i ostale grane umjetnosti i kulture.

Kada je muslimanska vojska, preko Irana krenula ka sjeveru, došla je u kontakt sa Turcima. Turci su odgovorili oštro jer je tamošnje gradsko stanovništvo bilo pod jakim uticajem budizma i manihizma i nisu htjeli da prihvate nešto novo. Međutim, kada su došli u direktni kontakt sa islamom, naglo i velikom brzinom su prihvatali za njih, novu vjeru. Osim malog dijela aristokratije, veliki dio turskog naroda je pripadao jednobožačkoj religiji, pa je zbog toga njima bilo veoma lako

*Jezik je ukras pameti, riječ je ukras jezika.
Lice je ukras čovjeka, oko je ukras lica.*

*Čovjek svoju riječ izgovara jezikom,
ako mu je riječ dobra, lice mu svijetli.*

*Dobrobit je u razumijevanju i znanju:
ako ih pronađeš iskoristi ih i vinućeš se do neba.*

*Pamet tje dobar i zaklet prijatelj.
Znanje tje milosrdni brat.*

*Pribjegni Allahu, nemoj Mu biti nepokoran!
Šta god da dođe od Allaha, budi zadovoljan!*

*Čak i da rukom dohvatiš zvijezde i da ti glava dotakne nebesa,
naposljetku, ti si opet na tlu.*

*Čak i da čovjek ovlađa cijelim dunjalukom, na kraju će dunjaluk ostati;
njemu su suđena samo dva zavežljaja tkanine.*

*Ovaj svijet je poput raznobojne sjenke:
ako kreneš za njom, ona pobegne;
ako ti pobegneš, ona za tobom pojuri.*

*Ovaj dunjaluk ima hiljadu nedostataka, a samo jednu vrlinu.
On protiče onako kako ga čovjek proživi.*

Prema cijelom narodu ophodi se s'iskrenim milosrđem.

*Ohol i gord čovjek koji gaji nadmenost omražen je i nevoljen.
Vrijednost oholog čovjeka umanjuje se iz dana u dan.*

Uvijek čini dobro i sam ćeš pronaći dobro.

*Ko god se rodi - umire, od njega ostaje samo riječ.
Neka je tvoj govor dobar, bit ćeš besmrtn.*

*Ukoliko želiš da dobiješ i dunjaluk i ahiret,
ne ostavljaj ovo malo hairli poslova;
ukoliko možeš, uradi ih po svaku cijenu!*

Nikada ne čini zulum; robuj Allahu i svoje lice nasloni na Njegovu kapiju.

Mnogo slušaj, a malo govori. Govori pametno i svoj govor ukarsi znanjem.

Budi od koristi čovječanstvu i nikome ne nanosi štetu.

Iz Kutadgu biliga

da prihvate islam kao svoju religiju, a širenje islama je za njih predstavljao borbu za dobro, napredno.

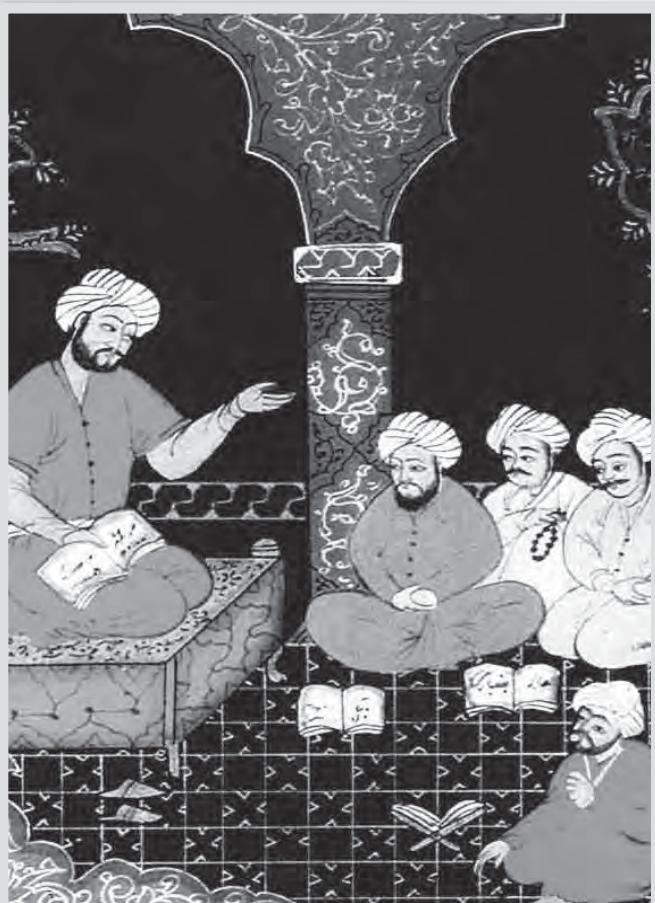
Satug Bugra han, tadašnji vladar Karahanske države je među prvima prihvatio islam, a za njim su krevali svi Turkmeni koji su živjeli kao nomadi pod šatorima. Prema pisanju Ibn Ešira, preko 400 šatora (kuća) je istovremeno prihvatiло islam. S obzirom da je dio turskog naroda i dalje pripadao manihizmu i budizmu, javljale su se borbe među njima. Karahan turci, koji su već prihvatali islam, bili su ogorčeni na njih.

Turci su, prihvatajući islam, ovu vjeru usvojili kao dio svog nacionalnog bića. Vrlo su vješto umjeli da pomire svoje nacionalno biće koje su donijeli iz srednje Azije sa islamom, što je za islam bilo jako dobro, jer su glavnu ulogu daljeg širenja islama preuzele Turci.

Književnost srednjeg perioda obuhvata veliki teritorijalni prostor, od Bajkalskog jezera do Dunava. I ova književnost ima svoju podjelu i dijeli se na istočno tursku književnost i književnost Anadolije.

Istočno turska književnost se razvijala na predjelima izvan Anadolije na istočno turskom dijalektu. Ovaj se dijalekat razvijao u periodu prije turskog prihvatanja islama i u osnovi su mu gokturski i ujgurski dijalekat.

Poznata djela iz ovog perida su djela koja pripadaju Karahanlijama: Kutadgu bilig, Divani Lugati Turk, Kur'an tercumesi. Neka od ovih djela napisana su ujgurskim dijalektom.

Od 10. do 15. stoljeća razvija se tursku književnost i van Anadolije. Pisana je na dijalektu koji pripada istočno turskom jeziku i koji za osnovu ima ujgursko turski jezik.

Anadolska književnost koja se počela razvijati u 13. stoljeću, gajila se na geografskim prostorima Osmanskog carstva, Anadolske visoravni i zemalja u susjedstvu. U periodu između 13. i 15. stoljeća na tlu Anadolije nastaje veoma bogata književnost na ovom dijalektu kao što je Divan Junusa Emrea i Ep Dede Korkuta.

Nakon pada Istanbula ouzski jezik kojim se govorilo, razvio se u jezik jedne velike kulture i prema njoj se formirao. Vremenom se ovaj jezik obogaćivao perzijskim i arapskim riječima, tako da je nastao novi državni jezik Osmanske imperije.

Prva država koju su Turci osnovali nakon prihvatanja islama bila je Karahanska država. Njihovi glavni kulturni centri bili su Samarkand i Buhara, koji se danas nalaze u granicama Uzbekistana. Karahanlije su govorili da su potomci Alp Er Tunge.

Nakon osnivanja države, turski jezik su uzeli kao zvanični, a primili su arapsko pismo. U ovom periodu se preplitala stara tradicija i novi uticaj. Ovo je period prelaska u novu civilizaciju, pa je u kulturi, književnosti, umjetnosti, običajima i u svakodnevnom životu prisutna dvojnost. U tom prelaznom periodu bila je prisutna i važna stalna misija: zadržati svoje i polako prihvati tuđe, sa tendencijom oplemenjivanja turske kulture i života uopšte.

Raslojavaju se kulturni krugovi i pojavljuju se prvi primjeri divanske književnosti. Na jednoj strani nastaju djela namijenjena pismenoj eliti društva, a na drugoj djela napisana prostim jezikom namijenjena narodu. To je razlog da se književnost ovog perioda podijeli u dvije grupe:

- Književnost za odabrane i
- narodna književnost.

Kutadgu Bilig – Jusuf Has Hadžib

Djelo *Kutadgu bilig* napisao je Jusuf Has Hadžib rođen početkom 11. stoljeća u Balasagunu. Jusuf Has Hadžib je ovo djelo pisao 18 mjeseci. Počeo ga je pisati u Balasagunu, a završio ga je u 1069. godine u Kašgaru. Djelo je posvećeno Ebi Ali Hasan ibn Suleiman Arslanu, jednom od vladara iz dinastije Karahana. Značenje naslova ovog djela je „Znanje sreće“, ili „Znanje koje donosi sreću“. Ovo djelo je napisano s ciljem da bude putokaz za postizanje sreće na oba svijeta.

Po Jusufu Has Hadžibu, da bi smo postigli dobro na budućem svijetu, nije dovoljno vrijeme provoditi u ibadetu, jer od takvog čovjeka zajednica, a ni on sam, nema nikakve koristi. Čovjek od koga drugi ljudi ili zajednica nema koristi sličan je mrtvom čovjeku. A onaj ko čini dobro drugim ljudima postiže sreću i na ovom i na budućem svijetu.

Kutadgu bilig je prvo napisano djelo kod Turaka nakon prihvatanja islama.

Ovo djelo je sačuvano u tri primjera. Neki dijelovi ovog djela sa prevodom su objavljeni 1823. godine, a kompletno djelo je prevedeno 1823. godine.

Djelo *Kutadgu bilig* je napisano u stihovima i sadrži 73 poglavlja i više od 6500 stihova. Na početku djela je predgovor u prozi i jedna mesnevija. Smatra se da su ovaj predgovor i mesnevija dodati kritičkom analizom djela.

U ovom djelu se posebno osjeća uticaj arapskog filozofa i naučnika Ibn Sine, a preko njega i Aristotela i ostalih grčkih mislilaca, pa se smatra da je Jusuf Has Hadžib direktni sljedbenik filozofa Ibn Sine.

Kutadgu bilig je napisan nešto preko tri decenije nakon Ibn Sinaove smrti, koji je iza sebe ostavio mnoge učenike, pa se smatra da je i Jusuf Has Hadžib jedan od njih.

U *Kutadgu biligu* uočava se sličnost između osnovnih principa Ibn Sine državene filozofije i ideologije samoga djela. I u *Kutadgu biligu*, kao u djelima Ibn Sine, pokazuje se jedna uzdržanost u iznošenju svoga učenja. Ibn Sina je, s obzirom da je od jednog dijela uleme bio proganjana, svoju filo-

zofiju iznosio vrlo oprezno u krugu svojih učenika. Takvu opreznost primjećujemo i u *Kutadgu biligu*, što je svakako otežalo razumjevanje djela.

U tretiranju moralnih kategorija osnovni stav djela je da dobro ide uporedo sa moralnim zadovoljstvom, i srećan život jedinke i društvene zajednice se zasniva na tim principima.

Zlo je prepreka u ostvarivanju dobra. Zlo se najčešće radi iz neznanja. Na putu ka dobru neznačica uči i postaje znalač, bolest se lijeći i postaje se zdrav. Zlo se odgojem i vaspitanjem lijeći i nastaje dobro.

U političkom smislu po *Kutadgu biligu* društvo se dijeli na tri klase:

- zapovjednike – emire,
- privrednicači,
- vojnike.

Identičnu podjelu nalazimo i kod Ibn Sine.

U *Kutadgu biligu* su predstavljene četiri ljudske osobine otelotvorene u četiri glavne ličnosti djela.

Djelo je napisano turskim jezikom sa relativno malim broj stranih riječi, arapskih ili perzijskih.

I pored velike diskrecije i skrivanja, ovo djelo je bilo jako rasprostranjeno. O tome govori činjenica da se spominje u arapskim izvorima pod imenom Zinet-ul umere, u kineskim pod naslovom Eddebul-mulk i u Iranu pod nazivom Šahnama.

Iz *Kutadgu biliga* se vidi da je autor ovog djela pored filozofije poznavao matematiku i prirodne nauke. U djelu se pored islamskih može naći mnoštvo starih izvornih turskih motiva.

Djelo *Kutadgu bilig* prevedeno je 1947. godine na savremeni turski jezik.

11. MAJ DAN BOŠNJAČKE NACIONALNE ZASTAVE

Dan zastave

Nacionalni blagdan svih Bošnjaka u Srbiji, 11. maj - Dan zastave, i ove, 2010. god., obilježen je nizom manifestacija - prijemom u Glavnem uredu BNV-a i dizanjem zastave na jarbol, svečanim defileom kulturno-umjetničkih društava ulicama Novog Pazara, Smotrom bošnjačkih narodnih igara u Delimeđu, dodjelom nagrada Rifat Burdžović Tršo i koncertom Ansambla Ašik Junus.

Bošnjaka u Srbiji utvrđeni su rješenjima koja su usvojena još 1991. godine i koja su prihvaćena u bošnjačkom narodu, a to su bijela zastava sa grbom sa tri ljiljana i tri polumjeseca na plavoj odnosno zelenoj podlozi. Bijela boja, kao podloga grbu, simbol je bijelog, čistog obraza, a ljiljan i polumjesec su simboli porijekla i vjere Bošnjaka.

Na ovaj dan, u Novom Pazaru, u prostorijama lokalnih organa, uz državne simbole istaknuti su i simboli bošnjačke nacionalne zajednice.

Ovaj blagdan je ustanovljen na osnovu Zakona o zaštiti prava nacionalnih manjina. Nacionalna zastava i nacionalni grb

Bošnjaka u Srbiji utvrđeni su rješenjima koja su usvojena još 1991. godine i koja su prihvaćena u bošnjačkom narodu, a to su bijela zastava sa grbom sa tri ljiljana i tri polumjeseca na plavoj odnosno zelenoj podlozi. Bijela boja, kao podloga grbu, simbol je bijelog, čistog obraza, a ljiljan i polumjesec su simboli porijekla i vjere Bošnjaka.

Svečanom podizanju bošnjačke nacionalne zastave na jarbol ispred Glavnog ureda BNV-a prisustvovalo je nekoliko hiljada građana. Zastavu je podigao Sulejman Ugljanin, predsjednik BNV-a. Ugljanin je čestitao nacionalni blagdan Bošnjacima, kazavši i ovo:

"Devetnaest je godina kako obilježavamo ovaj praznik, koristeći ovaj momenat za okupljanje i međusobno druženje Bošnjaka sa čitavog Balkana, a sve u cilju njegovanja kulturnih vrijednosti i očuvanja nacionalnog identiteta, što nam je, uostalom, i Ustavom zagarantovano pravo u ovoj državi. Punih devetnaest godina Bošnjačko nacionalno vijeće radi na očuvanju bošnjačkog nacionalnog identiteta i unaprjeđenju i afirmaciji kulturnih vrijednosti Bošnjaka. Za to vrijeme omogućeno je Bošnjacima u ovoj državi, u skladu sa zakonima ove zemlje, da se po prvi put Bošnjačko nacionalno vijeće bira na slobodnim i neposrednim izborima."

Ugljanin se na čelu Bošnjačkog nacionalnog vijeća nalazi od samog njegovog osnivanja, 1991. god. Ovom prilikom je izrazio zadovoljstvo zbog stvaranja uslova za sprovođenje neposrednih izbora za Bošnjačko nacionalno vijeće na slobodnim izborima, jer se time stvaraju izvanredni uslovi za postizanje bošnjačkog jedinstva. „Osim toga“ - istakao je on - „svi oni koji imaju želju da daju svoj doprinos na polju očuvanja i unaprjeđenja bošnjačkog nacionalnog identiteta mogu tu želju i ostvariti. Također, Bošnjačko nacionalno vijeće je institucija kroz koju Bošnjaci mogu ostvariti svoja prava u ovoj zemlji, i to pod našom zastavom.“ Ugljanin je ovom prilikom kazao prisutnima da se neće kandidovati za predsjednika na predstojećim izborima za Bošnjačko nacionalno vijeće, jer, kako je rekao, vrijeme je za mlađe - „našu bošnjačku intelektualnu elitu koja se kroz sve ovo vrijeme izdvajala njegujući bošnjački kulturni identitet, jezik i pismo, obrazujući se i upijati informacije koje su od značaja za Bošnjake“. Oni sada čine jednu izbornu listu, gdje se nazire kvalitet. Bošnjačko nacionalno vijeće će na ovaj način doživjeti punu afirmaciju ne samo u ovoj zemlji nego kao most saradnje sa svim Bošnjacima iz svih dijelova svijeta gdje žive Bošnjaci - i onima na Balkanu i našoj najbrojnijoj dijaspori Turskoj i našoj dijaspori širom svijeta od Australije do Amerike.

Podizanje zastave na jarbol

Defile KUD-ova ulicama Novog Pazara

Smotra Bošnjačkih Narodnih Igara

Smotra bošnjačkih narodnih igara je tradicionalna manifestacija koja ima za cilj očuvanje i popularizaciju folklorne tradicije Bošnjaka, kao i zbližavanje mlađih ljudi bošnjačke nacionalnosti sa svih prostora bivše Jugoslavije i iz dijasporе. Ove godine, smotra je održana na tradicionalnom pešterskom teferiću u Delimeđu, 2. maja 2010. god., a nastupila su folklorna društva iz: Goražda, Sarajeva, Ljubljane, Tutina, Rožaja, Prizrena i Novog Pazara kao grada domaćina.

Smotru bošnjačkih narodnih igara, manifestaciju koju BNV organizuje u okviru proslave Dana bošnjačke nacionalne zastave, otvorio je Esad Džudžević, predsjednik Izvršnog odbora BNV-a. Osvrnuvši se na historiju ovoga kraja, Džudžević je kazao da Bošnjaci nikada nisu u prošlosti činili zlo drugima, ali da ni danas nisu ispunjeni mržnjom i osjećanjem osvete, te poručio Bošnjacima da to nikada i ne smiju biti. "Iako smo žrtve, mi smo i danas protiv sukoba, podjela i svake vrste konflikata sa bilo kim. Protiv smo asimilacije i protiv getoizacije, ali smo za integracije" – kazao je Džudžević i naglasio da će se Bošnjaci zalagati za poštovanje i afirmaciju svog punog nacionalnog identiteta.

Želja sandžačkih Bošnjaka u ovoj zemlji, kako je rekao, jeste ravnopravnost s drugima, ekonomski razvoj i da se u Sandžaku osjećaju kao svoji na svome. "U ime toga, u ime života, u ime mladosti i budućnosti, otvaram petu Smotru bošnjačkih narodnih igara i želim vam sretan predstojeći i najveći bošnjački blagdan u ovoj zemlji 11. maj - Dan bošnjačke nacionalne zastave. Nosite ovu zastavu ponosno, ona je naša. Mi Bošnjaci pod našom zastavom možemo biti samo pobjednici. Naše vrijeme tek dolazi. Budite spremni za to vrijeme. I radite, ma gdje bili i ma šta radili, za bošnjačko jedinstvo, za jedinstvo svih Bošnjaka" – kazao je Džudžević prilikom otvaranja Smotre bošnjačkih narodnih igara.

"Nosite ovu zastavu ponosno, ona je naša. Mi Bošnjaci pod našom zastavom možemo biti samo pobjednici. Naše vrijeme tek dolazi. Budite spremni za to vrijeme. I radite, ma gdje bili i ma šta radili, za bošnjačko jedinstvo, za jedinstvo svih Bošnjaka"

SBONI 2010

Kulturno umjetnička društva na petoj Smotri bošnjačkih narodnih igara na teferiču u Delimedžu

S B O N I

Na tradicionalnom pešterskom teferiču u Delimeđu predstavila su se kulturno-umjetnička društva iz Goražda, Sarajeva, Ljubljane, Tutina, Rožaja, Prizrena i Novog Pazara.

Kulturno umjetnička društva na petoj Smotri bošnjačkih narodnih igara na teferiču u Delimeđu

2010

Kulturno umjetnička društva na petoj Smotri bošnjačkih narodnih igara na teferiču u Delimedžu

Bošnjačko nacionalno vijeće DODIJELO TRI MEDALJE *Rifat Burdžović-Tršo*

Nagrada Medalja Rifat Burdžović Tršo dedjeljuje se pojedincima ili nacionalnim institucijama za doprinos u oblastima javne djelatnosti, politike, ljudskih prava i za doprinos ideji multietničkog i multikulturalnog društva.

Sastoji se od diplome, medalje sa likom Rifata Burdžovića-Trša, na čijem naličju se nalazi grb bošnjačke nacionalne zajednice.

Na prijedlog komisije Vijeća o dobitnicima nagrade „Medalja Rifat Burdžović-Tršo“, Izvršni odbor Bošnjačkog nacionalnog vijeća, na sjednici održanoj 4. maja 2010. god. u Novom Pazaru, donio je odluku da dobitnici ove prestižne nagrade za 2010. godinu budu: Udruženje Bošnjaka porijeklom iz Sandžaka u FBIH iz Sarajeva, Državni univerzitet u Novom Pazaru i Goran Bašić, zamjenik Zaštitnika građana Republike Srbije.

Udruženje građana porijeklom iz Sandžaka sa sjedištem u Sarajevu je svojim radom na jačanju nacionalnih, kulturno-ekonomskih i svih drugih veza Bošnjaka porijeklom iz Sandžaka i njihovih sunarodnika u Sandžaku dalo ključni doprinos izgradnji i učvršćenju slobodnošću jedinstva na balkanskom prostoru. Njegov doprinos ogleda se i u rješavanju pitanja statusa sandžačkih studenata na univerzitetima širom Bosne i Hercegovine, zalažeći se za njihov ravnopravan tretman sa svim ostalim studentima. Uspostavljajući najraznovrsnije oblike saradnje sandžačkih Bošnjaka, Udruženje građana porijeklom iz Sandžaka bilo je i ostalo most saradnje, razvoja i daljeg unaprjeđenja odnosa, kako Bošnjaka dvije zemlje, tako i Republike Srbije i Republike Bosne i Hercegovine kao dvije suverene prijateljske zemlje, utemeljujući na taj način princip međusobnog uvažavanja i tolerancije kao osnovni orijentir na putu obje zemlje ka Evropskoj Uniji.

Svojom izdavačkom djelatnošću Udruženje građana porijeklom iz Sandžaka u značajnoj mjeri obogatilo je bibliografsku građu o historiji, porijeklu, tradiciji, kulturi i umjetnosti sandžačkih Bošnjaka, dajući posebno veliki doprinos unaprjeđenju književnog stvaralaštva sandžačkih Bošnjaka i podsticajno djelujući na mnoge mlade književnike i druge umjetnike sa ovog područja, te mnogobrojne naučne radnike i istraživače koji su se bavili ovim i svim drugim pitanjima. Sve navedeno, Udruženje građana porijeklom iz Sandžaka, čini jednom od najznačajnijih institucija i zato mu Medalja Rifat Burđžović Tršo s pravom i pripada.

Poseban doprinos Udruženje građana porijeklom iz Sandžaka dalo je u organizaciji, uspostavljanju i izgradnji mnogih naučnih, kulturnih, zabavnih, sportskih i drugih manifestacija koje su realizovane u proteklom periodu na području Sandžaka i Bosne i Hercegovine, među kojima se po svom karakteru, broju učesnika, tradiciji i ostvarenim rezultatima izdvajaju Sandžačke igre, kao najveća amaterska kulturno-sportska manifestacija u cijeloj Evropi, čijoj organizaciji i održavanju je ovo udruženje davalо maksimalan doprinos.

OBRAZLOŽENJE NAGRADE MEDALJA RIFAT BURDŽOVIĆ TRŠO DRŽAVNOM UNIVERZITETU U NOVOM PAZARU

Sobzirom na neophodnost posjedovanja znanja, da bi se opstalo u stalno promjenljivom okruženju, današnje društvo nazivamo „društvom znanja“. Unjemu je obrazovan čovjek u središtu pažnje. U vremenu koje je pred nama učenje postaje lična obaveza, ali i kolektivna odgovornost. Ta odgovornost najprije se ogleda u prepoznavanju značaja obrazovanja, odnosno njegovanja intelektualnog kapitala jedne zajednice, ali i kroz nivo njene spremnosti da prepozna i prihvati institucionalne resurse koji će osigurati adekvatan obrazovni sistem i proces, u kojem kvalitet dominira nad kvantitetom.

U savremenom svijetu znanje je najznačajniji resurs, a njegovanje intelektualnog kapitala nacije je garancija progresa u njoj.

Postoje datumi i događaji koji se, po svom značaju, urezaju u historiju jednog naroda.

Osnivanje Državnog univerziteta u Novom Pazaru doista je historijski događaj za sve građane Srbije, a naročito za Bošnjake, koji vijekovima, zajedno sa svima ostatima, žive na ovim prostorima.

Odlukom Vlade Srbije o njegovom osnivanju, svi građani Sandžaka ali i drugih prostora našeg okruženja, dobije mogućnost da napajajući se sa izvora znanja, stignu daleko, i brže i bolje, i lakše i više, i k tome još da, ubuduće, znanje dolazi do njih.

Državni univerzitet u Novom Pazaru je osnovan Odlukom Vlade

Republike Srbije, od 26. oktobra 2006. godine. Uvjerenjem od 12. aprila 2008. godine, Komisija za akreditaciju zvanično je verifikovala nivo kvaliteta sprovođenja nastavnog programa Univerziteta, a

obrazovni profil garantuju dosljednost i kontinuitet potvrđenih relevantnosti i tradicije visokog školstva u Srbiji.

Danas, Državni univerzitet u Novom Pazaru spada u red najistaknutijih državnih univerziteta u Srbiji i konstantno teži da održi i unaprijedi kvalitet nastave i istraživanja. Permanentnim usvajanjem i primjenom novih principa, didaktičkih metoda i drugih postulata savremene obrazovne prakse, Univerzitet uspostavlja i implementira mehanizme za osiguranje standarda kvaliteta nastave, ali i definisanje etičkog kodeksa, neophodnog za formiranje intelektualne formacijske strukture mladih ljudi.

Svojim djelovanjem u obezbjeđivanju visokokvalitetnog nivoa obrazovanja, kao i uspešne primjene stečenih znanja u praksi, Državni univerzitet u

Novom Pazaru daje poseban doprinos privrednom i ekonomskom razvoju Sandžaka i Srbije.

Pod njegovim krovom u ovom trenutku, na šest departmana, nastala intelektualna snaga od 3000 studenata.

Svojim sveukupnim radom Državni univerzitet u Novom Pazaru dao je veliki doprinos razvoju demokratije i ljudskih prava, te promociji ideje multietničkog i multikulturalnog društva na ovim prostorima.

potpisivanjem Povelje "MAGNA CHARTA UNIVERZITATUM" 2008. godine u Bolonji, Državni univerzitet u Novom Pazaru se i zvanično pridružio velikoj porodici univerziteta Evrope.

Sa epitetom prvog integrisanog univerziteta u Srbiji, Državni univerzitet u Novom Pazaru uspješno demonstrira jedinstveni model visokog obrazovanja, integrišući sve visokoobrazovne ustanove - departmane, u univerzitet sa proširjenim nadležnostima.

Usaglašavanje studijskih programa i nastavnih sadržaja u jedan

Izvršni odbor BNV

Državnom univerzitetu u Novom Pazaru dodijeljeno je priznanje Medalja "Rifat Burdžović-Tršo" za doprinos u oblastima javnih djelatnosti, ljudskih prava i za doprinos ideji multietničkog i multikulturalnog društva, na svečanoj akademiji upriličenoj tim povodom, 11. maja 2010. god., u Sali Kulturnog centra u Novom Pazaru. Nagradu je uručio g-din Sulejman Ugljanin, predsjednik BNV-a, predstavniku ove visokoškolske ustanove rektoru prof. dr. Ćemalu Dolićaninu.

„Ova značajna nagrada u imenu Rifata Burdžovića – Trša, našeg proslavljenog revolucionara, studenta Beogradskog univerziteta i lidera studentskog pokreta, simbolizuje mladost, napredak i obrazovanje. Ona obavezuje ovu visokoškolsku ustanovu da nastavi putem progresa“ – rekao je rektor Dolićanin, dodajući da je u toku svog rada primio puno nagrada i priznanja, ali da mu je ova najdraža.

“Od osnivanja Državnog univerziteta imali smo jednu ideju vodilju, koja je predstavljala ujedno i težak i odgovoran zadatak: kako izgraditi jedan savremen univerzitet, koji bi ujedno bio i evropski i univerzitet Srbije, zajedno sa svim ostalim državnim univerzitetima, ali istovremeno i regionalni, kao motorna snaga privrednog razvoja ovog kraja, sa posebnim zadatkom da doprinosi ostvarivanju manjinskih prava, unapređenju obrazovanja i očuvanju kulture i tradicije Bošnjaka, kao i ostalih naroda koji žive na ovim prostorima“, kazao je Dolićanin. Kao prvi rektor ovog univerziteta, priznao je da ovo nije bio nimalo lak zadatak, jer je, kako je objasnio, trebalo početi ispočetka: obezbijediti prostor i opremu, a najteže je bilo obezbijediti vrhunski visokoobrazovani kadar za sadašnjih 20 studijskih programa, ustvari 20 fakulteta. „Na početku je to izgledalo kao nerješiv problem, jer kako osnovati fakultete matematike, fizike, psi-

hologije, biologije, građevinarstva, arhitekture, bez i jednog doktora nauka na širem području. Taj problem je uspješno riješen uz pomoć ostalih državnih univerziteta, koji su osnivanje ovog univerziteta shvatili kao zajednički državni projekat sa ciljem da pomogne bržem i ravnomjernom razvoju nerazvijenih područja i Republike Srbije u cjelini.

Danas, nakon nepunih 4 godine od osnivanja, kada izlazi četvrta generacija studenata, prema rektoričkim riječima, ova akademska ustanova raspolaže sa prostorom od 11.000 m² sopstvenog i 1.000 m² iznajmljenog prostora, opremom vrhunskog kvaliteta: laboratorijske za fiziku, hemiju i biologiju, kabineti za informatiku, strane jezike i studiranje na daljinu, nastavnim kadrom: 200 doktora nauka kao sigurnom garancijom za visoki stepen obrazovanja, ali i neophodnim uslovom za stvaranje sopstvenog kadra u dogledno vrijeme. Na Univerzitetu studira oko 3.000 studenata, na kojima leži budućnost ovog kraja, a i drugih krajeva Republike Srbije. Njima ovaj univerzitet pored visokog obrazovanja pruža i značajne pogodnosti: studiranje u svom gradu, besplatno

studiranje za 60 % studenata, a za ostale koji se samofinansiraju najniže školarine u Srbiji, za narednu generaciju prvi put se uvodi studentski restoran za ishranu studenata. „Akreditovali smo 24 studijska programa osnovnih, 12 programa diplomskih i 6 programa doktorskih studija, što našim studentima omogućava visok nivo znanja i dobijanje diploma priznatih u 65 zemalja. Zbog toga slobodno mogu reći da je Državni univerzitet u Novom Pazaru najatraktivnija obrazovna ustanova u Srbiji, čime se mi s pravom ponosimo, jer to je rezultat našeg sveukupnog rada u proteklom periodu.“, odajući još jednom zahvale za nagradu zaključio je rektor Dolićanin.

Dr. Goran Bašić, profesor na Fakultetu za evropske pravne i političke nauke, osnivač Centra za istraživanje etniciteta, član i saradnik mnogih naučnih i drugih ustanova i udruženja u zemlji i inostranstvu, objavio je preko 60 naučnih radova iz oblasti političke teorije i multikulturalizma. Najznačajnije objavljene knjige su mu monografije: *Iskušenja demokratije u multietničkom društvu*, *Umjetnost preživljavanja – gdje i kako Romi žive u Srbiji*, *Kulturna autonomija i politička participacija nacionalnih manjina u Srbiji*, te: *Položaj Bošnjaka u Sandžaku*. „Cjelokupnim svojim radom na planu promocije, zaštite i unaprjeđenja prava pripadnika manjinskih naroda na području Republike

Dr. Goran Bašić zaslužan je za afirmaciju i upoznavanje šire javnosti o problemima u implementaciji i korišćenju nacionalnih prava sandžačkih Bošnjaka u Republici Srbiji:

- objavlјivanjem monografije „Položaj Bošnjaka u Sandžaku“ otvorio je široka vrata u stručnoj i široj javnosti o problemima i načinu rješavanja položaja sandžačkih Bošnjaka u našoj zemlji;

- njegov je poseban doprinos i zasluga u implementaciji prava na zvanično korišćenje i službenu upotrebu bosanskog jezika u sandžačkim opštinama Prijepolje i Priboj;

- podigao je na najviši nivo i u najvišem stepenu

Srbije, dr. Goran Bašić dao je nemjerljiv doprinos razvoju demokratije i ljudskih prava, kao i ideje multietničkog i multikulturalnog društva u našoj zemlji i šire. Poseban doprinos u svom radu dao je afirmaciji i njezovanju senzibiliteta šire zajednice, nadležnih državnih organa i stručne javnosti prema problemima i potrebama manjinskih naroda u Republici Srbiji, kao i u konkretnoj pomoći u prevazilaženju tih problema“ – stoji u obrazloženju Izvršnog odbora Bošnjačkog nacionalnog vijeća za nagradu Medalja Rifat Burđović-Tršo, kao i to da dr. Bašić s punim pravom zасlužuje ovu nagradu, te da mu je Bošnjačko nacionalno vijeće s ponosom dodjeljuje.

se založio za ostvarenje prava Bošnjaka u Republici Srbiji na izdavanje ličnih dokumenata na maternjem bosanskom jeziku;

- organizator je više domaćih i međunarodnih naučnih simpozijuma, okruglih stolova i drugih skupova posvećenih ostvarenju manjinskih prava pripadnika manjinskih nacionalnih zajednica u Republici Srbiji;

- svojim naučnim i sveukupnim javnim angažmanom učinio je da sandžački Bošnjaci dostignu viši stepen ostvarenja svojih nacionalnih prava u skladu sa zakonom i međunarodnim standardima i ovu zemlju počnu osjećati svojom u stvarnom smislu rijeći.

Sa akademije upriličene povodom dodjele nagrada

Na kraju akademije nastupio je Ansambl sufijske muzike "Ašik Junus" iz Novog Pazara

ZLATNA PLAKETA BNV-A TIHIĆU, TADIĆU I UGLJANINU

Bošnjačko nacionalno vijeće dodijelilo je Zlatnu plaketu predsjedniku Republike Srbije Borisu Tadiću, za izuzetan doprinos u ostvarivanju, zaštiti i unaprjeđenju individualnih i kolektivnih prava sandžačkih Bošnjaka u Republici Srbiji i doprinos ideji multietničkog i multikulturalnog društva. Tadiću je plaketu uručio predsjednik

BNV-a Sulejman Ugljanin, 4. juna 2010. god., u Beogradu.

Također, Bošnjačko nacionalno vijeće je dodijelilo Zlatnu plaketu i Sulejmanu Tihiću, predsjedniku Stranke demokratske akcije Bosne i Hercegovine, ujedno predsjedniku Doma naroda Parlamentarne Skupštine Bosne i Hercegovine, za izuzetan doprinos procesu vraćanja povje-

renja između država i naroda na Balkanu, saradnji Bosne i Hercegovine i Srbije i podršci ostvarivanju nacionalnih prava sandžačkih Bošnjaka u Republici Srbiji. Gdino Tihiću je plaketa uručena 16. juna 2010. god., kada je, boraveći u Novom Pazaru, u okviru posjete Republici Srbiji, zajedno sa svojim saradnicima posjetio i Bošnjačko nacionalno vijeće.

Sulejman Tihić, Esad Džudžević i Sulejman Ugljanin

Čvrsto opredijeljen za mirno i demokratsko rješenje svih problema na prostoru Balkana, u duhu međusobnog uvažavanja i poštovanja suvereniteta svih država i naroda nastalih na području bivše Jugoslavije i njihov zajednički put ka Evropi, svojom afirmativnom miroljubivom politikom Sulejman Tihić značajno je doprinio uspostavljanju dijaloga, prevazilaženju nesporazuma i uspostavljanju dobrousredskih odnosa na području Balkana.

Zahvaljujući njegovom proeuropskom kursu došlo je do suštinskog pomaka u saradnji Bosne i Hercegovine i Srbije, razvoja modernog multietničkog društva i uspostavljanja duha tolerancije i suživota među pripadnicima različitih naroda na ovim prostorima.

Podrškom uspostavljanju institucionalne saradnje između Bošnjaka u Bosni i Hercegovini i Bošnjaka u Sandžaku, Sulejman Tihić je dao značajan doprinos ostvarivanju nacionalnih prava sandžačkih Bošnjaka u Republici Srbiji.

Uručivanje Zlatne plakete predsjedniku Tadiću

Svojim sveukupnim angažmanom Predsjednik Republike Srbije Boris Tadić značajno je doprinio implementaciji domaćih i međunarodnih mehanizama zaštite ljudskih i manjinskih prava u našoj zemlji, primjeni evropskih standarda u ovoj oblasti i sveobuhvatnjem ostvarenju prava pripadnika bošnjačke nacionalne zajednice u Republici Srbiji.

Svojom politikom mira Boris Tadić odigrao je veoma značajnu ulogu u stvaranju demokratskog ambijenta u našoj zemlji i unaprjeđenju saradnje između Republike Srbije, Bosne i Hercegovine i Republike Turske i sveukupnim evropskim integrativnim procesima, kojim su u punoj mjeri privrženi sandžački Bošnjaci.

UGLJANINU ZLATNA PLAKETA

za izuzetan doprinos u osnivanju i rukovođenju Bošnjačkim nacionalnim vijećem u periodu od 1991. do 2010. godine

Izvršni odbor Bošnjačkog nacionalnog vijeća uručio je članovima BNV-a iz pretodnog mandata Zahvalnice za rad u Bošnjačkom nacionalnom vijeću u periodu od

2003. do 2010. god., na svečanom prijemu organizovanog tim povodom, 20. juna 2010. god., dok je predsjedniku Bošnjačkog nacionalnog vijeća Sulejmanu Ugljaninu uručena Zlatna plaketa Bošnjačkog nacionalnog vijeća za izuzetan doprinos u osnivanju i rukovođenju Bošnjačkim nacionalnim vijećem u periodu od 1991. do 2010. godine, kao i za doprinos u obnovi dostojanstva i nacionalnog identiteta sandžačkih Bošnjaka.

Svojom miroljubivom politikom, predsjednik Bošnjačkog nacionalnog vijeća Sulejman Ugljanin tokom ratnih zbivanja na prostoru bivše Jugoslavije, 90-tih godina 20. stoljeća, očuvao je mir na prostoru Sandžaka i time spriječio širenje ratnih sukoba i na ovo područje, postajući na taj način ključni faktor mira i stabilnosti na ovim prostorima.

Razvijenim diplomatskim aktivnostima tokom 90-tih godina internacionalizovao je pitanje položaja bošnjačkog naroda u Republici Srbiji na najvećem nivou, a svojim radom u institucijama sistema suštinski je doprinio primjeni međunarodnih standarda u oblasti manjinskih prava za sandžačke Bošnjake u Republici Srbiji i njihovoj zakonskoj regulativi.

Zahvaljujući njegovom angažmanu, sandžački Bošnjaci u Republici Srbiji afirmisali su u punoj mjeri svoj nacionalni identitet i samobitnost i postali jedan od stubova demokratije na širim balkanskim prostorima.

Sveukupnim svojim radom na planu političkog i nacionalnog organizovanja sandžačkih Bošnjaka, Sulejman Ugljanin je obnovio nacionalni identitet i dostojanstvo sandžačkih Bošnjaka i time uspostavio temeljne principe demokratskog razvoja sandžačkog društva u skladu sa principima savremene evropske demokratije.

Vijećnici, članovi BNV-a
iz prethodnog saziva:

1. Alija Matović (rahmetli)
2. Avdo Gorčević
3. Aziz Hadžifejzović
4. Bajram Omeragić
5. doc. Izet Fetahović
6. doc. Džengis Redžepagić
7. dr. Amer Halilović
8. dr. Dževa Memić
9. dr. Izudin Hadžagić

10. dr. Sevda Habibović
11. dr Sulejman Ugljanin
12. Džemail Halilagić
13. Esad Džudžević
14. Hadija Jakupović
15. Harun Hadžić
16. Hasim Škrijelj
17. Hazbija Kalač
18. Ismet Mahmutović
- 19.. Kadrija Beganović
20. Kurtan Kurtanović
21. Mirsad Džudžević
22. Mirsad Hodžić
23. mr. Esad Salihović
24. Muharem Kolašinac
25. Nafija Tarić
26. Omer Hajradinović
27. prof. dr. Šefket Krcić
28. prof. Mevluda Melajac
29. Rafet Husović
30. Redžep Kurbardović
31. Skender Redžepagić
32. Vasvija Gusinac
33. Zakira Smailović
34. Zekirija Dugopoljac
35. Šemsudin Kučević

Ugljaninu za doprinos u obnovi dostojanstva
i nacionalnog identiteta sandžačkih Bošnjaka

Predsjednik Ugljanin sa vijećnicima iz prethodnog saziva BNV-a

PROMOCIJA VJEĆNIKA

Ono što svakom od poglavlja "Vjećnika" zasebno daje izvanrednu literarnu upečatljivost jeste brižljiva i sabrana vjerodostojnost u iznošenju istorijskih, kulturnih i civilizacijskih činjenica vezanih za različita podneblja i epohe, zadivljujuće prodorna uvjerljivost i stilski rafinman u prikazivanju i opisima vremenski i prostorno udaljenih kultura...

"Nisam bio napunio ni 18 godina kada se javila prva iskra Vjećnika... U prvi mah ta iskra je je značila otprilike to kako bi mrtav čovjek, da opet oživi, gledao žive, šta bi zapažao i kako bi osjećao. Neferti, odnosno Abdullah Misri el-Bosnevi, glavna ličnost Vjećnika, umire u knjizi-kerametu kazreti Hidra unutar Vjećnika (deveto završno poglavlje), a tokom do sada proživljenih pet milenija, samo zamire deset puta, stareći onoliko dana, koliko je svakih 500 godina grijeha počinio" - autor.

Upravo ove riječi autora ukratko prikuazuju u najkraćem ideju i radnju romana Vjećnik. Ovaj roman, remek-djelo jednog od najvažnijih savremenih bosanskohercegovačkih pisaca Nedžada Iibrišimovića, promovisan je 16.04.2010. god. u Bošnjačkom nacionalnom vijeću u Novom Pazaru u organizaciji MDD "Merhamet" Sandžaka. Na promociji su govorili Asmir Kujović, književnik, i sam autor, dok je moderator bila g-đica Hasna Ziljkic, diplomirani žurnalistica.

Nedžad Iibrišimović, bosanskohercegovački književnik, rođen je 20. oktobra 1940. godine u Sarajevu. U trećoj godini je ostao bez oca i s majkom odlazi u Žepče gdje završava osnovnu školu. Nakon jednogodišnjeg pohađanja tehničke škole u Zenici, 1957. godine prelazi u Sarajevo i pohađa srednju školu za primjenjene umjetnosti, odsjek vađarstvo i završava je 1961. godine. Nakon godinu dana nastavničkog rada u Žepču, upisuje studij filozofije u Sarajevu i diplomiра 1977. godine.

Bio je urednik u listovima "Naši dani" i "Oslobodenje", jedno vrijeme bio je nastavnik u Goraždu, ali je uglavnom bio profesionalni književnik.

Član je Udruženja likovnih umjetnika BiH od 1982. godine. Od 1982. do 2000. imao deset samostalnih izložbi. Bio je predsjednik Društva pisaca Bosne i Hercegovine, od 1993. do 2001. godine, a od 1995. do 1998. glavni i odgovorni ured-

nik časopisa za književnost "Život". Prevođen je na češki, turski, albanski, engleski, francuski, španski, njemački i italijanski.

Nakon izlaska iz štampe remek djela "Vjećnik" (2005), Društvo pisaca BiH ga je kandidiralo za Nobelovu nagradu. Roman "Vjećnik" je oborio sve rekorde u izdavačkoj kući "Svetlost" iz Sarajeva, uključujući i Selimovićev "Derviš i smrt". U januaru 2009. godine u izdanju IKD "Šahinpašić" objavljeno je osmo izdanje "Vjećnika", a ukupan tiraž svih izdanja je 12.000 primjeraka.

Dobio je sljedeće nagrade: - za roman Ugursuz dobio je Šestoaprilsku nagradu grada Sarajeva 1969. godine; - za televizijsku adaptaciju Ugursuza prvu nagradu za dramski tekst na Bledskom festivalu 1970. godine; - za roman Karabeg godišnju nagradu Izdavačkog preduzeća "Svetlost" 1971. godine; - za roman Braća i veziri godišnju nagradu Izdavačkog preduzeća "Veselin Masleša" 1989.; za knjigu Knjiga Adema Kahrimana, dodijeljena mu je nagrada Društva pisaca BiH 1992.; - za Izabrana djela I - X, dobio je nagradu Skender Kulenović, 2004; za roman Vjećnik dobio je nagradu Bošnjačke zajednice "Preporod", 2005; - za roman Vjećnik Udrženje izdavača i knjižara BiH dodijeljeno mu je godišnju nagradu 2005; za roman Vjećnik dodijeljena mu je nagrada Hasan Kaimija, 2006.

Sa promocije u BNV-u: Hasna Ziljkic, Nedžad Iibrišimović i Asmir Kujović

ROMAN “VJEČNIK” NEDŽADA IBRIŠIMOVIĆA

Asmir Kujović

Roman "Vječnik" Nedžada Ibrišimovića jedinstven je poduhvat u novijoj bosanskohercegovačkoj i evropskoj književnosti u kojem je maestralno ostvaren izraz one divovske borhesovske težnje da se cijelokupna kulturna baština svjetske istorije sveobuhvatno sažme i objedini u jednoj knjizi. Još od klasičnog epa o Gilgamešu, preko starogrčkog mita o Argonautima, pa sve do srednjovjekovne gnostičke, ezoteričke i mističke literature, tema suočavanja sa smrću i potrage za besmrtnošću jedna je od ključnih literarnih tema.

U cijelokupnoj zapadnoj književnosti (ukoliko iz nje izuzmemos tradiciju "podzemne" ezoteričke i okultističke literature, uključujući i srednjovjekovno pjesništvo nadahnuto legendama o Gralu i krugom arturijanskih legendi) likovi ovozemnih besmrtnika javljaju se gotovo redovno kao prokletnici: od starogrčkog mita o Aïdeneju, "Vječnog Žida" Ežena Sua, "Letećeg Holandanina" Riharda Vagnera, pa sve do Borhesove pripovijesti "Besmrtnik"; a pečatom prokletstva obilježeno je i razmišljanje o fenomenu čež-

nje za besmrtnošću u romanima "Besmrtnost" Milana Kundere i "Istorija svijeta u deset i po poglavlja" Džulijana Barnsa. Uvodeći likove Lutajućeg Jevrejina i Ukletog Holandanina u svijet svog romana, Ibrišimović samo dodatno naglašava, produbljuje, ogoljava i dramatizuje crte koje je književna tradicija ovim likovima već dala, a u njihovom mučeničkom prokletstvu ima mitskog heroizma i tragičnog patosa u kojem oni poprimaju svetačke crte arhetipskih mitskih junaka koji svojom sudbinom utjelovljuju "prokletstvo Adamovog roda". Grijeh koji ne vodi ka "poznanju dobra i zla", grijeh kojeg ne prati pokajanje i grijeh koji se ne priznaje – jeste život u smrti, i on je samo življenje smrti. Neferti će za Aideneja reći da je "samog sebe živog sahranio" da bi postigao besmrtnost, a za Ahasvera, lutajućeg Jevrejina, da je, ne znajući to, stoljećima živio vlastitu smrt.

Ako je Nefertijeva isповijest san koji je odsanjan u pećini Kehf, ili san koji je sanjan za vrijeme boravka duše u kaburu, onda time obuhvaćeno i poetsko opravdanje za oniričku fantazmagorinost pripovijesti o plovidbi na brodu Ukletog Holandanina, putovanju sa Hidrom do ostrva na kojem boravi Imam Mehdi, susretu sa arhatom Pindolom, te svadbi Ukletog Holandanina. Stoga su Hidrove riječi koje obavijaju Nefertijevu glavu kao plamen (što je aluzija na uobičajeno predstavljanje likova poslanika i svetaca u tradiciji islamskog slikarstva, kojom je ovdje sugerisano značenje da Hidrove riječi Nefertijev duh na trenutak učine svetim, prosvijetljenim), poput onih "bitnih riječi" koje čujemo u snu pa

ih se kasnije ne sjećamo, jer registar u kojem su one izgovorene pripada drugom registru zbilje. Ovdje se radi i o nesaopštivosti mističkih spoznaja: riječi koje Neferti jasno shvata onda kada su izgovorene, ne shvata poslije, jer njegova duša za vrijeme razgovora "otvara školjke s biserima koji tamne u ovostranosti", a ono što je u tim trenucima saznao pa kasnije zaboravio, kako kaže, dragocjenije je od onog što nedvosmisleno zna. Tako i u prvom poglavljju Neferti roba Hedit-Kuša natjera da sav svoj život sažme u jednu jedinu riječ – riječ koju neće moći da izusti i koje se kasnije neće sjećati.

Za razliku od Jasona iz starogrčkog mita koji je na putu za Kolhidu na svoju lađu morao povesti i Herkula i Orfeja da bi služeći se lukavstvom, obmanom i prijevarom ukrao znamenje besmrtnosti, ili za razliku od Parsifala i drugih slavnih srednjovjekovnih vitezova koji su na putu punom odricanja i samoprijegora morali da se potvrde junačkim djelima kako bi dospjeli do Grala (koji će im po-

moći da olovo svoga srca preobraže u zlato i time postignu besmrtnost), Neferti svoju dugovječnost uživa kao zadovoljni obični smrtnik koji ni sam nije pouzdano siguran čime ju je zasluzio. Hazreti Hidr će u svom obrednom odgorenjanju Nefertijevu dugovječnost pripisati "drevnoj staroegipatskoj bludnji", odnosno tradiciji alhemiskih učenja, s obzirom da sama riječ alhemija u svom arapskom korijenu označava ono što pripada zamlji Kema, Egiptu, iz čije tradicije mnogostruko ispreplitanih, raznovrsnih, izmiješanih i razgranatih učenja vodi porijeklo najveći broj poznatih mitova i drevnih legendi o besmrtnicima i potrazi za besmrtnošću, koji su služili kao građa i nadahnuće u oblikovanju "Vječnika".

U mitotvarački razigranoj maštovnosti Ibrišimović prikazuje plovidbu Misrija i El Hidra ka ostrvu na kom boravi Skriveni Imam, kroz kapije od raznobojnih ogledala, čiji slijed boja evocira simboliku svjetlosti i boja u Suhrawardijskoj išraqi filozofiji, a čiji dra-

maturški obrazac oponaša i predanje o Miradžu, čudesnom noćnom putovanju Muhammeda a.s. iz Meke u Kuds, Jerusalem (koje je poslužilo kao nadahnuće i za Danteovu "Božanstvenu komediju"), kao i kur'ansku pripovijest o Hidrovom putovanju sa Musaom a.s. iz mjesta "na kojem se sastaju dva mora". Opis ovog putovanja sadrži iznimno brojne kulturno-alegorijske aluzije i asocijacije koje prizivaju poznata mjesta iz svjetske književnosti i mitologije različitih kultura, a prepoznatljivo je i preoblikovanje i smještanje u novi kontekst pojedinih alegorijskih motiva iz Rumijeve "Mesnevije", te iz sufiske poezije Feridudina Atara. Pred Misrija se iznose "škrinje dobrota" koje njemu samom ostaju nevidljive, jer je stupanj njegovog znanja i upućenosti još uvijek neznatan, a dobro ne može ni pred kima stajati, dobro valja raznosititi, kako kaže Hidr. Između dva otkucaja srca Skrivenog Imama izbijaju jedno posebno vrijeme, i to je vrijeme koje je darovano Abdulahu Misriju.

Sa promocije u BNV-u

Zanimljivo je da Misri, i prije nego bude sreo budističkog sveca-prokletnika arhata Pindolu, kao da intuitivno poznaje mističke prakse iz drugih kulturnih tradicija, pa tako u prethodećem zikru sa Hidrom opisuje silazak u ponor ništavila vlastitog bića, koji je sličan sugestivnoj sabranosti u postupcima transcendentalne meditacije: "Odrīcao sam se svojih usta: to nisu moja usta, svoga tijela: to nije moje tijelo, pa čak i svoje duše: to nije moja duša, nastojaо sam viknuti: ja sam prah i pepeo...". I premda "Vječnik" po mnogim svojim odlikama sadrži elemente popularnog žanra epske fantastike, to naročito dolazi do izražaja u scenama koje opisuju susret sa Imamom Mehdijem i arhatom Pindolom, čija onirička fantazmagoričnost slijedi začudne dramaturške obrasce i logiku razvijanja priče u snu. Nadmetanje u kerametima između El Hidra i arhata Pindole po neочекivanoj maštovitosti zorno prikazanih slika umnogome podsjeća na nadmetanje između dobrih i zlih čarobnjaka (odnosno čudotvoraca) u poznatim filmovima naučne i epske fantastike, kao što su "Ratovi zvijezda", "Gospodar prstenova" i "Matriks".

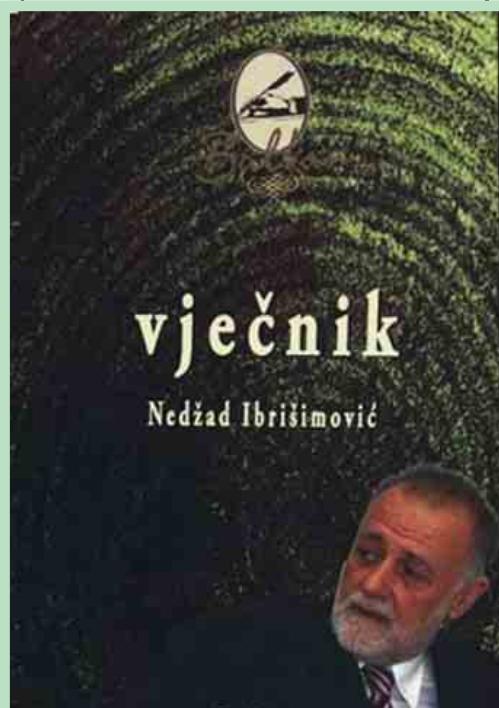
Legendarni lik Letećeg Holandanina, kojeg je Rihard Wagner proslavio u svojoj operi, svojom kainovskom uspravnosću i ponosom sa kojim nosi dosuđeno prokletstvo posjeduje auru tragičkog romantičarskog heroja, i poglavje o Misrijevoj plovidbi na njegovom brodu svakako spada u estetske vrhunce ovog romana. Kapetan Jan van der Eken je istodobno i tragički "čovjek fatuma", nepokolebljiv u svojoj ustrajnosti da i u palosti svoga bića pokaže snagu i veličinu, onaj koji spada u red buntovnih "izgubljenih žestokih duša", koje se "ni samom đavolu ne uklanjaju", ali i arhetipski pustolov, probisvijet i mornar, gladan novih

obala, pučina i obzorja. Monolog u kojem Holandanin opisuje kako njegov brod plovi kroz "nebrojene ljudske duše", kroz oblake i sazviježđa, kroz dim i vatru lomača, te kako se na njegovom brodu čuje "istovremeni uzdah mnoštva dama, princeza i kontesa", doziva

"pina možda bi me moja mlada žena i ostavila!", reći će Holandanin u pismu Misriju.

Ono što svakom od poglavlja "Vječnika" zasebno daje izvanrednu literarnu upečatljivost jeste brižljiva i sabrana vjerodostojnost u iznošenju istorijskih, kulturnih i civilizacijskih činjenica vezanih za različita podneblja i epohe, zadržavajuće prodorna uvjerljivost i stilski rafinman u prikazivanju i opisima vremenski i prostorno udaljenih kultura, zrelost duha i istaćana preciznost u izražavanju najfinijih tonova misli i osjećanja, koja u skladnom jedinstvu sa poetski razigranom maštovnošću palimpsestnog ispisivanja i dekonstruisanja drevnog mita posjeduje duh one sveobuhvatnosti i univerzalnosti kakvu poznajemo iz nekih klasičnih spjevova, kakvi su - Danteova "Božanstvena komedija", Vergilijeva "Enejida" i Homerova "Odiseja".

Posebno pitanje koje se ovdje nameće ticalo bi se preispitivanja diskursa domaće kritike kada je riječ o djelima iz savremene književnosti. Zašto romane nobelovaca Fransoe Morijaka i Žorža Bernanosa istoričari francuske književnosti nazivaju "katoličkim romanima", dok kada je riječ o jednom djelu koje bi se (uslovno) moglo nazvati "muslimanskim romanom", domaća kritika upotrebljava isključivo sintagmu "ideološki roman"? Zašto se romani Andre Malroa, ili recimo Tvrđka Kulenovića, ne bi također mogli čitati kao "ideološki romani", ako znamo da su marksizam, odnosno humanistički racionalizam također - ideologije? Ako jedan književni kritičar svijet Ibrišimovićevog romana vidi kao "teocentričnu konstrukciju" i prigovara mu na tome, zašto nekom drugom ne bi bilo dopušteno da druge romane osuđuje zbog njihove neopaganske, ateističke ili "antropocentrične konstrukcije"?

u pamćenje "Pijani brod" Artura Remboa, kao simbol čežnje za pristizanjem u nepoznate luke, za osvajanjem nepoznatih djevičanskih svjetova, čežnje da se iskusi i doživi ono još neiskušano i nedozvljeno. Svjestan da ga je njegova prokletnička sudbina učinila čudovištem, on tu svoju čudovišnost brižljivo njeguje, hraneći dušu svojim sopstvenim otrovima. Utnapitištim dolazi na svadbu Ukletog Holandanina "isisan iz dubina vremena snagom iskrenosti djevojačkog srca" - i tek u zagrljaju Andjule Džamanjić, on od nakaze postaje dostojanstven čovjek, a njena ljubav poprima ono značenje koje u kršćanskoj mistici ima "poljubac gubavcu" Franje Asiškog. Andjula prepoznaje ono što čini "svjetovnu svetost" njegovog prokletstva, te je njena ljubav tolika da "negladna njome ne bi nahranila i napojila". "Da nisam bio takva olu-

POSTAVLJENI TEMELJI U PRIMJENI NORME BOSANSKOG JEZIKA

*Bosanski jezik
je jezik
Bošnjaka i svih
onih koji ga
pod tim imenom smatraju
svojim. Ima 5
dijalekata:
četiri pripadaju
bosansko-he-
rcegovačkom
prostoru, a peti
je na prostoru
novopazarskog
sandžaka.*

„Mogućnost primjene normi bosanskog jezika u Sandžaku“ – tema je tribine održane 13. marta 2010., u zgradbi BNV-a, na kojoj su govorili: mr. Sead Šemsović, profesor bosanskog jezika i književnosti, i Fuad Baćićanin, doktorant na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Organizatori su: Asocijacija mladih i Departman za Bosanski jezik i književnost Univerziteta u Novom Pazaru.

Bosanski jezik je jezik Bošnjaka i svih onih koji ga pod tim imenom smatraju svojim. Ima 5 dijalekata: četiri pripadaju bosansko-hercegovačkom prostoru, a peti je na prostoru novopazarskog sandžaka. Norma jednog jezika jeste dogovor unutar određene nacionalne zajednice, tj. između odabranih pojedinačaca u okviru jedne etničke zajednice, koju bira neko određeno nacionalno tijelo. Takvo tijelo određuje najistaknutije

lingviste, najistaknutije književnike, umjetnike, predstavnike različitih naučnih i umjetničkih disciplina, koji uvidom u sve dijalekatske rječnike – popise riječi – određuju šta bi mogla da bude norma, odnosno pravilno, a šta nepravilno u jednom jeziku. Pravopis je najviši pravni normativni akt, iznad kojeg nema drugoga pravnog normativnog akta u istoj oblasti, a svi niži pravni akti iz iste oblasti moraju se potpuno slagati sa višim normativnim pravnim aktom. Kako je kazao Šemsović, to ne znači da će neko ići od jednog do drugog i ispravljati kako ko govori, niti da će neko u svojoj kući ispravljati roditelje kako oni govore, već to je jezik kojim se treba govoriti na televiziji, pisati znanstvena literatura, naučna i javna komunikacija ovog tipa, sa izuzetkom u književnoj literaturi, gdje se ne moraju poštivati norme.

Govoreći o primjeni bosanskog jezika, Šemsović je kazao da primjena normativnih akata jednoga jezika obuhvata sve razine obrazovanja – predškolsko, osnovnoškolsko, srednjoškolsko, visokoškolsko, akademsko, visokoakademsko, sve oblike medija – pisane/štampane, elektronske, sve oblike političkog i kulturnog djelovanja pojedinaca i grupa date nacionalne zajednice – svaki kulturni doticaj obuhvata normu bosanskog jezika, svaki segment javnog korištenja jezika. Dok privatno korišteće jezika ne potпадa pod normu jezika – pod ovim se podrazumijeva govor kod kuće, s prijateljima... Kada je u pitanju primjena bosanskog jezika konkretno na sandžačkom području, Šemsović je kazao da danas imamo: sedam generacija osnovnoškolaca, dakle sedam udžbenika bosanskog jezika za osnovnu školu, četiri generacije studenata na Departmanu za srpski/bosanski jezik na Državnom univerzitetu u Novom Pazaru, različite periodične publikacije na bosanskom jeziku, prijevod i objavljivanje kapitalnog djela

**Amina Topuzović,
student Departmana za Bosanski
jezik i književnost
Univerziteta u Novom Pazaru**

Ahmeda Valije u Novom Pazaru sa osmanskog jezika na bosanski, katalogizacija tog Valijevog djela - sve su to rezultati norme bosanskog jezika u primjeni na prostoru Sandžaka. Postoji mogućnost da se svaki od ovih rezultata sada umnoži - da udžbenici za osnovnu školu prerastu u udžbenike za srednju školu, za fakultet, da se mediji na bosanskom jeziku prošire. „Dakle, mogućnosti primjene norme su neograničene, a ovo su temelji koji su dosta dobro postavljeni u primjeni norme bosanskog jezika na ovom prostoru“ - rekao je Šemsović.

Govoreći o različitim periodima bosanskog jezika i njegovoj upotrebi, Fuad Baćićanin je kazao: „Činjenica je da je još u osmanskom carstvu službeni jezik u ovom dijelu svijeta koji je pripadao osmanskom carstvu bio bosanski. Postoji tursko-bosanski rječnik iz XVII stoljeća, tačnije

iz 1631. god. Zatim, bosanski jezik je osnova srpskog jezika kod Vuka Karadžića - u njegovim spisima spominju se riječi: i „bijelo“ i „lijepo“ i „čovjek“... Vuk Karadžić je u centralnoj Bosni i na prostoru Sandžaka, ustvari, nakupio sav svoj lingvistički i lektički materijal. Bosanski jezik je naš maternji jezik, ali dugi niz godina je taj jezik osporavan. Još početkom XX stoljeća, kada je Austro-ugarska zabranila upotrebu termina bosanski jezik, od tada smo se nekako i mi polako navikavali, premda teško, da taj termin ne upotrebljavamo.“

Identitet jednog naroda se čuva preko jezika. Mada, kako je Baćićanin kazao, identitet Bošnjaka nije mogao biti poništen time što „se reklo“ da bosanski jezik više ne postoji. Naprotiv, bosanskom jeziku je samo za jedno vrijeme oduzeto ime, ali je on postojao u dušama Bošnjaka; sačuvan je u kućama Bošnjaka. Govoreći o autentičnosti bosanskog jezika, Baćićanin je kazao da ne možemo ni na jedan drugi jezik prevesti

Fuad Baćićanin

pojedine riječi iz bosanskoga jezika, pogotovo one riječi koje označavaju i definisu Bošnjake-muslimane. „Iako su to arabizmi ili turcizmi, te riječi su odlika postojanja Bošnjaka. Riječi: *sedžda, sedžade, kibla* ili *munnara, kaldrma* ili *minber, sofra, abdeshana, abdest, šadrvan, dulistan* - a da ne govorimo o riječima koje se koriste i u srpskom jeziku za koje ne postoje adekvatne riječi kojima bi se one zamijenile, kao što su: *jastuk, harem, bašča, česma, sahat, kapi-džik*.“

„Zahvaljujući Bošnjačkom nacionalnom vijeću, Odboru za obrazovanje BNV-a, danas bosanski jezik možemo slobodno upotrebljavati i izučavati u školama, a od skora i validiti dokumenta na maternjem jeziku. Do skora nam je osporavan identitet - mi nismo bili državljanji Republike Srbije, mi smo imali srpsko državljanstvo, a u periodu ne baš tako davnom mogli smo biti ili Srbi ili ostalo, tj. ništa“ - kazao je Baćićanin, dodavši i to da su Bošnjaci do sada ostvarili mnoga prava u ovoj državi.

Hasna Ziljkic

PRIMJENA BOSANSKOG JEZIKA U OPŠTINI PRIBOJ

"Jedinica lokalne samouprave će obavezno uvesti u ravnopravnu službenu upotrebu jezik i pismo nacionalne manjine ukoliko procenat pripadnika te nacionalne manjine u ukupnom broju stanovnika na njenoj teritoriji dostiže 15% prema rezultatima posljednjeg popisa stanovništva."

Esad Džudžević, predsjednik Izvršnog odbora Bošnjačkog nacionalnog vijeća, uputio je pismo predsjedniku opštine Priboj Lazaru Rvoviću, u kojem zahtijeva da se u toj opštini u službenu upotrebu uvede upotreba bosanskog jezika.

Džudžević je skrenuo pažnju na zakonsku obavezu lokalne samouprave u vezi sa primjenom člana 11. Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina ("Sl. list SRJ", br. 11/02) u kojem se kaže: "Jedinica lokalne samouprave će obavezno uvesti u ravnopravnu službenu upotrebu jezik i pismo nacionalne manjine ukoliko procenat pripadnika te nacionalne manjine u ukupnom broju stanovnika na njenoj teritoriji dostiže 15% prema rezultatima posljednjeg popisa stanovništva." Također, u pismu ga je podsjetio na Zakon o lokalnoj samoupravi ("Sl. glasnik RS", br. 9/02), gdje se u članu 18. kaže da je Opština odgovorna da se, preko svojih organa, u skladu sa Ustavom i zakonom, stara o zaštiti i ostvarivanju ličnih i kolektivnih prava nacionalnih manjina i etničkih grupa i da utvrđuje jezike i

pisma nacionalnih manjina koji su u službenoj upotrebi na teritoriji opštine.

S obzirom da su se stekli svi uslovi za primjenu odredaba oba zakona, Džudžević je u pismu zatražio od predsjednika Rvovića da učini sve što je u njegovim zakonskim ingerencijama kako bi bilo omogućeno Bošnjacima na teritoriji opštine Priboj da uživaju sva svoja Ustavom i zakonima garantovana prava, te da je to ostvarljivo ako se u Statutu Opštine izvrše izmjene i dopune na način da bosanski jezik i latinično pismo budu uvedeni u ravnopravnu službenu upotrebu i sljedeći tekst: "Na teritoriji opštine Priboj u službenoj upotrebi su ravnopravno srpski i bosanski jezik i cirilično i latinično pismo".

Džudžević se obratio pismom i ombudsmanu Saši Jankoviću, ministru za ljudska i manjinska prava Svetozaru Čiplicu, Kancelariji Zaštitnika građana - Goranu Bašiću, u kojem je zatražio da, shodno zakonskim nadležnostima, učine sve što je potrebno da se u opštini Priboj uvede bosanski jezik i latinično pismo u službenu upotrebu.

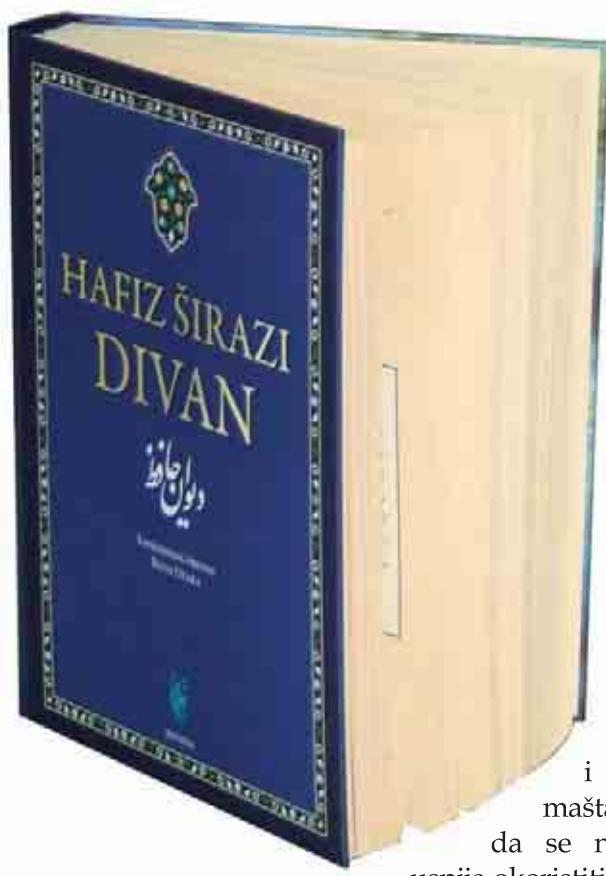
Priboj

Sead ef. Nasufović

HAFIZ ŠIRAZI

DIVAN

*U Novom Pazaru promovisan bosanski prijevod Divana,
glasovitog perzijskog pjesnika i sufije
iz XIV stoljeća - Hafiza Širazija*

Adže Šemsuddin Muhammed Ibn Muhammed Hafiz Širazi jedan je od najvećih lirske pjesnika Irana. Rođen je početkom, a umro krajem VIII vijeka po Hidžri. Njegova poezija manifestacija je složene i čudne iranske kulture i odraza gnoze i vjerske mudrosti koja je u perzijskoj poeziji izražena na krajnje dopadljiv način. Jezik njegove poezije jeste jezik mudroslavlja i prilagođen je različitim razinama poimanja. Hafiz je bio pjesnik duboko upućen u teoriju poezije, šerijatske i iranske znanosti. Njegova urođena izvanredna darovitost, duboka promišljanja i bujna pjesnička maštva omogućili su mu da se na najbolji način uspije koristiti ovim Božnjim da-

rovima, te je, uspjevši sublimirati svoju naročitu produhovljenost i pjesničko majstorstvo, stvorio vrhunka i jedinstvena poetska ostvarenja u formi gazelata. Svoja gnostička iskustva Hafiz je ispoljio u svojoj poeziji i upravo ta vrsta iskustva predstavlja unutarnji sloj njegove poezije.

Prevoditi Hafizovu poeziju s perzijskog na druge jezike težak je posao. Ovaj prijevod rezultat je životnog iskustva i truda rahmetli prof.dr. Bećira Džake, dugogodišnjeg profesora perzijskog jezika i književnosti na Univerzitetu u Sarajevu. Odbacivši običaj da "Hafiza ne treba pokušavati prevesti", on je prijevodom Divana otvorio vrata pred ovdašnjom iranistikom, dok se kao izdavač ovog grandioznog djela javlja Naučnoistraživački institut Ibn Sina u Sarajevu.

Promocija književnog djela *Divan*, glasovitog perzijskog pjesnika i sufije iz XIV stoljeća - Hafiza Širazija, sa persijskog na bosanski jezik, promovisano je 27. maja 2010. u Bošnjačkom nacionalnom vijeću u Novom Pazaru. Organizatori ovog događaja, pored Bošnjačkog nacionalnog vijeća, su: Naučnoistraživački institut "Ibn Sina" u Sarajevu, Rijaset Islamske zajednice Srbije i Izdavačka djelatnost "Ilm" Novi Pazar.

O ovom kapitalnom djelu na promociji govorili su direktor Naučnoistraživačkog instituta "Ibn Sina" mr. Mohammad Bagher Soleimani Amiri, Mr. Said Abedpour, istraživač perzijskog jezika i književnosti dr. Elvir Musić, Nermi Hadžić i direktor Izdavačke djelatnosti "Ilm" iz Novog Pazara Sead Nasufović.

Kako je kazao Mohammad Bagher Soleimani Amiri, objavljivanje bosanskog prijevoda Hafizovog Divana predstavlja veliki korak u unapređenju kulturnih veza između Irana i Bosne i Hercegovine i Sandžaka. Ističući da se Hafizova poezija i irfani, tj. sufijски svjetotvor, temelje na vjeri u Boga i poštovanju časti i dostojanstva čovjeka, te izbjegavanju površnosti i formalizma, Soleimani Amiri je kazao da se u Divanu ogleda izvorni islamsko-iranski, mistični, pogled na svijet i čovjeka u njemu.

Govoreći o položaju Hafiza Širazija u plejadi iranskih pjesnika, Dr. Elvir Musić je kazao da njegova poezija predstavlja vrhunac literarnog i mističnog bogatstva - da odiše poetskom ljepotom i stilom, da je prepuna stilskih figura, te da u njoj nalazimo i riječi koje u perzijskom jeziku i književnom izrazu predstavljaju istinske inovacije. "Mada svi Hafizovi stihovi nisu mistični, jer ne može se olahko pre-

nebregnuti postojanje i onoga profanog u njegovom izrazu, ipak je bez dostatnog poznavanja tesavuфа i irfana skoro pa nemoguće razumjeti njegovu poeziju" – riječi su gđina Mustića, dok je mr. Said Abedpour govorio o postojanju raznovrsnih semantičkih slojeva u Hafizovoj poeziji: "On govori o čovjeku i njegovom iskonском, preegzistentnom zavjetovanju Bogu Jedinome, Onome Koji jeste naš istinski Voljeni. Hafizove gazele karakterišu različiti semantički slojevi, bez čijeg je razumijevanja teško ili, pak, nemoguće shvatiti njegovu poeziju. Riječi i izrazi koje Hafiz koristi ponekad imaju višestruka značenja, otuda je poznavanje i raspoznavanje tih značenja od presudnog značaja za razumijevanje svakog gazela. Ovdje se pose-

bno misli na riječi poput vina, opijenosti, krčmara, mejhane i sl."

Potpuno zgnjuren u duhovno iskustvo i opijen svjedočenjem u Ljepotu Božiju, neizbjježno je morao govoriti jezikom vina i pijanstva. Uostalom, da je drukčije, zar bi onda Hafizov Divan imao, skupa s Kur'anom časnim i Rumijevom Mesnevijom, počasno mjesto u svakom iranskom domu; ljudi mu ne bi prilazili kao svojevrsnom svetom štivu, držeći čak da im, nasumičnim ostvarenjem stranice, Hafiz može ukazati na pravi put i rješenje njihovih problema i dilemma / prof.dr. Mohammadjavad Pirmoradi, u Riječ izdavača/.

*"O gazelo divlja, daleko si tamo;
Ti i ja se - barem neko vrijeme - znamo.*

*Zalatalih dvoje, sami ispod neba,
A odasvud na nas neka zvijerka vreba.*

*Dodji, ja se želim s tobom upoznati;
Jedno drugom pomoći mi možemo dati.*

*Gledam ovu stepu uzburkanu, plavu:
Ne nudi nam ona ni vodu ni travu.*

*Kažite mi, prijatelji, da l' na svijetu ima
Neko ko se brine ojadnim tuđincima?*

*Možda samo prečasni Hidr da se pojavi,
I himnmetom njegovim da mi put se otvorí?*

*Čini mi se da je došlo vrijeme kad smo vjerni;
Gatao sam, otvorí se ajet la tezerni.*

*Uspomena to je na mojega pira,
Koja moje srce vječno će dirat'.*

Ansambl duhovne muzike "Ašik Junus" iz Novog Pazara, su svojim umjetničkim performansom uljepšali ovaj nesvakidašnji kulturni događaj

Redžep Škrijelj

DŽIDŽAR

Sa Gradačke džamije odlijegaše mula Nailov tendžik. Malo je onih što znaju da je namijenjen njegovom ahbabu. Duž sniježne ledine se kaljavom džadom, pravo ka selu, probijaše službeno teretno vozilo. Skromno opremljen s lopatama, krampom i dvije poludotrjale čelične sajle, žuti rudarski kamion mjesnih spasilačkih službi približavao se blatinjavom polju. Duž mekog tla vozač se vješto varakao lijevodesno, da se ne zaglavi. Tek što se zaustaviše na čvrsto tle, kraj puta, iskočiše iz vozila radnici odjeveni u plava, ofucana odijela. K'o na pustom ostrvu stariji vojni džip i dva milicajca u rezervi bijahu odavno tu, nadomak zaledene močvarne ravnice.

Ni jedni, ni drugi nemahu osjećaj početka, ni kraja, svojega zadatka. Ni kakav teret imaju pred sobom? Niko ne zna da su tu radi insanske nesreće. A šta li je od svega istina? Ipak, sve je slutilo na jednu davnu jesenju smrt, koju, s obzirom na jučerašnje otkriće i naložena upustva, treba objelodaniti. Jer, iako se čovjek ne rađa s osjećanjem edželja, često, nije ni svjestan koliko ga, i na koji način, nečija smrt može zabrinuti! Čak i ovaj pronalazak davno nestale osobe, insanu nagoni slutnju i nedoumicu.

Zubato sunce tog martovskog proljetneg jutra, najavljivalo je, još jedan, naporan dan, pun nekakve prikrivene neizvjesnosti. Uplašeno i bezvoljno, mršavi radnik, visokog rasta, dograbi halat i poče čeprkati oko velike sante leda iz koje provirivaše zaledena insanska đovda. Nekoliko sati su bezuspješno proturali konopac od čelične

žice, žećeći da se ispod zamrzlog blata i gustog korijenja ševara domognu stradalnika. Protnuta trska ševara je kroz ledenuantu

pripsala na prirodnu armaturu u kojoj je leš savršeno okovan i ukroćen. Bio je to glavom i bradom, i edželjom, ostarjeli pešterski putnik, sitni trgovac i šićardžija, čak i maloj djeci dobro poznati i omiljeni Feša džidžar.

Njegovo pomalo rohavo lice pripsalo je na stariju zemljopisnu mapu. Kao da je htjelo pokazati kuda je, i kamo prohodio ovaj neumorni i izdržljivi starac. Ovaj zadnji pešterski Robinzon, duge sijede i skromno uglađene brade, pohodio je seoska domaćinstva, nudeći pune vreće raznoraznih predmeta iz svog džidžarskog carstva. Žilav i poguren, skromno odjeven u nako olinjalo ruho, sa svojom poslušnim i neuhranjenim konjem jezdio je pro pešterskih sela.

Bio je miljenik pešterskih djevojaka i žena koje su nestrpljivo čekale da se pojavi na svojoj pretovarenoj ragi il' pješice, gotovo sav prekriven bisagama i gomilom polupraznih vrećica punih Fešine bagatele. Volio je svoj posao koji mu je donosio dobar berićet. Na licu mu se poslije dobro obavljeno posla moglo vidjeti zadovoljstvo.

Par neopranih, zakrpljenih i poderanih vreća, i vunjene bisage, sličile su pravoj pokretnoj kozmetičarskoj radnji iz koje je svakodnevno i vrlo uvježbano, maniom iskusnog sihirbaza, oduševljavao svoje radoznaće mušterije. Mahom su to bile naivine pešterske domaćice koje su rijetko, ili gotovo nikada, svraćale na okolne pijace. Fešine su torbe i bisage bile pravu sajam razno-

raznih džidžurija: jeftinog nakita, češljeva, ogledala, pomada, sapuna, igala za šiće i pletenje, ukošnica, susta, puljki, žileta, duhankutija, rumenila, bjelila, džezvi, sahana, safu, vretena, mahački, karaboje i boje za pređu, i još mnogo čega.

Maštajući o skromnom šiċaru, trampio je svoju za seosku robu. Često bi na svom veoma hudom i neuhranjenom konju zadrijemao. U tako kratkom snu bi, okupljene oko sebe, najčešće viđao mlađe djevojke. Često bi pričao o usnuloj mlađoj ženi:

- Idi u onu kuću i mojoj sestri ovo ogledalo odnesi! - reče žena i k' o peškeš dade mu punu torbu para.

Vidno uznemiren i obradovan Feša dospe pomenutoj kući! Kad tamo ista mu žena reče:

- O mahniti Feša iz Bukreša!

- Mamiparo jedna - vik'o bi mu Salko Najov, - sve ni pare po harči! Nemamo mi kad' da se bavimo dokolicom i da harčimo pare na tvoju bagatelu i džidže!

- Nemo' tako brate slatki! Pa i Feša treba od nečega da živi?

Im'o je običaj da usred sobe svog pešterskog domaćina klanja. Savladanog od umora, često bi ga, usred namaza, ugrabio drijem. Radi toga je dobijao česte prijekore i pridike.

- Nemo' mi tu ljipševat na puštećiju! Haj' tamo u čošak pa bazdi! - prekorav'o bi ga adžo Demir. - Naspava' se pa se poslje grijesi!

- Eeeeh, moj adžo Demire: „dunjaluk je ahiretska bašća“! Insan ti je vazdi jednom nogom u

četvrtak, a drugom u petak. Bljiža je smrt, no jaka za vrat! - uzvratio bi Feša bez dvoumljenja.

U mnogim pešterskim domaćinstavima je kao vješt muhabedžija i sjajan sagovornik dočekivan na muštuluk. Njima se predstavio kao solidan vjernik i vrlo dobar poznavalac Kur'ana i sunneta. Njegov bi muhabet bio sebet da ga domaćini i njegovi musafiri slušaju do u sitne sahate. Dužnosti "zvača" se rado prihvatao. A ponekad, tokom ramazanskih večeri, obnašao bi dužnost mujezina, učača dova, jasina i mevluda. Nije mislio na arđave, no je bir'o dobre ljudi. Nije varao, al' je često doživljavao da bude prevaren. Ojađen i potkradan bi samo odmahnuvši rukom izgovorio:

- Futo karabojno!

Kud' hoj veseo bio, po ovom kijametu? Ostani da noćimo. Noj je dušmanin. Od akšamskog posla nije fajde! - bejahu to više Rahmanove rječi upozorenja svom čestitom i bezazlenom musafiru.

- Jok, ne mogu, čekaju me! - odmahnu rukom i krenu.

Vrijeme se munjevito mijenjalo. Još s večeri se u havi osećala naka nevidljiva opasnost. Ka' da je s nebesa nakav tihi avaz najavljavao beskrajno daleku noć. Hladne vjetrove i ciču što šibaju i ubijaju merak za životom!

- Đe goj da se obrnem sve je bijelo od snijega. Mrko je i tmurno jedino tamo ka Giljevskim brdima. Mene, moj Rahmane, uvijek vabu daljine. Ako ne odem tamo đe sam nakastio, vazdi, slutim da će panut' dušeka. Odavno ti velim da tmurni oblaci koji su

rano počeli da se spuštaju po ovim dolinama, i nevidljive nebeske sile sa šidetli vjetrovima, najavljuju dugu i studenu zimu! - pričao je svom domaćinu od koga se oprast'o blagosiljavući ga.

Slutnja i strahovi njegovog domaćina se obistiniše. Nesretno zalutao i zagubljen tumarao je nepregledim poljem, ali nije odoleo studenim stahotama sandžačkog Sibira. Snježna zemlja kojom se teško kretao, kao da je proždrala njegov krhki i povijeni staracki hudžut. Predan zaboravu nije ni trunke bio svjestan da se na tom istom putu gasio njegov život. Bojažljiva i nježna Fešina duša bližila se kraju.

S obzirom da je život provodio u ovim zabitim, koje su pipsale na beskrajno more, bijela je smrt u njemu budila sjećanje na opustjela polja prekrivena morem pešterskog ječma, nepokošene trave i cvijeća u čiju je vječnost sve više utanjao. A sve je bilo samo zabačena i nepregledna ledina... i šutnja!? U njoj je, pod zemljom, u svojim tamnim jazbinama tih pulsirao život nekih nevidljivih bića? Naspram samo jednog, ovog iznad, koji se nepovratno tulio.

Nisu ta podzemna nevidljiva bića osjećala gašenje ritma samo jedne vidljive duše koja se borila sa stvarnošću. Zamišljen i zahrinut u dubinu tmurnog akšamskog neba na Pešteri, nije ni slutio da ga u svoje snjegom prekrivene čeljusti guta tajanstvena daljina Bislimjmove kuće, šapučući mu o džumbusu, svadbi i musafirima koje je valjalo zvati na svadbu sljedeće hefte:

- "Žene u srijedu na k'nu, a ljudi uoči petka"?

K'o bukagijama okovan, sam, k'o vuk na kijametu, prkoseći vjetru i vijavici, jedva je koračao; bolno i tromo. Ritam povremene škripe gumenih Piroćanskih opaska, ispod stopala uvučenih u kvasne vunjene naglavke, sve je više usporavao. Nanosi snijega na povelkoj bradi, mustaćima i vjeđama, ledili su svaki damar negovog koščatog lica. Usporeni i otežali pokreti Fešinih staračkih ruku sve su teže odoljevali jakim naletima nesnosne puhnjave. Hladne zanoktice mu k'o igle parahu damare prstiju.

Mrak gust k'o tijesto navuče se nad horizontom. Taman što pomisli da je nadomak sela, osu mu se tle pod nogama, i do kolena utonu u polusleđenu utrobu omekšale zemlje prekrivene bijelim filijama snijega. Svehlo koščato tijelo pade preko polunatopljenih vreća i punije strane bisaga od kojih se nikad' nije razdvaj'o.

U te kasne akšamske sahate bijela smrt ozbiljno cukaše pred dunjalučkim kapijom starog i iznemoglog pešterskog putnika. Tiho i sigurno, utanjao je u san koji bijaše k'o najljepša igra:

Pred Fešinim očima svanu krasan, ljetni, dan. Tamo iza cvijetnih Braćačkih livada, sa bahsko sunce proturaše svoju sjajnu žraku po baščama, obasipajući široku avliju u koju pristizahu Bislijimovi svatovi, rodbina i musafiri. Fešu bijahu turili za bajraktara. Čekajući odlazak za nev'estu, na porošenoj travi, sam samcit, ponosito vadaše svog dorata. Odjednom se obrete u svatovskoj sobi. Prelijepa nevjesta Ajkuna mu sa ibrikom, leđenom, i presamićenim peštemaljom u bijelim rukama, posipaše za svatovski ručak. Na povartku, učine mu se da nije svat, no ka' da sa konjem plovi po nebesima. Baš tu poviše valovitog Trojana. Kak'a dunjalučka ljepota, pomisli, sve dok se leteći, k'a melek, preko zadviljujuće visine bijelih pešterskih oblaka, ne surva u beskrajnu provaliju.

K'o u premrzle 'tice, Fešin je život, nalik na dotrajali fenjer, zgasao u mrazu i talogu Braćačkih ševara. Nestao je na samom početku još jedne duge i studene zime. U rano proljeće, k'o sužnja okovanog u hladne falake bjeličastog mraza, snijegom prekrivenog, našli su ga pešterski čobani. Ispod debelog sloja snijega, k'o iz poderanog ćefina, virila je Fešina duga brada, koju su mrsili pomahnitali sjeverni vjetrovi.

Drob starog sandžačkog Prometeja, oštrim kljunom i kandžama, kidao je krilati bijeli orao. Fešine modre oči, djetinjasto nevinog pogleda, uperene u nevidljivog spasitelja, kljuvali su pregladjeli gavranovi i pešterske vrane!

Mr Filduza Prušević Sadović

DIDAKTIKA

*Povodom knjige:
DIDAKTIKA,
autora, prof. dr
Sefedina Šehovića;
izdavač*

*Učiteljski fakultet u Beogradu,
Beograd 2009. godine.*

Djelo Didaktika, po svojim bitnim karakteristikama, autora svrstava u red najistaknutijih didaktičara Srbije. Više od šest stotina stranica teksta raspoređeno je u četrnaest poglavlja. Pored Predgovora i Sadržaja DIDAKTIKE (kao pedagoške discipline na učiteljskim i ostalim fakultetima), djelo završava prilozima: Skraćenice, Indeks imena, Indeks pojmova i Literatura (Bibliografija). Kako sadržajem, tako i načinom obrade Didaktika profesora Šehovića korektno je usaglašena sa programom studija i čini obavezан, sastavni deo obrazovanja učitelja, odnosno profesora razredne nastave na učiteljskim fakultetima Srbije. Tako zamišljena i obrađena, pogotovu sa pomenutim prilozima, ima oblik i prilagođenost potrebama studija i studenata, što je čini prihvatljivim udžbenikom za pripremu ispita iz pomenutog predmeta.

U svojoj Didaktici autor se analitički i kritički poziva i osvrće na ravno 258 imena najpoznatijih didaktičara, metodičara, psihologa, antropologa i ostalih znanstvenika, odnosno, na djela onih autora, čija su didaktička učenja i pogledi za autora bili relevantni i ulaze u znanstvenu baštinu i naslijeđe suvremene didaktike.

Vrlo je impresivana i lista korišćenih, citiranih, interpretiranih i razmatranih dela u Didaktici, i u izvjesnoj je ravnoteži sa raspoloživim pedagoškim stvaralaštvom cijele plejade nacionalnih i svjetskih istraživača, znanstvenika i autoriteta koje su na određeni način korespondirale sa proučavanjem sadržaja didaktike. Na bibliografskoj listi se uz autore iz Srbije, bivše Jugoslavije i djela stranih didaktičara, profesor S. Šehović poziva i na brojna djela iz oblasti didaktike objavljena na stranim jezicima (26 na njemačkom i 11 na engleskom jeziku). Izzetna je prednost tog izbora literature, njena inovativnost i aktuelnost, jer se radi o djelima objavljenim u najvećim izdavačkim centrima svijeta posljednje četvrti dvadesetog vijeka sa 21 djelom izdatim od 2000. odnosno, sa 37 korišćenih djela koja su izdata posle 1990. godine.

Neka od poglavlja: Cilj i zadaci vaspitanja, obrazovanja i nastave; Proces nastave i proces obrazovanja, Pregled, aktuelnost i značaj sadržaja nastave, Zakonomernosti, pravilnost i fleksibilnost poučavanja, učenja i nastave, Oblici nastavnog rada u razrednoj nastavi, Izbor i korišćenje metoda u procesu poučavanja, Objekti, sredstva i ambijent poučavanja u razrednoj nastavi... vrlo uvjerljivo svjedoče o nastojanju autora da ni u jednom segmentu svog naučno-pedagoškog rada ne zaostane za modernim tokovima suvremene pedagogije.

Sama struktura knjige pokazuje da je njen autor, prof. dr Sefedin Šehović, sa razlogom inovirao više pristupa, poznatih u radovima sličnog karaktera iz udžbenika klasične didaktike.

U svom djelu je, u meri koja može biti prihvaćena u uslovima pedagoškog rada u Srbiji, odmereno i ubjedljivo insistirao na izvjesnim novim pristupima koji su naročito postali aktuelni krajem dvadesetog vijeka u razvijenim sistemima obrazovanja u Evropi, odnosno evropskoj didaktici. Jedan

glašenom pažnjom u poglavljima V, VII i XI.

Knjiga ima više tehničkih prednosti, kada autor, prvi put u didaktičkoj literaturi na srpskom jeziku, nastoji da izvjesne delikatne i bitne obrasce i formulacije iz stranih izvora, preuzima i daje čitaocu na jeziku stranog autora koji je takve formulacije i dao. Takva orientacija autora je evidentna i u predočavanju Herbartovih stupnjeva nastave na nemačkom jeziku, uz prevod na srpski, kako bi učenje na koje se poziva djelovalo što uvjerljivije. Autor je svakako uezio u obzir, imao je u vidu i to da njegov rad pripada XXI vijeku, da će ga koristiti generacije studenata koje se bolje služe stranim jezicima i internetom, od njihovih pretvodnika iz XX vijeka.

Didaktika je pripremljena i oblikovana kao dinamičan tekst koji čitaoca, bez napora i teškoća vodi iz poglavlja u poglavlje. Dinamičnost se ogleda u konsekventnom nastojanju autora da didaktičke fenomene razmatra i sa stanovišta pedagoške prakse, da sravnuje kako veoma različita, tako i srodnna stanovišta i shvatanja didaktičara i da se pridružuje prihvatljivim, naučno zasnovanim gledištima, ali i da kritički procjenjuje, i odbija stanovišta koja nisu potvrđena u savremenoj teoriji i praksi nastave i učenja.

Ne samo po vremenu izlaska, prva decenija XXI veka i trećeg milenijuma, već i po aktuelnosti, sadržaju, naučnosti i teorijskom nivou, preglednosti tekstova, jeziku i stilu, Didaktika dr Sefediina Šehovića predstavlja dragocen prilog savremenom didaktičkom obrazovanju budućih učitelja, odnosno studenata učiteljskih fakulteta, ali i onih koji su već odavno na zadacima učenja i poučavanja u školama Srbije.

СЕФЕДИН ШЕХОВИЋ

ДИДАКТИКА

od takvih pristupa dr Šehovića je smanjivanje granica između nastave (kao klasičnog sistema postupanja i organizacije poučavanja) i učenja (kao sve prisutnijeg u didaktičkim istraživanjima i u teoriji poučavanja) kao fenomena kojima se oblikuju proces obrazovanja i vaspitanja. Autor je didaktička saznanja pomerio prema specifičnostima i osobenostima razredene nastave, mlađeg školskog uzrasta, što u većoj mjeri opravdava njegovo gledište o poučavanju kao aktu učenja. To je autor provukao tokom razmatranja i obrade svekolikog gradiva u svojoj knjizi, sa na-

STRADALNIŠTVO KAO UMJETNIČKA VIZIJA U KNJIŽEVNOM DJELU ĆAMILA SIJARIĆA¹

Faruk Dizdarević

Stradanje kao životni pratilac prisiljavalo je ljudе u svim vremenima da se njime bave; ne samo pisci nego i filozofi, teolozi, likovni umjetnici... pokušavali su, pod utiskom njene spopadajuće moći, da je odrede. Ne iznenađuje da je ono tokom vjekova različito određivano i da izraz koji je stradanju davan u jednoj epohi nije važio zauvijek. Skoro da može da se kaže da ophođenje s stradalništvom ima sopstvenu istoriju.

Patnja kao doživljaj je višedimenzijsko; ona je, kako je ustanovio jedan istraživač, ne samo problem, nego i tajna. Bogatom spektru njenog dejstva odgovara skala osjećaja koje patnja izaziva u nama. Bilo kako da nam patnja izgleda, da li je poimamo kao simptom ili sindrom, da li je shvatamo kao opominjajuča ili nešto drugo, ona je prafenomen, vezana za čovjeka, jednostavno zato što nam je život povrediv. *Ne možeš da podnesesh misao – kaže se kod Vilijama Foknera – da te jednom neće više boljeti*, a time nije rečeno ništa drugo nego da su stradanje, patnja i bol ono što nam omogućava da proniknemo u život.

U svom književnom djelu Ćamil Sijarić umješno obrađuje veliku temu stradanja i patnji u njihovoј punoj formi. Suština literature koju je ispisivao, ra-

Apstrakt

Stradanje, kao životni pratilac, prisiljavalo je ljudе u svim vremenima da se njime bave, ne samo u književnosti već i drugim disciplinama duhovnog stvaralaštva. U svom književnom djelu Ćamil Sijarić obrađuje teme stradanja i patnje u njihovoј punoj formi. Suština literature koju je ispisivao, rasvjetljavanje je čovjeka. Junak Sijarićevih priповijesti je anonimni čovjek istorije. Pisac govori o tragičnoj sudbini ljudi posmatranoj u istorijskom i antropološkom ključu. Fašizam, kao jedna od najizrazitijih antidemokratskih istorijskih pojava modernog doba, donio je ljudskom rodu beskrajna stradanja i patnje. Ćamil Sijarić govori o tome u svojim djelima „Oslobođeni Jasenovac“ i „Todora“. Mada se danas na sve strane govori o ljudskim pravima, humanosti, slobodi i emancipaciji, svjedoci smo trijumfa volje za moć. Upravo dok se apeluje na nenasilje, dijalog i toleranciju – nasilja je sve više.

Ključne riječi: stradanje, stradalništvo, patnja, Ćamil Sijarić, fašizam, rat, Jasenovac

1. Literatura slobodarskih vizija – Povodom 65 godina pobjede nad fašizmom

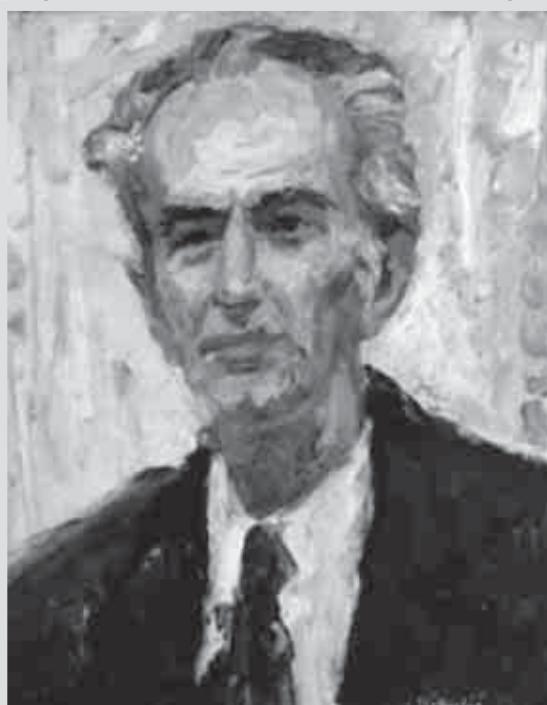
svjetljavanje je čovjeka. To je pismo koja neprekidno otvara prostore čovjekovog unutrašnjeg svijeta. To se vidi u nizu njegovih djela, a u romanu *Zemlja Raška Rascia* možda ponajviše. Ova je knjiga starinska na biblijski način, veli R.Petrov Nogo, sve je u njoj izvađeno iz duboko zapretanog prasjećanja, teret uzaludnosti i usamljenosti čovjekovog kratkog i neobjasnivog boravka na zemlji, u vrtlogu istorije i božje, kosmičke nepravde, nosi se kao prokletstvo; sudska svakog njegovog lika kao da je sudska Jova: „Svi smo mi u Boga siromasi. Svi smo došli goli na ovaj svijet i goli odlazimo,... i Turci goli odlaze“. Nekom prepotopskom tugom natopljena je Sijarićeva folklorna fraza i od te tuge se zgusnula u poslovičnu mudrost i zrelost. Dobar pisac romana otkriva unutrašnjost čovjeka, a priča je samo pomoćno sredstvo, koje, u suštini, nije najvažnije – govorio je Šopenhauer.

U svojim istorijskim romanima Sijarić otkriva da istorija nije neki nezavisan nadljudski entitet, nego čovjek u sukobu sa drugim čovjekom, pa i samim sobom. Iako angažovan u tom dramatskom sukobu, čovjek se ne da do kraja razdijeliti na pozitivnog i negativnog junaka; uostalom, ovakva hrišćansko-manihejska podjela mijenja se od danas do sutra, objelodanjujući svoju relativnost. Zbog toga mnogi akteri Sijarićevih istorijskih romanova liče na izvjesne romaneske junake Valtera Skota, mišljenja je Radojica Tautović.

Kod Sijarića, velike istorijske teme postaju drame malog čovjeka koji čezne za nekakvim svijetom u kojem bi čak i on mogao nešto da znači.

U tradicionalnom istorijskom romanu često se stremi romansiranoj biografiji značajnih ličnosti. Osavremenjujući istorijski roman,

Sijarić je promijenio položaj lika u djelu. Ako centralno mjesto u njegovim istorijskim romanima pripada individualnoj figuri, ova poslednja nije više neka slavna istorijska osoba, već običan ljudski lik, odnosno istorijski anonim. Zahvaljujući tome pisac je mogao da zaviri u intimu svojih romanesknih likova, da govori o njihovom tegobnom životu, patnjama, stradanjima, bolu... Jer, kada su u pitanju velikani narodne ličnosti, romansijer se obično ne preporučuje da kopka po njihovoj intimi,

po njihovim malim intimnim slabostima, da se ne bi time umanjiala ili obesvetila istorijska veličina. Bilo da se piscu nameće iznutra ili spolja, ova zabrana otpada ukoliko se romansijer suočava sa običnim, nepoznatim, ljudskim likovima. Takav slučaj imamo u sva tri Sijarićeva istorijska romana (*Mojkovačka bitka*, *Carska vojska*, *Zemlja Raška Rascia*). Ta težnja da se istorija ispuni ljudskim životom ponajuspjelija je možda onda kada velika istorijska zbivanja (npr. *Mojkovačka bitka*) dobijaju oblik rana na plećima crnogorskih žena koje po putevima i bespućima nose hranu svojim ratnicima.

Roman *Carska vojska* bavi se istorijom i ljudskim sudbinama zahvaćenih njenom maticom. Turška carevina se raspada i nepovratno osipa. Sve je na klimavim nogama u njoj, pa i carska vojska. Age i begovi šalju u carsku vojsku bedele umjesto svojih sinova, a bedeli se regrutuju među seoskom i gradskom sirotinjom. Negdje na Dunavu, negdje u Podunavlju okovanom jesenjim kišama i blatištima, vodi se u XIX vijeku nejednaka bitka između carske Rusije i Osmanske carevine. Ishod

te vojne je vidljiv, pa i besmislen. Bedeli su neka vrsta otpisanih ljudi, osuđenih da za dvadeset i kusur dukata glamom plate svoje vojevanje. Malo ko se od njih živ vratio kućama. I ovaj Sijarićev roman je vrlo inspirativan za razgovor o umjetnosti riječi, istoriji i ljudskoj sudsbi. U njemu se, naprimjer, na jednom mjestu, vodi ovakav razgovor: „Imaš li cara?“ „Imam“. „Imaš li Boga?“ „Imam“! „Onda imaš sve“. I taj koji se našao u ratu ako pogine, Bog će mu platiti. Ako preživi, car će ga nagraditi. U tom kratkom razgovoru, u tom jednostavnom zaključivanju, kao u mreži sudaja, koprca se anonimni čovjek istorije – junak Sijarićeve pripovijesti. Sijarićevi likovi nose svoje sudsbine kao nesreću. Pisac govori o tragičnoj sudsbi ljudi posmatranoj u istorijskom i antropološkom ključu.

Prezasićena materijalnim trijumfima iz prethodnih sto godina, Evropa je bila spremna za eksploziju, a njena posledica je Veliki rat započet 1914. godine. Nakon ove klanice u kojoj je krv tekla kao voda, uz sva užasna iskustva čovjeka i svijeta, dolazi do drugog svjetskog obračuna. Njega izaziva fašizam, jedna od najizrazitijih antidemokratskih istorijskih pojava modernog doba. U namjeri da vlada nad 50 evropskih nacija, nad 180 miliona porobljenih

stanovnika, njemački nacistički vođa Adolf Hitler započeo je Drugi svjetski rat 1939. godine. I ovaj rat je ljudskom rodu donio beskrajna stradanja i patnje.

Okupacijom Hrvatske od strane Njemačke i formiranjem NDH (1941) sa Pavelićem na čelu osnovan je na obali Save koncentracioni logor Jasenovac. Mladen Iveković, bivši zatočenik ovog logora, piše: „Nema pera koje bi bilo u stanju opisati strahote i užasnu atmosferu Jasenovca. To premašuje svaku ljudsku fantaziju. Pakao, inkvizicija, najužasniji teror, kakvi nigdje i nikada u historiji nije postojao, krivoštvo divljih zvjeri, izbjijanje na površinu najtamnijih instikata, kakov se dosad kod ljudi uopće nisu pojavljivali – to je malo rečeno...“.

Camil Sijarić u svojoj knjizi **Osloboden Jasenovac** evocira ovu kravu epizodu Drugog svjetskog rata. Poslednih dana aprila 1945, neposredno po oslobođanju logora Jasenovac, Sijarić je pošao tamo, kako sam kaže, da opiše to što će vidjeti. U pomenutoj knjizi on veli: „Zemlja na koju stupamo nogom zove se Slavonija. A mjesto u koje smo stigli – Jasenovac. Izgovaram tu strašnu riječ nekoliko puta. Jasenovac, Jasenovac...! Koliko je u ove četiri ratne godine poslano pisama u ovo mjesto! Sinu, bratu, ocu, mužu, ženi, sestri! I koliko ih je suza pokapalo!“ Ušao je u naselje. „Sada vidim to što nisam vjerovao da ću vidjeti. Vidim nešto što je bilo ljudsko naselje. Vidim nešto što su bile ljudske kuće. A što više nije ništa – ni naselje, ni kuće, ni slika toga i jednoga, do samo ruševine i razvaline – i paljevine, i pustoš; pustoš neka hladna poslije rušenja i poslije vatre. Vatra tu još traje, vatra još gori – gore grede, gore ostaci drveta, gore ugarci... Hiljade crnih ugaraka strši iz zemlje – i govori da je to trag kojim je prošao ubica“! U svom zapisu Sijarić bilježi jezovite, strahotne slike smrti: u logoru, na obalama Save, u njenim vrbacima i tišacima, gomilama izgorjelih ili poluspaljenih ljudskih

tijela... Posvuda. Uradile su to ustaše prije oslobođenja ovog konclogora.

Ti zapis, prirodno, nisu protkani lirskim reminiscencijama tako karakterističnim za Sijarićev način pripovijedanja; naprotiv, pisac se drži faktografije i užasnih slika događaja koji su se tamo dešavali. Taj ugao posmatranja, to pripovijedanje, doprinosi tome da vas tokom čitanja povremeno zaboli želudac.

Osloboden Jasenovac je na raskršcu između beletrističkog i feltonističkog oblikovanja. Pisan je realističnim stilom. A kako bi drukčije? Kako kaže protagonist Lalićeve **Ratne sreće**: „O tenkovima se ne može pjevati uz gusle“.

Sijarić ovdje ne moralizira, znaјući da to nebi bilo dobro. On ujednačenim pripovjedačkim tokom izlaže različite načine stradanja tih nesrećnih zatočenika navodeći tako čitaoca da lako i neopozivo doneše svoj aksiološki sud o zlom vremenu i užasnim događajima. Pisac može doći u situaciju da ne može dovoljno riječima izraziti, artikulisati - patnju, bol i nesreću o kojima piše. Jer jezik zataji. Nije ga dovoljno da primjereno reprodukuje doživljeno. Primo Levi citira je jednog zlikovca koji je u bezdanom cinizmu savjetovao svojoj žrtvi da slobodno ode i ispriča sve što je doživjela – svijet joj neće povjerovati. Ni jedan opis ne može da da više od blijede slike grozota koje su se dešavale u Jasenovcu.

O prometnutim dimenzijama orvelovskog svijeta, crnom zamahu doba koji briše ljude oduzimajući im dostojanstvo, govori i književnica Hana Levi Has, i sama zatočenica u koncentracionom logoru: „Nismo mrtvi, a mrtvaci smo. Uspjeli su u nama ubiti naše pravo na sadašnji život, kod mnogih i na budući, ali najveća tragika leži u tome što im je uspjelo pomoći sadističkih i perverznih metoda da ugase u nama svaki osjećaj normalnog bića koje nosi u себи normalnu prošlost, čak i svijest da smo nekad živjeli kao ljudi“.

Jedna od rijetkih Sijarićevih priča u kojoj je potenciran Drugi svjetski rat je pripovijetka **Todora** (prva u zbirci pripovijedaka *Kad djevojka spava, to je kao da mirišu jabuke*, 1973).

Pripovijetke i priče u ovoj knjizi prožete su osjećanjem lirske tuge i nepredvidive kobi. Nastavljujući da prati sudbine nesrećnih i izgubljenih putnika na putevima gospodnjim, kako bi rekao Nikola Kovač, Sijarić ih dovodi do kraja tog puta, odakle više nema povratka. Najveći dio glavnih likova u ovoj zbirci ili nestaje bez traga ili umire. (Istina, mnoge naprasne smrti u ovim pripovijetkama dočarane su pod veoma neobičnim i tajanstvenim okolnostima, što znatno odstupa od Sijarićevog uobičajenog pripovjedačkog tona). Sijarić stalno na umu ima jedan svijet iščašenih sudbina, ljudske neprilagođenosti i uzaludnog traganja za čvrstim životnim osloncem. Sijarićevi likovi satjerani su u neku vrstu životnog tjesnaca odakle nema izlaza i gdje im niko ne može priteći u pomoć.

Dok mu je grupa Njemaca u sobi silovala kćerku, seosku ljepoticu Todoru, koja im je u borbi na vizir tenka bacila čebe i tenk bio uništen, a drugi oko ognjišta čekali da im pripremi kačamak Todorin otac Radul im je u času sasuo po očima pun bakrač ključale vode. „Ispogađan kuršumima, spuštao se polako kraj ognjišta – onako kao što sjedaju starci, kojima drugo ništa nije, sem što imaju mnogo godina...“. Svejedno, selo je kaznilo bremenitu Todoru potpunim ignorisanjem. Pogotovu kad je rodila muško dijete plavih očiju, njemačko kopile. Tadora zbog toga beskrajno pati. „Izlazila je na mala vrata, kroz koja se morala dobro sagnuti da izade, i išla iza kuće gdje je bio drvljanik i staja; dalje od staje nije ni išla odkad pod pojasm nosi dijete“. Sve što je bila, očigledno više nije mogla da bude. U tu svrhu ozidala je lično sklonište, stajno mjesto izolacije i zaštite u sopstvenoj unu-

tarnjoj stvarnosti da bi mogla da preživi. Matica pripovijesti obrazuje se oko dramskih konflikata u kojima se sukob glavnog aktera ne dešava sa „tuđincima“, nego sa „svojima“. Todora ne osuđuje selo, ona ga na neki način „razumije“. Pokušavajući da pronikne u intimu glavne junakinje priče postavlja se prečutno i potresno pitanje: Jesu li joj ubili dušu, ili joj je duša od boli koje je pretrpjela i trpi porasla.

Ova potresna priča o djevojci koju su u ratu silovali neprijateljski vojnici i koju selo odbacuje, završava se nestankom te mlade žene. Selo odlučuje da podigne spomenik Todorinom ocu Radulu. No, umjesto spomenika Radulu, umjetnik je isklesao Todorinu bistu.

Autor u ovoj priči ističe trpeljivost kao duhovnu vrijednost. Važno je pri odbrani onog *vlastitog* ne dozvoliti da nas obuzme mržnja. Uvijek valja imati u vidu da nas zlo može pobijediti i time što ćemo na spoljašnje zlo odgovoriti unutrašnjim. Nenasiljem ne samo što branimo drugog od sebe, nego ujedno branimo i sebe od sebe.

Pobjeda Saveznika 1945. uništila je dotadašnje fašističke pokrete. Oni su proglašeni za zločinačke zbog prestupa protiv čovječnosti, izazivanja rata, genocida i beskrajnih patnji i stradanja ljudskog roda.

Prije dva vijeka, inspirisan Ru-soom, Emanuel Kant je primijetio da smo doduše civilizovani, ali ne i moralizovani. Mogli bismo reći da ova ocjena još u većoj mjeri važi za naše vrijeme, pogotovo ako se radi o visokorazvijenim zemljama. Divovski razvoj nauke i tehnike omogućio je, bar u jednom dijelu svijeta, uslove za materijalno blagostanje. Ipak, teško da bi se ko usudio da tvrdi da je čovjek postao srećniji, slobodniji, humaniji. Mnogo je više onih koji bi rekli upravo suprotno. Za takvu tvrdnju nije teško naći argumente. Naime, čovječanstvo je razvilo i tehnička sredstva razaranja koja prijete da dovedu u pitanje ne samo ljudsku vrstu nego i sam

život na planeti. Ugroženo je, dakle, ne samo fizičko nego i čovjekovo mentalno zdravlje.

Pomenuti razvoji praćeni su brojnim varvarskim regresijama. Broj ratova na planeti se umnožava, dok su ti isti sve više i više obilježeni etničko-religioznim činiocima. Građanska svijest korača unazad, dok nasilje truje društva. Društva su u sve većoj međusobnoj zavisnosti ali, isto tako, i sve spremnija da se uzajamno rastrgnu. Zapadnjaštvo zahvata cijeli svijet, ali dovodi i do reakcija kakve su zatvaranje u granice etničkih, religioznih i nacionalnih identitetskih određenja. Građanski internacionalizam koji se obrazuje još je u zametku, građansko društvo planetarnih razmjera još se nije pomolilo. Svijest o zajednicu istovjetne planetarne sudbine još uvijek se nije koncentrisala, a istinska alternativa još uvijek nije dobila svoju definiciju.

Mada se na sve strane govori o ljudskim pravima, humanosti, slobodi i emancipaciji, svjedoci smo trijumfa volje za moć. Upravo dok se apeluje na nenasilje, dijalog i toleranciju, nasilja je sve više. Ratovi se vode na mnogim tačkama zemaljske kugle. Ratovi, ustvari, nikad nisu ni prestajali. Stiče se utisak da su zalaganja za nenasilje tek puko sredstvo da se umiri savjest, da na njega gotovo нико ozbiljno i ne računa. Možda je ljudska priroda toliko slaba i iskvarena da čovjek i pored najbolje volje nije sposoban da upražnjava jedan tako uzvišen ideal? To su neka od mogućih pitanja koja se nameću u ovo smutno i oskudno vrijeme.

Stradanje i patnja mogu uticati na naše opažanje svijeta. Masa književnih djela, kao i društvenonaučnih i istorijskih studija pokušala je da „obradi“ fenomen stradalništva. Nastale su najrazličitije interpretacije. Šopenhauer je, recimo, to formulisao kao promišljanje: Kada bi nam život bio beskrajan i bezbolan, rekao je, možda ipak nikome ne bi padalo na pamet da pita zašto svijet

postoji, i to baš ovakav kakav je. Zato krajnja konsekvenca te spoznaje treba da bude s jedne strane pojedinačni i kolektivni nauk da se zlo i zločin više ne ponove, a s druge njihova potpuna i bezuslovna krivična kažnjivost i pojedinačno i metafizičko pročišćenje. Utoliko više jer su sjećanja na nedavni bratoubilački rat na prostoru bivše SFR Jugoslavije još svježa. Osvijetliti svaki onaj isječak vremena u kojem dominiraju zlo, zločin i patnja na pravi način, smještajući svoje junake u to vrijeme i u samo središte zločina, rata i razaranja, dozivati slike koje izranjaju iz potopa duše, iz rascjepa čovjekove ličnosti i rasapa njegove savjesti, izazov je za svakog pisca, a naročito za balkanskog, koji je volens nolens opterećen prošlošću.

Faruk Dizdarevic:

TRIBULATION AS AN ARTISTIC VISION IN THE LITERARY WORK OF CAMIL SIJARIC

Summary: Tribulation, as a life companion, forced the people in all times to deal with it, not only in literature but also in other disciplines of spiritual creativity. In his literary work Camil Sijaric covers topics of death and suffering in their full form. The essence of literature that he wrote out is a revealing of a man. The hero of Sijaric's narratives is an anonymous man of history. The writer talks about the tragic fate of the people observed through a historical phenomenon of the modern era, brought an endless tribulation and suffering to the mankind. Camil Sijaric talks about it in his works „Liberatet Jasenovac“ and „Todora“. Even though today there are talks about human rights, humanity, freedom and emancipation everywhere, we are witnessing the triumph of the will for power. Just now while appealing for non-violence, dialogue and tolerance – there is more and more violence.

ELEMENTI ISLAMSKO-BOŠNJAČKOG KULTURNOG NASLIJEĐA U BIJELOM POLJU

Fatih Hadžić¹*Apstrakt*

Abstract: Predmet autorove opservacije su najvažnija naselja jedne od najpoznatijih sandžačkih opština i grad Bijelo Polje u svjetlu elemenatarne bošnjačko-islamske kulture i civilizacije. Osim nacionalne strukture stanovništva i njihove konfesionalne pripadnosti, ponuđeni su najosnovniji geografsko-istorijski podaci o Bijelom Polju, koje se u osmanlijsko doba nazivalo Akova (Akovo). Također, ponuđen je i prikaz nekih u nizu osnovnih elemenata arhitekture, sakralnih objekata (džamija, turbeta, nadgrobnih spomenika), ostataka nekadašnjih školskih ustanova (mekteba, ruždija), česama, starih kuća i građevina i drugih objekata iz perioda osmanlijske vladavine na našim prostorima. Ukratko su izneseni i osnovni podaci tokova savremnog privrednog razvoja i grada i opštine Bijelo Polje.

Ključne riječi: Bijelo Polje-Akova, Bošnjaci, Muslimani, kultura, civilizacija, džamije, nišani-nadgrobni spomenici, česme, kuće, islam, bosanki, bošnjački, srpski jezik.

**Geografski položaj
i stanovništvo**

Opština i grad Bijelo Polje pripadaju crnogorskom dijelu Sandžaka. Nalazi se u sjevernom dijelu Crne Gore, u dolini koju presijeca planinska rijeka Lim. Udaljen je oko 15-tak kilometara od mjesta na kome se Sandžak presijeca na dva dijela, odnosno, granice sa Srbijom (Mehov Krš-Brodarevo-Jabuka) na relaciji magistralnog puta prema Prijepolju. Nekada je to zaista bilo polje, s proleća prekriveno cvijećem i bjelinom prirode, po kojoj je i grad Bijelo Polje dobio ime. Turci su Bijelo Polje zvali Akovo ili Akova (tur. Ak-bijel+ ova-polje). Nekada se na mjestu današnjeg grada nalazila usputna stanica dubrovačkih karavana koji su putovali prema sjeveru, Nišu, Solunu, i Carigradu, neka vrsta karavansaraja, odnosno hana, koja se zvala Nikolj-pazar. Danas se slobodno može reći da od svih gradova na sjeveru Crne Gore, Bijelo Polje ima najpovoljniji geografski položaj. Nalazi se na raskrsnici važnih puteva na: pruzi Beograd-Bar i autoputu koji od Beograda, preko Prijepolja, Bijelog Polja i Podgorice vodi prema moru, ali i solidnim komunikacijama prema Pljevljima

(Taslidži) i Žabljaku, i to u dva pravca – preko Mojkovca kanjonom Tare, najčistije rijeke Evrope, i preko Prijepolja i Jabuke. Solidna je i putna komunikacija ka Beranama, Plavu i Rožajama, i dalje Ibarskom magistralom ka Novom Pazaru i Kosovskoj Mitrovici.

Shodno podacima sa zvaničnog sajta, Opština Bijelo Polje, sa sjedištem u istoimenom gradu, je privredni, saobraćajni i kulturni centar na sjeveru Republike Crne Gore. To je treća opština u Crnoj Gori po broju stanovnika, a četvrta po površini. Prema popisu iz 2003. godine, opština ima oko 50.000, od čega grad oko 15.000 stanovnika:

SRBI (40,32%)
Bošnjaci (22,63%)
Muslimani (15,78%)
Crnogorci (17,77%)

U opštini koja zahvata prostor od 924 km², oko 57% stanovništva se izjašnjavaju kao pravoslavci, a 43% kao muslimani (suniti).²

Interesantno je istaći činjenicu, koja se iz datog procentualnog sastava stanovništva govori da je procentualni zbir Bošnjaka i Muslimana u nacionalnom smislu, koji iznosi 38,10%, manji od ukupnog procenta muslimana u konfesionalnom smislu, jer iznosi 43%, dakle, razlikuje se za čitavih 5 procenata.

Ovaj podatak potvrđuje pretpostavku da se značajan broj Bošnjaka i Muslimana u Crnoj Gori na zadnjem drnjem popisu izjasnio kao Crnogorci, ili kao Srbi muslimanske vjere. Ovdje ćemo takođe, uzgredno, napomenuti još i podatke, da, kada se tiče Bošnjaka i Muslimana u Crnoj Gori i jezika kojim oni govore, a shodno popisu iz 2003. godine, od ukupnog broja Bošnjaka 18.662 (38,73%) je navelo bošnjački, 13.718 (28,47%) bosanski, 12.549 (26,04%) crnogorski, a 2.723 (5,65%) srpski jezik kao maternji jezik. Isto tako od ukupnog broja Muslimana, 13.627 (55,34%) je navelo kao maternji crnogorski, 8.696 (35,31%) srpski, dok je 1.094 (4,44%) reklo da govoriti bošnjački, 414 albanski i svega 282 lica je navelo bosanski jezik kao svoj maternji jezik.³

Takođe je vrlo interesantan podatak da se od ukupnog broja nacionalnih Crnogoraca 11.710 izjasnilo da su muslimani u vjerskom smislu. Ovaj podatak jasno govoriti da se jedan ne mali broj Bošnjaka i Muslimana u Crnoj Gori opredijelio kao Crnogorci muslimanske vjere.⁴

Naseljena mjesta

Opština Bijelo polje, računajući sami grad, prigradska naselja, kao i nekadašnje Šahoviće-danas Tomaševu, kao i Pavino Polje, ima ukupno 59 naselja i to: Babaići, Barice, Bijedići, Bijelo Polje, Bliškovo, Bojišta, Boljanina, Boturići, Voljavac, Vrh, Godjevo, Goduša, Grab, Grančarevo, Gubavač, Dobrakovo, Dobrinje, Dolac, Dubovo, Đalovići, Žiljak, Žurena, Zaton, Zminac, Ivanje, Jablanovo, Jabučno, Jagoče, Kanje, Kičava, Kovren, Korita, Koštenica, Kostići, Kukulje, Lazovići, Laholo, Lekovina, Lijeska, Lozna,

Loznica, Lješnica, Majstorovina, Metanjac, Milovo, Mioče, Mirojevići, Mojtir, Mokri Lug, Muslići, Negobratina, Nedakusi, Njegnjevo, Obrov, Okladi, Orahovica, Osmanbegovo Selo, Ostrelj, Pavino Polje, Pali, Pape, Pećarska, Pobretići, Poda, Požeginja, Potkrajci, Potrk, Prijelozni, Pripčići, Ravna Rijeka, Radojeva Glava, Radulići, Rakita, Rakonje, Rasoovo, Rastoka, Resnik, Rodijelja, Sadići, Sela, Sipanje, Sokolac, Srđevac, Stožer, Stubo, Tomaševu, Trubine, Ujniče, Hunevine, Femića Krš, Cerovo, Crniš, Crnča, Crhalj, Čeoče, Čokrlije, Džafića Brdo, Šipovice.

Kratak historijski osvrt

Ako napravimo kraći historijski pregled, vidjećemo da je Bijelo Polje grad sa značajnim brojem arheoloških i kulturnih spomenika, na osnovu čega se stiče utisak o stalnoj naseljenosti i kontinuitetu historijskih i kulturnih zbivanja.

Naselje je formirano još u doba Rimljana (Municipijum), mjesto sa određenom samoupravom.⁵

U VII vijeku slovenska razaranje izazivaju njegovo zamiranje. U XII vijeku formira se naselje na lijevoj strani Lima. Osmanlije su ovaj kraj osvojile 1396. godine vojskom kojom je komandovao skopsko-bosanski kralj Isak Beg Ishaković, a potpunu vlast su uspostavili 1455. godine. Iz tog vremena u osmanlijskim izvorima osim informacije o postojanju crkve Sv. Petra i Pavla sa dvije kuće, nema pomena Akova (Bijelog Polja).⁶

Osmanlije (Turci) su tokom svoje uprave bjelopoljskim krajem mjesto nazivali Akova (tur. ak. bijel + ova, polje), i on se prvi put spominje 28. juna 1583. godine, ali ne kao gradsko naselje, nego kao

usporna karavanska stanica.⁷ Današnji Bjelopoljski kraj čine nekadašnja naselja i utvrđenja: Bihor, Limski Nikšićki, nahija Vraneš, dio Komarana i Nikolj Pazar. Naročito je važno istaći da se razvoj Akova (B. Polja) ne može odvojiti od razvoja Nikolj-Pazara.

Utvrđenje Bihor se pominje 1450. godine. Ova drevna tvrđava-grad (17 sela sa 1.640 domaćinstava i 108 kuća) je 21. juna 1455. godine dospjela pod osmanlijsku upravu.⁸ U njemu je 1530. godine bilo 226 nefera (boraca) i 22 mustafiza (čuvara gradskog utvrđenja), 4 topa na tvrđavi. Pored dizdara, Bihor je imao čehaju, tobđiju i imama mjesne zajednice. Tada se u Bihoru spominje i prva džamija i džamijski službenik.⁹ Do 1455. godine, Bihor je pripadao prijepoljskoj nahiji, a nakon toga Skadarском, Dukađinskom i Vučitrskom sandžaku. Godine 1580. ulazi u sastav novoosnovanog Bosanskog ejaleta, da bi kasnije bio ponovo u sastavu Prižrenskog sandžaka (Rumelijskog beglerbegluka-ejaleta).¹⁰

Popisom iz 1530-1531. godine, u 17bihorskih sela uključene su 22 mahale, od toga četiri muslimanske, sa 297 porodica. Već 1544. godine broj muslimanskih porodica povećan je na 531, što je povećanje od skoro 80% u vremenskom periodu od 14 godina.¹¹ Ovo je dokaz da se islam na ovim prostorima širio u ovom periodu, a ne kako tvrde neki istoričari da je to bilo krajem XVII vijeka.

Nahija Ljubović-Vraneš - je imala 7 džemata sa 222 domaćinstva i 28 momačkih. Njihov poglavica je bio Herak koji je stupio u Osmanlijsku službu odmah nakon njihovog dolaska na ovaj prostor.¹² Njegovi nasljednici su primili islam¹³. Već u XVII vijeku u ovom kraju muslimani su bili većina.

3. Izvor: http://sr.wikipedia.org/sr-el/Демографија_Црне_Горе
4. Ibidem.

5. B. B. Rakočević, *Staro Bijelo Polje* (fotomonografija), Bijelo Polje 1999, 35.
6. M. Memić, *Bošnjaci-Muslimani, Sandžaka i Crne Gore*, MNVS, Novi Pazar, 1996, 121.
7. B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, 293.

8. M. Memić, *Bošnjaci-Muslimani...* 121
9. Ibidem

10. Idem
11. O. Zirojević, *Vučitrski i Prižrenski sandžak u svjetlosti turskih popisa*; u: *GJURUMIME albanolodjike*, 2/1988, 114.
12. M. Memić, *Bošnjaci-Muslimani...* 123.
13. B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori ...* 295.

Na današnjem prostoru Bijelog Polja, pokraj Lima, još u srednjem vijeku razvio se Nikoljac-Pazar. U zabilješkama dubrovačkih trgovaca spominje se sredinom XV vijeka. Krajem XV vijeka spominje se i u kotorskim spisima, sa podacima o intenzivnim trgovačkim vezama sa Kotorom. Samo Bijelo Polje, kao gradsko jezgro počelo se razvijati krajem XVII vijeka. Na razvoj ovoga grada uticala je izgradnja Kolašina i usmjeravanje glavnog puta od Podgorice preko Kolašina prema sadašnjem Bijelom Polju.¹⁴ Tada su ulogu trgovaca Nikolj-Pazara preuzeli trgovci Bijelog Polja.¹⁵ Krajem XVII vijeka ovaj kraj bio je opustošen od strane brdskih plemena, koja su se bila uputila prema Novom Pazaru da se priključe austrijskoj vojsci, koja se bila uputila prema Kosovu i Skoplju. Nakon gušenja ove pobune izgrađena je prva džamija, poznata kao "**Fetiha džamija**"¹⁶.

Prvi put Akovo se pominje kao karavanska stanica, a ne kao naselje, 28.juna 1583.godine.¹⁷ Akova, kao gradsko naselje, pominje se u jednom dokumentu iz 1717.godine. Imala je tada tvrđavu i organizirano muslimansko plemstvo - ajane. Oni se javljaju kao supotpisnici na muhuri-mahzalu kojim obavještavaju bosanskog valiju da su se pojavili i mole da se kazne po zakonu.¹⁸ U XIX vijeku Akova se pominje kao poseban kadiluk u sastavu Novopazarskog kajmekanluka, a 1865.godine kao zasebna kaza u sastavu Novopazarskog sandžaka. Franjo Jukić u svom putopisu bilježi da je tada Bijelo Polje bilo u sastavu Skadarskog sandžaka i da Bjelopolci kao i Gusinjci, "sami sebi sude" i da "samo po imenu znadu za pašu skadarskog."¹⁹

Kada je Bijelo Polje formirano kao gradski centar, prema kojem

su gravitirali Bihor, srednje Polimlje, dio Potarja i nahija Vraneš, u to vrijeme, muslimani su činili tri četrtine od ukupnog broja stanovništva. Na to su uticala migraciona kretanja, nakon Karlovačkog mira. Bošnjaci su se naseljavali na prostore preko Save i Dunava tokom XVI vijeka, u vrijeme osmanskih osvajanja, a vratili se na ove prostore nakon povlačenja Osmanlija iz tih krajeva. Sa povećanjem broja muslimanskog stanovništva, gradi se sve više džamija. Prva džamija je bila izgradjena u tvrdjavi Bihor, druga je bila u selu Radulići, treća „Fethija“ džamija u Bijelom Polju. U samom gradu postojale su još tri džamije. U selima je bilo još 10 džamija. Zbog mnogih istorijskih dešavanja, mnoge džamije su uništene, zbog nebrige opštinskih vlasti, koje su po urbanističkim planovima predviđali neke „važne“ objekte na mjestima gdje su bile džamije. Bijelo Polje je imalo: medresu, ružduju i više mekteba. U Radulićima se nalazio Hajdar-pašin saraj (rezidencija) i Hajdar-pašino turbe.

Džamije

Kao i u svim krajevima koje su Turci Osmanlije zauzimali tokom svojih nadiranja na balkanska i druga područja, oni su podizali džamije. U prvi mah te džamije su služile kao mesta za molitvu samih turskih askera i građene su u okviru vojnih utvrđenja, a kasnije, džamije su pravljene i za potrebe stanovništva koje je sve više primalo islamsku vjeru. Slična situacija je bila i sa Bijelim Poljem, odnosno Akovom. Tako dolazimo do činjenice da džamije spadaju u prve i najbrojnije objekte sakralne islamske kulture. Govoreći o mjestu, ulozi i značaju džamije uopšte,

posebno u životu muslimana, kako kroz istoriju, tako i u naše vrijeme, rahmetli dr. Ahmed Smajlović je pisao: „Uz sve to džamija sve više poprima onu ulogu, ono mjesto i onaj značaj koji je imala u svojim prvim danima postojanja. Tu ulogu i značaj džamije ostavio je Muhammed s.a.w.s. Na našim prostorima ona je imala uvek izuzećno mjesto i svetost.“²⁰

Od kako postoji Islam u našim krajevima, pa tako i u Bijelom Polju i okolini, izgradnja džamija se smatrala, jednim od najsevapnijih djela. Razne poštasti, najeze vojski, ratovi, elementarne nepogode, vladajući režimi i sl. rušili su, spaljivali, i ruinirali džamije kod nas, neke i po nekoliko puta, nakon što su bile obnavljane, ali su one kroz stoljeća, ponovo obnavljane i sagrađivane nove. Islamska kultura i civilizacija, odnosno arhitektura i građevinarstvo poznaju nekoliko tipova džamija, od kojih su najpoznatiji "arapski", "turski", "iranski" i "indonezijsko-malezijski". Džamije u Bijelom Polju, kao i u svim krajevima bivše Jugoslavije, pa i cijelog Balkana, pripadaju "turskom" tipu džamije.

Kada govorimo o džamijama u Bijelom Polju, možemo ih podijeliti na dvije grupe i to: Postojeće džamije, tj. one koje su u funkciji, i porušene džamije, tj. one koje više ne postoje ili im se samo temelji poznaju.

Postojeće džamije u Bijelom Polju su: Gradska džamija, džamija u Sutivanu, Loznoj, Gubavču, Bistrici, Koritim, Rasovu, Kanjama, Dobrakovu, Crnči, Godijevu, Kukuljama, Metanjcu, Milovu, Bioču, Ivanju.²¹

Porušene džamije su: Džamija u starom gradu Bihoru, Džamija Fethija, Hajdar-pašina džamija u Radulićima (spaljena u toku II svjetskog rata), Džamija u Bioči (spaljena 1912.god), Hadžidanuša-

14. M. Memić, nav. Djelo, 123.

18. Ibidem

15. A. Dizdarević, M. Dizdarević, *Muslimanski kulturni stvaraoci bjelo-poljskog kraja*, Almanah br. 7-8, 1999, str. 7-14.

19. idem

16. Mustafa Memić, *Bošnjaci-Muslimani...* 123.

20. E. Mulahalilović, *Vjerski običaji Muslimana u BiH*, Hamidović, Tuzla 2005, 63.

17. S. Ibrić, *Islamska misao*, Godišnjak FIS-a, Novi Pazar, 2007, 124.

21. Podaci Odbora IZ-e Bijelo Polje.

Čaršijska džamija (srušena 1944. god.), Haznedar Mehmed-agina džamija (srušena 1958. god.), džamija u Ivanju (spaljena 1943. god.), džamija u Zatonu (spaljena 1943. god.), džamija u Hasanbegovića mahali-ova džamija se nalazila u Šahoviću, današnje Tomaševo, koja je uništena nakon poznatog pokolja izvršenog nad Bošnjacima 1924. godine.²²

Zbog istorijske važnosti smatramo vrijednim nešto više reći o dvije džamije i to: Gradskoj (Jusufa) džamiji koja i danas postoji, i o porušenoj Hajdar-pašinoj džamiji čiji se ostaci nalaze u Radulićima.

Gradska (Jusufa) džamija

Ova džamija je napravljena u selu Jabučno. Ne postoje podaci koje i kada sagradio. Iz ovog sela je prenijeta 1741. godine na današnje mjesto u gradu gdje se i danas nalazi.²³ Prema legendi džamija je prenešena s Jabučna, sve s ruke na ruku, za dan i noć od strane džematlijia Bijelog Polja.

U nekoliko navrata je adaptirana i sada je u veoma dobrom stanju. Džamija je od tvrdog materijala kao i munare, sa kvalitetnom obradom i dobrom opremljenosću, kako eksterijera tako i enterijera. (vidi Sliku 1.) Ova džamija je poznata i pod imenom Gušmirska, iz razloga što se u haremu ove džamije nalazi mezar hafiza Mustafe Gušmirovića. U haremu ove džamije nalaze se kancelarije islamske zajednice, mektebske učionice, abdesthana i stanovi za imame. Džamija je imala svoje vakufe: njiva u Bijelom Polju, mekteb i tri groblja sa godišnjim prihodima.²⁴ Posljednja restauracija je izvršena oktobra 2001. godine, tj. mjeseca Šabana 1422. hidžretske godine.

Gradska Jusufa džamija u Bijelom Polju, današnji izgled (Slika 1.)

Hajdar-pašina džamija u Radulićima²⁵

Selo Radulići je smješteno u lijepoj i plodnoj dolini rijeke Crnče, između šumovitih kosa Oraha i Breze, koje ih odvajaju od susjednih sela Jagoča i Godijeva. Radulići su bili sjedište poznate porodice Hajdarpašića čiji je predak, Hajdar-paša, izabrao ovu najljepšu bihorsku dolinu da u njoj podigne svoj saraj, hamam, džamiju i posljednje počivalište - turbe. To je bez svake sumnje prva podignuta džamija u ovoj oblasti. Tačna godina gradnje nije poznata jer joj nije pronađen tarih, kao ni nišani iz Hajdar-pašina turbeta. To bi olakšalo datiranje. Vjerojatno je to bilo krajem XVII ili početkom XVIII vijeka, kada je sa gradnjom većina džamija ovog tipa.

Hajdar-paša Selim došao je u Bihor Sultanovim beratom 1689. godine, sa dvjesta konjanika i 1600 sejmena (pješaka). Rođen je u Ajvaluku u Anadoliji. Bližnji je potomak Hajdar-paše Hadima, čija je loza jako razgranata. On je u Bihor došao sa porodicom. Imao je dva sina i

kćerku Zihru, te neudatu sestru Mirhanu, koju je kasnije dao Čor-paši, s kojim je sklopio prijateljstvo da zajedno upravljuju Bihorom.

Džamija u Radulićima spaljena je u toku II svjetskog rata. Zapalili su je četnici Pavla Đurišića u toku 1943. godine.²⁶ Iz preostalih ruševina se vidi ljepota njene arhitekture, koja nije poznata kod seoskih džamija (vidi Sliku 2.) Bila je zidana na kube, od krečnjaka i bigre (sige), potpođena mermerom, a pokrivena olovom. Sa mektebom i sarajem u blizini, te Hajdar-pašinim turbetom i turbetom njegovog bajraktara ispred, činila je zanimljiv arhitektonski kompleks o kome bi stručnjaci mogli dati podrobniju studiju. Spada u red monumentalnih građevina kao što je bila džamija sultan Bajazid Velina II, u Herceg Novom, i Husein-pašina džamija u Pljevljima. Danas postaje samo ostaci zidina ove džamije, munareta i turbeta u kome je mezar Hajdar-paše (Hajdar-pašino turbe).

U Radulićkoj džamiji su kao službenici radili članovi porodice Hajdarpašića, sve dok se nijesu iselili iz Radulića nakon 1912. godine i kasnije. Od 1912. godine imam je bio Mustafa (Mustaj-beg), zatim Murat-beg i Mehmed-beg Hajdarpašić. Posljednji imami u ovoj džamiji bili su Nedžib-beg Hajdarpašić i Sulejman Dizdarević.

Hajdar-pašini vakufi bili su mnogobrojni. Podaci koje dajemo datiraju iz 1855. godine:

Prihodi:

- kamata muzabeha na vakufske novac 11.148 groša i 34 pare,
- mukata, porez na dućane, kuće i bašte 4.216 groša,
- kirija od mlina 2.800 groša,
- zakupnina od kantara (bagarina) 160 groša.

22. M. Djilas, *O pokolju u Šahovićima u novembru 1924. godine*, Almanah 7-8, Podgorica 2000, 225.

23. Memoari Ramiza Bučana. Ramiz efendija Bučan, u svojoj hronici koju je vodio o džamijama i imamima ovog područja, bio je imam u Sutivanu i Gubavču: prema kazivanju Avda Čikića. (podaci ispisani na ploči koja se nalazi pored ulaza u džamiju).

24. Š. Rastoder, *O vakufima u Crnoj Gori s kraja XIX i prve polovine XX vijeka*, 49.

25. B. Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Almanah, Podgorica 2001., 298-299.

26. Z. Folić, *Islamska vjerska zajednica u Crnoj Gori 1947-1954*, Almanah br.15-16, 2001, 180.

Ruševine Džamije u Radulićima, današnji izgled (Slika 2.)

Rashodi:

- plata imamu i hatibu 4.000 groša,
- plata prvom i drugom mujezinu 960 groša,
- plata muteveliji 3.200 groša,
- plata mualimu 1.260 groša,
- plata vakufskom sekretaru 1.363 groša,
- zejtin i svijeće za džamiju 3.131 groša,
- mukabele u džamiji 547 groša.

Ukupni prihodi ovog vakufa bili su 18.350 groša, a rashodi 14.741 groš.

trogodišnju školu koja se zvala Iptidajja. U Bijelom Polju je 1971.godine postojala jedna ovakva škola.²⁸ Nakon Iptidajje slijedilo je dalje školovanje u Rušdiji. Rušdije su bile svjetovne škole, dostupne pripadnicima svih vjera. Naziv potiče od turske riječi „rušd“ što znači sposobnost, zrelost – da učenik može nastaviti svoj život u društvu dobivši zaokruženo znanje. U njoj su se učenici u toku 4 godine ospozobljavalji za niža činovnička zvanja, ali i državnu službu.

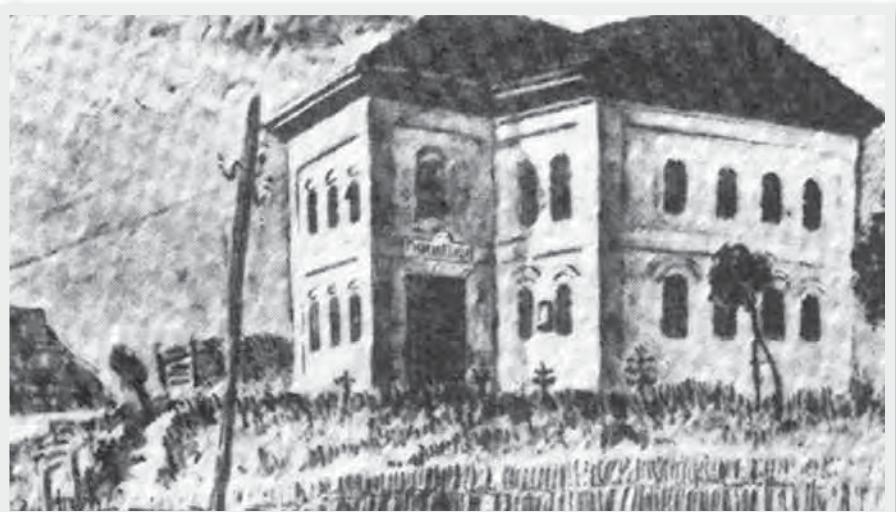
U Bijelom Polju, zvanični turski podaci (salname) iz 1873.godine²⁹ registriraju jednu svjetovnu nižu školu-rušdiju. Međutim, u dopisu ćatib Sulejmana „Bosni“ (marta 1871.godine), stoji da je u varoši „iznova podignuta rušdija s troškovima od 29.000 groša prikupljenih dobrovoljnim prilozima“.³⁰

Zgrada bjelopoljske rušdije nalazila se uz Hadžidanuša džamiju (gdje je danas spomenik borcima iz II svjetskog rata), a od 1905. godine premještena je u novu zgradu građenu za tu svrhu (današnja zgrada Zavičajnog muzeja). Nastavu su izvodila četiri učitelja i trajala je šest sati dnevno, a pohadjalo je između 50 i 80 učenika godišnje.

U Rušdiji su izučavani predmeti i na ispitu ocjenjivani: Kur'an i kerim, vjeronomaka, ahlak, gramatika i sintaksa turskog jezika, pravopis i čitanje, arapski jezik, persijski jezik, francuski jezik, matematika, geometrija, geografija, istorija, hemija, crtanje, kaligrafija i civilizacija.³¹ Bjelopoljska rušdija prestala je sa radom 1912. godine, nakon povlačenja osmanke turske sa ovih područja. Treba reći da su rušdiju pohadjali i pravoslavci, ali nisu imali obavezu izučavati islamske vjerske predmete.³²

Mektebi i škole u turskom periodu

Prve muslimanske obrazovne ustanove svuda u svijetu pa tako i u Bijelom Polju bile su džamije. Pored džamija postojali su sibjan mektebi, kao početne škole, koje su pohađane nekada u posebnim zgradama – mektebima, a nekada u samim džamijama. Prema dostupnim podacima sibjan mekteba u Bijelom Polju od 1867-1877. je bilo od 11 do 27, a u samom gradu ih je bilo tri.²⁷ Poslije mekteba išlo se u

Zgrada rušdije, u kojoj je 1926. otvorena Niža realna gimnazija (Slika 3.)

27. B. B. Rakočević, *Staro Bijelo Polje...* 215.

30. Ibidem, 164.

28. Ibidem, 216.

31. B. B. Rakočević, *Staro Bijelo Polje...* 218.

29. V. Rudić i drugi, *Bijelo Polje*, Stručna Knjiga, Beograd 1987, 163.

32. Ibidem

Bivša zgrada rušdije, podignuta 1905. danas muzej Bijelog Polja (Slika 4.)

Kuće

Kada uopšte govorimo o tipu kuće, treba reći da njena veličina, kvalitet izrade i opremljenost zavise od geografskih i od društveno-istorijskih uslova, kao i od kulturno-civilizacijske pripadnosti njenih graditelja i stanovnika. Ljudsko stanište se mijenjalo i prilagođavalo svim ovim okolnostima.

„Pod pojmom „kuća“ stanovništvo bjelopoljskog kraja podrazumijeva odvojenu privrednu jedinicu, bez obzira u kakvim uslovima se u njoj živi. Ako se vodi posebno domaćinstvo, makar to bio najprimitivniji objekat, ta cjelina se naziva „kuća“. Kuća je prostorija u kojoj gori vatra, odjeljenje u kojem se čeljad okupljaju, u njemu noćuju. Naziv kuća je sinonim cjelo-kupnog imanja jedne porodice. Kuća u širem smislu znači - svi objekti jednog domaćinstva. Identificuje se s pojmom porodica.“³³

Obzirom da bjelopoljski kraj spada u šumovite oblasti, razumljivo je što su (skoro do posljednjih decenija XX vijeka) donedavne kuće pretežno gradjene od drveta. Osni-

vni tip kuće bila je brvnara, inače karakteristična za šumsku zonu dinarske oblasti. Pored „odžaka“, prostora sa ognjištem, koji se takođe zove „kuća“, brvnara je imala sobu i ostavu (koju su pravoslavci nazivali čiler a muslimani vajat-hajat) za stvari. Pokrivane su slamom a u vremenu između dva svjetska rata slama je zamijenjena daskom (šindra), rijetko i crijeponom. Oko kuće je „otkutnjica“ sa bašicom (voćnjakom), u naseljima sa blažom klimom. Oko kuće su prateći objekti, štale, ahari, hambari, salaši, tako da je ovakva cjelina sa kućom u sredini, gledana iz daljine, podsjećala na malo naselje zbijenog tipa.

Kao i svuda i u Bijelom Polju je kako ranije tako i danas lijepa i „naočita“ kuća bila znak prestiža, jer je kuća kao pojam označavala ne samo građevinu, nego znatno više - porodicu.

Spoljni izgled (exterijer) kuće bošnjačkog stanovništva, bjelopoljskog kraja, nije se po obliku bitno razlikovalo od srpskih i crnogorskih kuća. Razlike su postojale samo po unutrašnjem rasporedu i nekim spoljnim obilježjima koja su (kao šiljak na sljemenu) označavala etničku distancu.

Bošnjaci su težili da njihove kuće budu veće i od boljeg materijala. Imale su dvoje naspramnih vrata za ulaz, a isto tako dvoje vrata na podrumu (izba, magaza). Okviri vrata bili su uvijek zasvođeni na gornjem dovratniku, u vidu luka, pa su se (pored šiljaka na sljemenu) i po tome razlikovale od kuća pravoslavnog stanovništva. Ali, glavna razlika je u unutrašnjem rasporedu prostorija.

Naime, sve bošnjačke kuće su uzdužno bile podijeljene na „haremluk“ i „selamluk“, dok su srpsko-crniogorske kuće bile napravljene iz jednog dijela, imale su samo jednu prostoriju u kojoj su svi članovi porodice boravili skupa. Bošnjačka kuća je bila podijeljena na „sobu“ koja je imala patos, i bila podijeljena na dva dijela - selamluk i haremluk, i „kuću“ koja nije imala patos, pa čak i magazu (otuda dvoje vrata). Veza između „selamluka“ (muškog dijela) i „haremluka“ (u kome su skoro sve do najnovijeg doba boravile žene s djecom), održavala se kroz mala vratanca napravljena u pregradi koja je dijelila objekat na dva dijela. Na ovim vratancima nalazio se i mali prozor, kroz koji se, kada su gosti u selamluku, dodavaljalo jelo. U haremluku se iza sobnih vrata nalazio hamamluk (kupatilo), ili bar zemljano korito koje se koristilo za obredno pranje (abdest) i kupanje. Još jedna bitna razlika je bila i ta što su bošnjačke kuće imale sobu za musafire (goste), tzv. musafirske sobe - odaje, koje su bile opremljene boljom kućnom opremom i prostirkom od ostalog dijela kuće.

Muslimanske kuće su bile zastrete čilimima. U periodu između dva svjetska rata čilim se javlja kao zastirka i na zidu i na podu. Odi-jelo i oružje vješalo se na čiviluku koji je pričvršćen na zidu, a rublje, mahrame, čarape i druga ženska odjeća smještana je i čuvana u dr-

33. V. Rudić i dr., Bijelo Polje...701.

venom sanduku - sehari. Gradske bošnjačke kuće, a naročito begovske kuće su imale dolapove, odnosno drvene plakare - ormare u kojima je smještana posteljina, čilimi, i druge kućne potrepštine.

Kreveti su bili rijetki, spavalо se na vunenim dušecima koji su prostirani po podu. No i ovdje treba reći da su bogatije bošnjačke - begovske kuće imale minderluke, na kojima se spavalо, kao i dušekluge, rafove, i sl. Za sjedenje su korištene tronožne stolice, a u musafirskim sobama sećije koje su bile postavljene naokolo. Ovakav oblik građnje kuća i uređenja stanova, dugo je bio u upotrebi kod Bošnjaka Bijelog Polja, što je u stvari odlika svih Bošnjaka Sandžaka pa i šire.

Čardaci

Kuće aga i begova su se razlikovale od kuća običnog stanovništva. Oni su živjeli u čardacima, u stambenim objektima koji predstavljali najveći domet seoske arhitekture. Čardaci su uglavnom pravljeni na dva boja-sprata, (rijetki su bili oni koji su pravljeni na tri boja). Ovakav tip objekta imao je za cilj da izrazi želje njegovog vlasnika, da pokaže svoje bogatstvo i moć, a i potrebu da se odbrani i zaštiti. Prvi sprat čardaka je pravljen od kamena i korišćen je uglavnom za ostavu ili kao štala za konje. Na drugi boj se išlo spoljašnjim stepenicama koje su pravljene od drveta. Drugi boj je pravljen od greda, pleteri i čatme, bio je podijeljen u četiri „komore“ i hamam, korišćen je isključivo za stanovanje. Čardaci su imali „koturaču“ - skriveni otvor koji je korišćen, pogotovo ako su bile ugrožene spoljašnje stepenice, za spuštanje u podrum. Krov je bio bez sljemena, jer su četiri strane krova završavale u jednoj tački u vrhu koji je završavao dužim drvenim šiljkom.

Jedan od najboljih primjera ovog tipa kuće je Bojadžića čardak u Voljavcu, desetak kilometara

Česma pored mezaristana u Rasovu kraj Bijelog Polja (Slika 5.)

idući putem iz pravca Bijelog Polja prema Prijepolju. Ovaj čardak sagradio je Sulejman Bojadžić (Kara-Suljo), doseljenik iz okoline Tuzle, oko 1828.godine.³⁴ Do današnjih dana autentično je sačuvan samo kameni dio ovog čardaka.

Pored Bojadžića čardaka, o kojem je šire pisao Faruk Dizdarević u Bošnjačkoj riječi br. 3-4 iz 2006.godine, u bjelopoljskom kraju su postojali još i čardaci, odnosno reprezentativnije begovske kuće, kao na primjer rezidencija Hajdarpašića u Radulićima, saraj Salih-paše na Loznicama, saraj Kajabegovića u Goduši, čardaci Dizdarevića u Srđevcu, Hajra, Mula i Hu-seina Bučana u Gubavču, Bejtija u gradu, Hadžibegovića u Boturićima, Hasanbegovića u Bistrici, Mahmutovića u Radojevoj glavi; kule: Kajabegovića u gradu, Šehovića u Sutivanu, Kučevića u Lepojevićima na Javoru i dr.³⁵

No treba reći da su se protok vremena i društvene, ekonomске i političke promjene do kojih je došlo u pojedinim razdobljima, naročito krajem XIX i početkom i tokom čitavog XX vijeka, odražavale na oblik stanovanja Bošnjaka. Mijenjao se izgled kuća, građa i raspored prostorija, a uporedo s ovim i kultura stanovanja. No bez obzira što i

arhitektura jednog naroda čini bitan dio njegovog identiteta, današnja arhitektura Bošnjaka Bijelog Polja, prati, preko gotovih projekata, savremene građevinske tokove, tako da se sve više gube razlike u arhitekturi kuća pravoslavnog i bošnjačkog stanovništva na ovim prostorima.

Česme

Pored potrebe čiste vode za piće i druge kućne potrebe, ali u svim muslimanskim naseljima potrebna je još za propisano kupanje i svakodnevno obredno umivanje (uzimanje abdesta). Iz ovih razloga nezamislivo je bilo muslimansko naselje bez čiste tekuće vode, te je izgrađen veliki broj javnih česama. Obično su podizane uz džamije, pored mezaristana, pored glavnih puteva. Gradjene su u zidu nekog većeg objekta, a ima i samostalno situiranih, koje su brojnije na području Bijelog Polja. Njihova svrha nije bila da samo opskrbuju stanovništvo vodom, nego i da kao arhitektonski monumenti djeluju, u svojoj okolini.

Česme su gradjene kako u gradu tako i u selima, pa i na putevima izmedju grada i sela. One su jedan od najbrojnijih javnih obje-

34. F. Dizdarević, Bojadžića čardak u Voljavcu, Bošnjačka riječ br:3-4, 2006, 21. 35. Ibidem.

Stara česma-Kasapnica na „Ploči“ u Bijelom Polju, snimljena neposredno poslije Prvog svjetskog rata (Slika 6.)

kata. Izgradnji česama posebno njihovom lijepom izgledu pridavana je velika pažnja, te možemo slobodno reći da mnogi od tih spomenika i danas predstavljaju prava remek djela. Na teritoriji Bijelog Polja danas je malo očuvanih starih spomenika ove vrste, ali se izgrađuju i novi (vidi sliku 5).

Mostovi

Od spomenika, koji su služili prometu i trgovini, svojom smještom konstrukcijom i arhitekturom osobito se ističu kameni mostovi ili čuprije, koji su se očuvali na mnogim našim rijekama do današnjih dana. Najveći dio tih starih turskih mostova gradjen je veoma solidno od kamera tesanca, i svi su prema sredini manje ili više uzdignuti radi brzeg oticanja vode s kolovoza. Od prvih dana svoje vladavine Osmanlije su izgradnji mostova poklanjali posebnu pažnju. U vezi sa tim, određivali su posebne grupe ljudi koji su brinuli za njihovo održavanje i čuvanje. Te su grupe dobijale status derbendžija i kao takve uživale poseban tretman, bili su oslobođeni plaćanja poreza.³⁶

Blizu ušća Bistrice u Lim, u mjestu Lozna Luka, na rijeci Bistrici sjeverno od Bijelog Polja, još uvijek odolijeva vremenu kameni most, najstariji spomenik iz turskog doba na ovim prostorima. Tačan datum izgradnje mosta nije poznat (vidi Sliku 7). O mostovima na Limu malo se zna, a zapis o starim mostovima bio je najčešće uzgredan i ne mnogo važan pomena, jer su mostovi obično bili u sjenci ostale monumentalne srednjovjekovne arhitekture.

Mezaristani

Mezarje ili mezaristan (groblje) je ogradieni prostor gdje se ukopavaju umrli muslimani. Mezaristani su nastajali u haremima džamija. U Bijelom Polju postoje mezaristani u haremima nekoliko džamija, kako u gradu tako i na seoskom području. Pored ovih mezaristana postoje i drugi koji su nekada bili na periferiji grada, ali širem grada našli su se u samom jezgru grada. Ljepota ovih spomenika ogleda se u dotjeranim oblicima. Mnogi mezaristani su uništeni zajedno sa džamijama oko kojih su se nalazili, neki u ratovima, a neki zahvaljujući „urbanističkim planovima“. Jedan od mezaristana koji je uništen po tom sistemu bio je mezaristan koji se nalazio oko džamije Hadžidaniše u gradu Bijelom Polju, koji je zajedno s džamijom porušen. Na ovom mezaristaru bio je ukopan poznati alhamijado pjesnik i književnik hafiz Salih Gašević.³⁷

Kamen, od koga su se klesali nišani, najčešće je vapnenac, siga ili aragonit i andezitni tuf zelene boje.³⁸ Postoje muški i ženski nišani koji se razlikuju. Razlika oblika muških i ženskog nišana vrlo je upa-

Most na Bistici kraj Bijelog Polja (Slika 7.)

36. M. Memić, Bošnjaci-Muslimani... 148.

37. B. Agović, Džamije u Crnoj Gori... 302.

38. A. Bejtić, Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH... 285.

dljiva. Muški nišani su radjeni u obliku četvorougaone ili osmorougaone prizme, a prednjak uz to prelazi gore u tanki vrat i završava se isklesanim turbanom.³⁹ Ženski su nišani, naprotiv, gotovo redovito pljosnati i većinom su oba jednako oblikovana i gore završena u vidu šiljastog luka.⁴⁰

Kod pravljenja i uređivanja mezara u Bijelom Polju zadnjih decenija ima pretjerivanja, tako da se prave mermerni blokovi, sa ugraviranom fotografijom umrle osobe, sa mjesecom i zvijezdom, sa stubovima raznih oblika, tako da neki grobovi više liče na neku vrstu grobnice nego na muslimanski mezar.

Treba reći da je kod muslimanskih mezara veoma važan elemenat - tarih, to jest epitaf, ili natpis, koji sadrži ime i prezime, godinu rođenje i godinu smrti umrle osopbe, kao i neki citat iz Kura'ana, a često puta i monogram - kratku i sažetu poruku koja odražava osnovne karakteristike života i rada umrle osobe.

ZAKLJUČAK

Bitan elemenat identiteta jednog naroda jeste njegova kultura, tradicija, običaji, arhitektura, pisani tragovi - književnost, folklor, poezija, kraće rečeno, njegova kultura i civilizacija. Bošnjaci Bijelog Polja, uostalom i kao i svi Bošnjaci Sandžaka i BiH, te i drugih krajeva gdje žive, imaju svoju specifičnu kulturu, koja se odlikuje islamskim duhom i načinom života i rada, odnosno islamskim pogledom na svijet.

Nišan na ženskom mezaru (Slika 8.)

Nišan na muškom mezaru (Slika 9.)

Zbog netolerantnog okruženja u kome su se našli nakon odlaska Turaka sa ovih prostora poslije Balkanskih ratova pa do danas, Bošnjaci i njihov način života, kao i njihova kultura, naročito sakralni objekti – džamije, mektebi, stare begovske kuće i čardaci, pa i razni drugi objekti koji su imali islamsko-orientalni izgled (što je naročito pokazao posljednji rat u BiH), bili su na udaru rušitelja raznih vrsta. Ovo se dakle nije dješavalo samo na području Bijelog Polja nego i u drugim krajevima Srbije i Crne Gore i čitavog Balkana. No i pored svega što im se događalo – raznih urbicida, kulturnocida i genocida Bošnjaci su ipak ostali, i koliko toliko do današnjih dana sačuvali svoju kulturu, tradiciju, običaje, i što je najvažnije, sačuvali su svoju vjeru i nacionalni i etnički identitet. Dakle, i pored svih tih kataklizmičnih situacija, sačuvali su i svoj poseban islamsko-bošnjački način života, pa i svoj način izgradnje kuća, stanova, česama, mostova i drugih objekata potrebnih za život u skladu sa njihovom kulturom i vjerskim životom.

Ovaj rad je upravo imao za cilj da iznese i reafirme prepoznatljivu bošnjačku kulturu življenja, kao i ostale elemente identiteta Bošnjaka bjelopoljskog karađa. Naravno da ovo nije posljednja riječ u tom pravcu, već samo jedan mali doprinos i budućim istraživanjima kulturoloških odlika Bošnjaka ne samo Bijelog Polja nego i cijelog Sandžaka pa i šire.

Azra Abadžić Navaey¹

Predodžbe o Turcima u hrvatskoj nastavi povijesti

„Ne postoji bolji pokazatelj karaktera nekog društva od historiografije koju to društvo piše ili ne uspijeva napisati.“

Edward H. Carr

Stvaranje prvih kolektivnih predodžbi o Turcima u hrvatskoj sredini kronološki se poklapa s periodom tursko-osmanskih osvajanja europskoga jugoistoka. U hrvatskoj kulturnoj javnosti vrijednosne stereotipe o Turcima kroz povijest najvećim su dijelom oblikovali tekstovi hrvatske ranonovovjekovne književnosti. Kako je slika o njima uvelike bila uvjetovana onodobnim političkim prilikama, to su i Turci u spomenutoj literaturi prikazivani uglavnom negativno, kroz prizmu ratnih sukoba, pa su u domaćim razmjeđima i ostali zapamćeni prvenstveno po svojim osvajačkim podvizima¹.

Mitologizirana predodžba Turaka kao 'ljutih neprijatelja', 'nasilnih osvajača' i 'opasnih rušitelja civilizirane kršćanske Europe' sačuvala se tako putem usmene predaje junačke epike, ali i bogate pisane kulturne baštine, u kolektivnoj svijesti većine južnoslavenskih naroda.

Povlačenjem Turaka Osmanlija na istok i slabljenjem njihova političkog utjecaja jejava i zanimanje javnosti za

Apstrakt

Međutim, ne učine li se u skorijoj budućnosti odlučniji zaokreti po pitanju tumačenja prošlosti i prijelaz s retorike 'predziđa' na onu 'prihvaćanja' drugih kulturnih utjecaja, još će zadugo u domaćem kolektivnom imaginariju sve one stereotipne priče o «danku u krvi», «nabijanju na kolac» i «turskome zulumu» imati primat nad primjerice brojnim, nezamjenjivim turcizmima u hrvatskome jeziku kojima se turska kultura upisala u naše krajeve. Za takvo je što prije svega nužan pomak od povijesti kao rivalstva ka povijesti međukulturnog prožimanja i zajedničkog naslijeđa. Konačno, na taj bi se način mogle osvijestiti, pa čak i prevladati neke stereotipne, često iskrivljene predodžbe o Turcima koje su već stoljećima u opticanju u kolektivnom nacionalnom pamćenju. No, dokle god nacionalnu povijest ispisuje pet stotina godina stara književna naracija, dotle i sve one priče o alternativnim pogledima koje otvara novo pisanje povijesti, ostaju ipak samo - priповijesti.

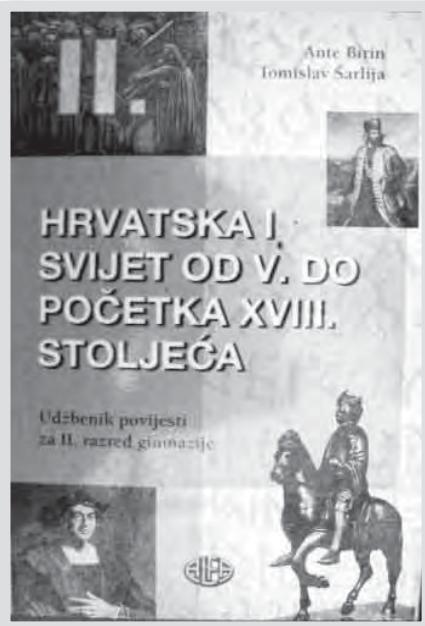
Ključne riječi: Turci, nastava povijesti, povjesno-pedagoška literatura, kolektivne predodžbe, 'ljuti neprijatelji', 'nasilni osvajači', 'opasni rušitelji civilizirane kršćanske Europe' ...

1. O dominantnim stereotipnim ulogama koje Turci zaposjeduju u hrvatskoj književnoj kulturi ranog novovjekovlja vid. iscrpnu studiju D. Dukića. *Sultanova djeca: predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*. Thema, Zadar, 2004.

njih. Od 18. stoljeća Turci se više ne doživljavaju kao neposredna prijetnja i postaju tek 'nemila epi-zoda' iz prošlosti te su, shodno tome, sve rjeđe predmetom interesa u književnim krugovima, a sve više u onima povjesničara. Ključnu ulogu u konstrukciji slike o Turcima tako je s vremenom, gotovo u cijelosti, preuzeala historiografija. Ova promjena žanra unutar kojega se kasnije najvećim dijelom obrađivala turska tema, odnosno pomak iz književno-fikcionalnog diskursa u onaj povijesni, u bitnom je utjecala i na sve kasnije predodžbe domaće javnosti o njima.

Sve do današnjih dana situacija je u bitnom ostala neizmijenjena. Budući da je u suvremenom medijskom prostoru turska tematika marginalno zastupljena, a turkološki znanstveni radovi zanemariva odjeka u široj kulturnoj javnosti, danas se o Turskoj i turskom narodu sustavnije može informirati još jedino u okrilju povijesti. Sudeći prema recepcijском učinku, od posebnog su značaja popularno pisani povijesni pregledi i povijesno-pedagoška literatura za osnovnu i srednju školu. Pritom, međutim, valja napomenuti kako se u ovom prilično etnocentričnom programu povijesti pokazuje vrlo slab interes za Turke kao narod; za njih se posebno zanima u kontekstu nacionalne povijesti, što onda obuhvaća period najintenzivnijih doticaja s Osmanlijama na hrvatskom tlu i, u manjoj mjeri, susjedске odnose sve do osmanskog povlačenja s Balkana. Modernoj povijesti Republike Turske posvećeno je tek nešto prostora u sklopu

povijesnih zbivanja na međunarodnoj sceni. Stoga i ne treba previše čuditi činjenica da su u kolektivnom domaćem imaginariju Turci, čak i kada više nije riječ o Osmanlijama, i dalje uglavnom prisutni u kontekstu prošlosti. Potaknuta činjenicom da je dobar dio suvremenih predodžbi o Turcima još uvijek uvjetovan slikom naslijeđenom iz prošlosti, zanimalo me je na koji je način turska tema uklopljena u povijesni diskurs hrvatskih udžbenika novije generacije, odnosno koji su izvanjski faktori utjecali na formiranje istog.

S obzirom na značajne obrte u hrvatskoj historiografiji koncem prošloga stoljeća, analiza historiografske literature, posebno one zakonom propisane, nadaje se ponajprije kao pokušaj propitivanja eventualnih promjena u vladajućoj društvenoj ideologiji. Ovi zaokreti u načinu viđenja prošlosti

bili su izazvani, s jedne strane, teorijskim strujanjima u svjetskoj historiografiji², a s druge pak - u mnogo većoj mjeri - regionalnim političkim događanjima devedesetih koja su i potaknula nova pisanja nacionalnih povijesti.³ U prilog praktičnim dometima ovog revisionističkog vala u nas svjedoči prava bujica novih udžbeničkih izdanja koja su sredinom devedesetih svojom raznovrsnom ponudom pretvorila nekoć homogeno tržište pedagoške literature u pravo poprište borbe oko značenja. Udžbenici su stoga zanimljiv objekt istraživanja i kao svojevrsno ogledalo društva koje ih provodi: dobar su vodič kroz njegove vrijednosti⁴ i poticajna građa za analizu kolektivnih predodžbi o drugima.

S namjerom da se ispita u kojoj je mjeri *nova* povijesna znanost, rođena 90-ih u Hrvatskoj, napravila zaokret u interpretativnom pristupu i je li barem pokušala iz dominantnog diskursa odagnati onaj 'vjekovni turski mrak' kojega se, i dalje, grozi naša kulturna javnost, kritičkom je ispitivanju podvrgnuto nekoliko udžbenika povijesti napisanih u razdoblju od 1986. do 2006. godine. Pritom su odvojeno analizirana danas zastarjela udžbenička izdanja, objavljena do 1991. godine i koja su izašla iz upotrebe, i ona koja su nastala kao rezultat povijesne revizije na prijelazu stoljeća. Kako se turska problematika najviše obrađuje u programu šestog razreda osnovne, odnosno drugog razreda srednje škole (gimnazije), to je i nastavni materijal samo tih razreda bio predmetom ove analize.

2. Primjena književno-teorijskih pristupa na povijesne tekstove probudila je svijest o literarnosti i imaginativnom karakteru povijesti, ali i potakla na preispitivanje oštrih disciplinarnih granica između povijesti i književnosti. To je pak izazvalo nova i pomna čitanja već kanoniziranih povijesnih 'istina' koja su imala pridonijeti rekonstrukciji i destabiliziranju homogenih historijskih prikaza, te potaknuti stvaranje novih, kritički promišljenih interpretacija povijesti.

3. O problemima kritičkog preispitivanja povijesti u zemljama Jugoi-

stočne Europe kao i načina na koji se ona poučava u školama, zadnjih se godina intenzivno raspravlja u sklopu projekta *Southeast European Joint History Project*. Neki od najzanimljivijih radova sa znanstvenih skupova održanih u sklopu ovog projekta objavljeni su i kod nas, u zborniku pod imenom *Klio na Balkanu: usmjerenja i pristupi u nastavi povijesti*. Srednja Europa, Zagreb, 2005.

4. C. Koulouri, u: *Klio na Balkanu...*, str. 25.

5. O naseljavanju većine naroda i formiranju njihovih država na tlu srednjovjekovne i ranonovovjekovne Europe izvještava se uglav-

Turci Osmanlije: fanatični osvajači i nasilnici

Turska je tema ušla u domaće udžbenike na vrata nacionalne povijesti u čijem su nastavnom programu pak središnji dio zauzeli opisi hrvatsko-turskih sukoba. Stoga je već i ovako sužena perspektiva iz koje se govori o Turcima dijelom pogodovala stvaranju jedne općenito negativne slike o njima. Sami tekstovi u kojima se tematiziraju sukobi s Turcima prilično su sažeti i informativni, zasnovani uglavnom na pripovijedanju događaja, s pomnom kronologijom turskih osvajanja i svih važnijih bitaka. Svojim tonom ustrajavaju na neutralnosti i nepristranosti što se objašnjava zahtjevima odgojno-obrazovnog žanra. Pa ipak, i pored načelne znanstveničke objektivnosti i suzdržanosti ova literatura posjeduje zanimljivu imagološku građu u kojoj je, pri pomnijem čitanju, moguće zamijetiti elemente jednog neznanstvenog i često ideologiziranog diskursa.

Među brojnim stereotipnim ulogama koje se pripisuju Turcima u danas zastarjeloj povjesno-pedagoškoj literaturi, posebno se izdvajaju slijedeće: oni su najčešće 'nepoželjni osvajači europskih teritorija', 'nasilnici', 'uzročnici svekolikog zaostajanja u razvoju naših krajeva' i 'fanatični borci za vjeru'.

Kakav će status u povjesnom kontekstu pripasti nekom narodu, dade se naslutiti već i na temelju pomno odabranog leksika u naslovu kojime se on uvodi u nastavnu građu. I dok se, primjerice, neki narodi *pojavljuju ili miroljubivo dolaze kako bi osnovali i uteme-*

*ljili*⁵ svoje države na određenom teritoriju Europe, Turci u nju na silno *provaljuju i prodiru*⁶. Od nekadašnjih naslova o «Prodoru Turaka na Balkan»⁷, pa sve do onih recentnijih o «Turskim provalama u Hrvatsku»⁸, i spominjanja njihovih «nemilosrdnih navalja»⁹, nema bitnih pomaka: predodžba o Turcima kao nepoželjnim osvajačima europskih teritorija, kako u starijim tako i u onim recentnim udžbeničkim izdanjima, ukazuje se kao konstanta i jedna od prevladavajućih slika na kojoj se i dalje sustavno inzistira.

Stereotip o turskom nasilništvu još je donedavno bio nezaobilazan dio nastavne građe o osmanskim Turcima. Njihova je pojava u kontekstu nacionalne povijesti isključivo negativno atribuirana, i to uglavnom na narativnoj razini – kroz učestalo navođenje i opise njihovih zlodjela: «nasilno su uzimali kršćansku djecu», «klali su kršćane ili ih odvodili u ropstvo», «narodi su nekoliko stoljeća pod turskom vlašću grubo izrabljivani», «prilikom provala Turci su palili sela, pljačkali stoku i razna materijalna dobra te odvodili ljude u roblje»¹⁰,

i tome sl. Čitav je dojam bio zao-kružen popratnim ilustracijama koje još više osnažuju dominantne stereotipe; uz nekoliko ilustracija turskih vojničkih redova, svoje su mjesto u udžbenicima pronašle i slika Turaka koji odvoze glave ubijenih kršćana, ona koja prikazuje ljudi nabijene na kolac te prikaz Turaka koji odvode roblje¹¹.

Osim podrobnih opisa 'turskog nasilništva', svi su povjesni udžbenici bili složni u jednostranom i negativnom vrednovanju posljedica turskih osvajanja. Sudeći prema njihovim prikazima, nijedan od protivničkih naroda u hrvatskoj novovjekovnoj povijesti nije nanio toliko štete hrvatskom narodu kao što su to učinili Turci. Među općenitim posljedicama turskih osvajanja, sa posebnim se žaljenjem spominju «ekonomski i kulturni zastoј»¹² kao i činjenica da je «dio pokorenog stanovništva primio islam»¹³. Stoga se i dolazak Turaka u naše krajeve u pravilu dočaravao vrlo živopisnim i emotivnim stilom - gotovo kao da je riječ o ulomku književne fikcije:

*Nailazila su vremena 'turskih nevolja'-sela su nestajala u ognju, izubijani zarobljenici teturali su iza turskih jahača vezani za repove njihovih konja, a šume su vrvjele izbjeglicama koje su nekoć 'pri svičah i pri zvizdah' bježale napuštajući ognjišta otaca i djedova. Naši narodi proživiljavali su jednu od najvećih katastrofa. U tim borbama narod je branio dom, obitelj, rodnu grudu i slobodu. Malo je utjehe što su Turci na našem tlu izgubili dah za daljnji prođor u srce Europe. Dok će naši narodi životariti pod njihovom surovom vlašću, evropski će narodi velikim koracima odmicati u svom razvoju.*¹⁴

nom neutralnim tonom, npr.: «Uspon Franačke Države», «Postanak Papinske Države», «Dolazak Mađara i postanak Mađarske države», «Bugarsko Carstvo». Tek se uz Mongole i Turke eksplicitno vezuje nasilništvo i osvajanje; str. 14-39, H. Matković, B. Drašković. *Povijest 2: udžbenik za srednje škole*. Školska knjiga, Zagreb, 1991.

6. H. Matković, B. Drašković, n. dj., str. 38-39.

7. I. Makek, J. Adamček. *Čovjek u svom vremenu: udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb, 1987., str. 124.

8. A. Birin, T. Šarlja. *Hrvatska i svijet od V. do početka XVIII. stoljeća*:

udžbenik povijesti za II. razred gimnazije. Alfa, Zagreb, 2003., str. 100.

9. I. Rendić-Miočević. *Poruke predaka-problemski priručnik hrvatske povijesti za II. razred gimnazije*. Profil, Zagreb, 2000., str. 65 – 70.

10. I. Makek, J. Adamček, n. dj., str. 124, 125, 132, 153, 158.

11. Isto, str. 190, 191.

12. H. Matković, B. Drašković, n. dj., str. 168.

13. Isto.

14. I. Makek, J. Adamček, n.dj., str 124.

15. H. Matković, B. Drašković, n.dj., str. 155.

Pored višestruko opetovanog motiva turskog nasilništva i nevolja koje su donijeli u naše krajeve, u domaćoj se historiografiji o Turcima provlačio još jedan klišej: 'vjersko objašnjenje' njihovih osvajanja. Iako su novovjekovnom povijesnom pozornicom prodefilirali mnogobrojni ratnici, ipak su osvajački pohodi samo jednog naroda bili opisivani kao fanatični i vjerski – oni Turaka Osmanlija. Govoreći o usponu Osmanskoga Carstva te uspjesima njegove vojske, autorski dvojac jednog udžbenika iz ranih devedesetih objašnjenje za to pronalazi u vjerskom ustroju islama:

Jedni i drugi (janjičari i spahi) bili su odgajani u islamskoj vjeri koja je od njih tražila da se bore protiv nevjernika – kršćana, obećavajući im nakon smrti vječno blaženstvo. Zato su oni nastupali kao vjerski zanesenjaci (fanatici), a kako su vjerovali i u sudbinu (fatalisti), mislili su da ni u ratu, ma koliko bio šestok i opasan, neće poginuti, ako im to sudbinom nije određeno.¹⁵

I nešto kasnije se, u istoj knjizi, ponavljaju sad već etablirane 'povijesne istine' o karakteru islamskih vojski; u osvrtu na državno uređenje Osmanskoga Carstva, sažeto stoji: «Osmanska je država imala jaku središnju vlast i stalnu stajaču vojsku prožetu *fanatizmom islamske religije* (kurziv moj).»¹⁶

Fanatizam je tako ostao rezerviran samo za muslimanske borce bez obzira na stoljeće i na moguće društvene tumačenje njihovih vojnih uspjeha. Problem počiva u pokušaju što se pojmom islama poslužilo kao univerzalnim interpretativnim načelom različitih povijesnih događaja. Previdjela se, naime, činjenica da su «'islam' i izrazi izvedeni iz njega 'ideološki tipovi' koji se trebaju koristiti suptilno, s velikim zadrškama i prilagodbama značenja, (...) ako se (već) koriste kao načela za objašnjavanje povijesti.»¹⁷ Previ-

djela se također i činjenica da se samo neki segmenti intelektualne i kulturne povijesti mogu objasniti u okvirima islama¹⁸, te da su za tumačenje političko-ekonomskih prilika neke druge odrednice mnogo korisnije i relevantnije od onih vjerskih. Kao svjetonazor i sistem vjerovanja, on je tek pripomoć u interpretaciji povijesti, ali nikako ne pruža sve elemente nužne da se shvati dinamika povijesnih mijena.

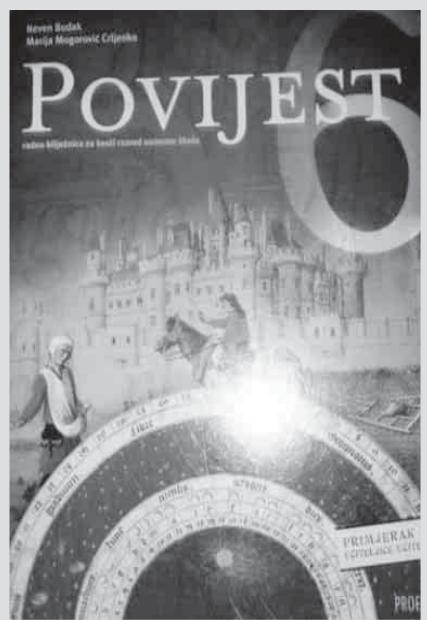
Pripadajuća povijesna čitanka, kao dopunska lektira udžbeniku, imala je za zadaću - kako se ističe - «proširiti spoznaje dobivene učenjem iz udžbenika». Izborom tek-

nasilnici ljudi nabijali na kolac, te kako je u vrijeme njihovih osvajanja «hrvatski narod proživljavao upravo potresnu, najveću nesreću u čitavoj svojoj povijesti»¹⁹. Vrhunac je ovog protuturskog 'pjevanja' predstavljaо dramatični ulomak o danku u krvi iz Andrićeva romana *Na Drini ćuprija*. Nema nikakve dvojbe u to kakav je učinak na mlade ljudi morao proizvesti ovaj književno-fikcionalni odlomak, prepun fraza o «preplašenim licima ugrabljenih dječaka», «suznim očima» majki što su «raspamećene jaukale, urlale» i plaćnim glasom djecu dozivale: «...sine, nemoj majke zaboravit»²⁰

Odabrani tekstovi u čitanci - najčešće preuzeti iz starih kronika, putopisa i književnih zapisa - mogu biti izuzetno poticajni kada im se pristupa s distance nužne pri radu s ovakvim tipom povijesnih izvora. Međutim, popraćeni pitanjima koja sugeriraju jednoznačne odgovore, poput onih - «Na koga vas podsjeća postupanje Turaka s ratnim zarobljenicima i robovima?», ili pak «Što su roditelji činili da svoju djecu spase? Opišite očaj majki čija su djeca odvedena.»²¹ - odabrani odlomci ne potiču na kritičko razmišljanje i osvjećivanje ideološkog balasta u povijesnim izvorima već, naprotiv, ustrajavaju na isključivosti u interpretiranju povijesnih događanja.

Inакон revizije - po starom

Prema onome što ilustriraju gore navedeni primjeri, dolazak Turaka u jugoistočnu i srednju Europu u ranijim je povijesnim pregledima (do 1991.) općenito prikazivan vrlo jednostrano i negativno. Međutim, ako su već ranije generacije i gradile svoju percepciju Turaka na temelju emotivno nabijenih tekstova o «ostacima ostataka», «predziđu» i

stova koji svojim tonom nimalo ne zaostaju za jednom junacko-epskom retorikom, ona samo potvrđuje njegovo ideološko polazište. Svi tekstovi u njih odreda ističu silovitost Turaka, njihove osvajačke napade, trgovanje robljem, govore o tome kako su Turci «žarili i palili», «otkidali od Hrvatske jedan kraj za drugim» i sveli je na «ostatke ostataka nekad slavnog kraljevstva». Govori se i o «turskom zulumu», o Turcima kao «ugnjetcima bijedne raje», o tome kako su

16. Isto, str. 308.

17. E. W. Said. *Krivotvorene islam*. V.B.Z., Zagreb, 2003., str.45.

18. Isto.

19. B. Drašković. *Čovjek u svom vremenu: čitanka za VI. razred osnovne škole*.

vne škole. Školska knjiga, Zagreb, 1991., str. 123, 152.

20. Isto, str. 153.

21. Isto, str. 107, 154.

22. Izdanja Školske knjige za osnovnu školu i gimnaziju iz 1999. i

«danku u krvi», iznenađuje podatak da ni neka recentnija izdanja nisu napravila značajniji otklon u pristupu ovoj temi. Suprotno očekivanjima, udžbenici imagološki najvećeg potencijala po pitanju turske teme upravo su neki od izdanaka suvremene hrvatske historiografije (izdanja iz 1999., 2001, 2003).²² Usprkos provedenim revizijama njihovi su autori od svojih prethodnika naslijedili gotovo sve dominantne predodžbe o osmanskim Turcima. Tako su i školarci najnovije generacije, baš kao i njihovi prethodnici, stjecali svoja (uglavnom) prva saznanja o Turcima kroz poglavlje naslovljeno «Doba turskih nevolja».²³ Njime se već navješće specifično dramatična retorika koja će se provlačiti čitavom nastavnom jedinicom. Da ona više priliči tonu hrvatskih kronika ranog novovjekovlja negoli neutralnom diskursu jednog školskog udžbenika, zorno ilustriraju sljedeći navodi.

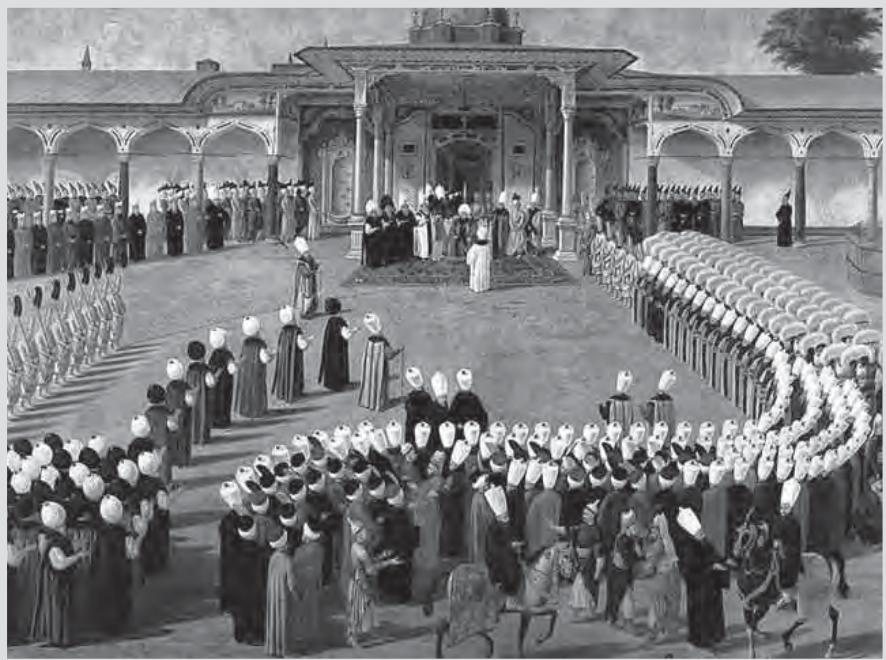
Stoljeća «turskih nevolja» bit će

tako patetično predstavljena kao «tragično, ali junakovo doba»²⁴, kada je «Hrvatska preživljavala u paklu požara i okršaja»²⁵, kada su turske «akindžijske skupine upadale u sela i činile strahote», kako bi «djecičicu trgali s majčinih prsa, žene pred očima muževa oskvrnuli, djevojke grabili iz majčina zagrljaja, stare roditelje naočigled sinova sjekli...»²⁶, «pljačkali, palili i klali, a zarobljenike svezane za konjske repove odvodili u prodaju»²⁷, te kako bi hrvatskim vitezovima poslije ljute bitke «... svima koji su ležali na polju, i poginulima i ranjenima, rezali nosove i trpali ih u vreće»²⁸; «ubojitost turske vojske» uzbunila je Europu²⁹, «a kako je svaki rat za nju bio džihad – sveti rat protiv nevjernika, turska je vojska, (...) bila zastrašujuća snaga»³⁰. «Zažarenog nebo iznad zapaljenih sela nadeleko je izazivalo paniku te se stanovništvo sklanjalo u šume ili bježalo iz zemlje.»³¹ Bila su to dva «čemerna stoljeća hrvatske povije-

sti»³², kad «Turci nalegoše na jezik hrvatski»³³ i kada su «mnogi pak, ne vjerujući u život pod Turcima, napuštali djedovska ognjišta i noću ‘pri svičah i pri zvizzdah’ bježali u sigurnije krajeve.»³⁴

Svi su stereotipni motivi ovdje na broju: od vrlo podrobnih i učestalih nabranja turskih osvajanja i pustošenja, inzistiranja na zlodjelima, nasilju, ubijanju i otimačini uz neizostavno spominjanje povorke robova, do definiranja rata kao vjerskog rata – tako da je čak i pri nasumičnom listanju nemoguće previdjeti tematsku sličnost i ideološku bliskost s nekim od najranijih, protuturski angažiranih tekstova iz starije hrvatske književnosti³⁵.

Pristrasnosti udžbeničkih tekstova pridonose, između ostalog, i određeni postupci na narativnoj razini. Tako se, primjerice, faktografski način priповijedanja nekog povijesnog događaja često prekida ulomcima preuzetim iz povijesnih vrela, koji se tretiraju kao samozumljivi i objektivni povijesni iskazi, kao očigledne činjenice. Također, valja napomenuti da se vrlo rijetko navode izvori iz kojih se preuzimaju određeni citati, što onda dovodi do miješanja znanstveno-faktografskog i fikcionalnog priповjednog žanra, pri čemu istu ‘težinu’ imaju tvrdnje jednog suvremenog povjesničara i nekog nepoznatog (ljeto)pisca otprije nekoliko stoljeća. Budući da se od takvih navoda autori udžbenika ne ograju propratnim komentarima već ih, naprotiv, integriraju u znanstveno-popularni diskurs povijesnog udžbenika, oni na taj način preuzimaju i idejno-vrijednosne sudove dotičnih izvornika. To je posebno slučaj s frazama snažnog ideolo-

2001.; I. Rendić-Miočević. *Poruke predaka - problemski priručnik hrvatske povijesti za II. razred gimnazije*. Profil, Zagreb, 2000.; A. Birin, T. Šarlija. *Hrvatska i svijet od V. do početka XVIII. stoljeća*. Alfa, Zagreb, 2003.

23. I. Makek. *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb, 1999., str. 90.

24. Isto, str. 117.

25. Isto, str. 120.

26. Isto., str. 91.

27. Isto, str. 125.

29. Isto, str. 72.

31. Isto, str. 125.

33. F. Sabalić. *Povijest: za VI. razred osnovne škole*. Alfa, Zagreb, 1996., str. 31.

34. I. Makek, n. dj., str. 126.

35. Primjerice, sličnost sa *Zapisom popa Martinca*, jednim od prvih zapisa s turskom temom u hrvatskoj književnosti u kojem se Turci iz-

škog predznaka, kovanicama onodobnog političkog ozračja - poput one o «predziđu kršćanstva» (*antemurale christianitatis*) ili pak «ostacima ostataka» - a koje, premda izvorno pripadaju jednom drugom diskursu i vremenu, suvereno vladaju domaćom povijesno-pedagoškom literaturom.

Osim tekstuallnog dijela, jednako važnu ulogu u stvaranju određenog tipa diskursa u udžbeniku imaju i neki drugi, neverbalni elementi, kao što su grafički prilozi i popratne ilustracije. Za ovu su analizu posebno zanimljivi bili oni udžbenički primjerici u kojima se uočava stanovito razilaženje i nesklad između verbalnog i ikonografskog diskursa. Iako su autori nekih udžbenika novijeg datuma krajnje oprezni u svom nastojanju da što neutralnije predstave zajedničku hrvatsko-tursku epizodu iz prošlosti, teško je ne zamjetiti orientalizam koji im se potkrao u ilustracijama. Jedan od grafički atraktivnijih udžbenika³⁶, i pored vrijednosno neutralnog tona izlaganja, ističe se tako vrlo tendencioznim odabirom slikovnog materijala. Ako je, dakle, suditi prema slikama koje prate tekst s ciljem da što bolje dočaraju određeno razdoblje, dolazak Turaka u ove prostore značio je pravu katastrofu. Većina ih je posvećena sukobima, traumatičnim prikazima ratovanja i otimačine, i kroz njih je ona negativna predodžba o 'bijesnim islamskim osvajačima', 'preprodavačima roblja' i 'nasilnim otimačima kršćanske čeljadi' doži-

vjela svoj puni zamah. Kako se uz ilustracije većinom ne navodi ni vrijeme nastanka niti autorstvo, one su na taj način lišene povijesnoga konteksta u kojem su nastale, te svojim nijemim slikovnim jezikom odašilju nerijetko vrlo rječite i jednoznačne poruke. Pri tome se posve previđa da su svjedočanstva što nam o prošlosti pružaju slike - posebno one drugih kultura - prije način viđenja 'drugih', često prepun netočnosti i predrasuda, negoli realističan prikaz stvarnosti³⁷. Popratne legende i podnaslovi, kao što su: «Turci odvode kršćane u roblje», «Sukob turske i

tičkoga predznaka protumačiti u svjetlu sukoba dviju civilizacija.

Novija izdanja povijesnih čitanki, svojim sadržajem u bitnom ne zaostaju za udžbeničkim predlošcima, što je i razumljivo jer ih u pravilu sastavljuju isti autori. Više su pažnje i ovaj put privukle upravo one čitanke i priručnici koji se sve donedavno nisu uspjeli oslobođiti ideološkog balasta starije historiografije³⁹. Glavnina odabranih tekstova u njima posvećena je isključivo hrvatsko-turskom ratovanju (budući da se neki drugi aspekti susreta ovih dvaju naroda niti ne spominju), stereotipnim lamentacijama o turskome nasilju i nevjerništvu («Kud prođoše, nesreću posijaše»⁴⁰) i stilski se izvrsno uklapa u retoriku matičnog udžbenika. Onu ulogu koju je imao nekad nezaobilazni Andrićev odломak o danku u krvi (a koji je u novim povijesnim čitankama izostao iz posve drugih razloga), u čitankama na prijelazu stoljeća preuzeli su ulomci iz djela starih hrvatskih kroničara i putopisaca, poput odlomka iz *Zapis popa Martinca* - teksta s kraja 15. stoljeća, paradigmatična po svojoj stereotipnosti, ili pak odlomka o turskoj trgovini robljem, hrvatskoga putopisca B. Georgijevića.⁴¹. Popratna potpitanja, baš kao i u ranijim izdanjima, namjesto kritičke distance grade sentimentalne mostove, nastojeći vratiti čitatelje u vrijeme nekadašnjih sukoba: «Opišite postupke Turaka prema kršćanima»⁴², «Razmišljaj o plaču popa Martinca. Što ti danas osjećaš za

kršćanske vojske», ili već na sljedećoj stranici, opet - «Turci otimaju kršćane za roblje», «Borbe kršćana s Osmanlijama»³⁸, i tako u više navrata - svojim tonom prije svega nastoje jedan povijesni sukob poli-

razito sotoniziraju. Vid. D. Dukić. *Sultanova djeca*, str. 42.

36. H. Petrić, G. Ravančić. *Povijest 2: udžbenik povijesti za II. razred gimnazije i Povijest 6: udžbenik za VI. r. osnovne škole*. Meridijani, Zagreb, 2003.

37. P. Burke. *Očeviđ: upotreba slike kao povijesnog dokaza*. Prijevod Marko Gregorić, Antibarbarus, Zagreb, 2003., str. 131-146.

38. Svi su primjeri ilustracija preuzeti iz udžbenika: H. Petrić, G. Ravančić. *Povijest 2 i Povijest 6*, Meridijani, Zagreb, 2003.

39. U tome svakako prednjače dvije: I. Kampuš, I. Makek. *Povijesna čitanka za VI. razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb, 1998.; I. Rendić-Miočević. *Poruke predaka – problemski priručnik hrvatske povijesti za II. razred gimnazije*. Profil, 2000. Pritom posebno čudi to što je jedan od ideološki najopterećenijih priručnika povijesti izasao

upravo u izdavačkoj kući Profil, koja se među prvima na tržištu školskih udžbenika istaknula alternativnim i kritički osviještenim interpretacijama povijesti.

40. I. Kampuš, I. Makek. *Povijesna čitanka za VI. razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb, 1998, str. 79.

41. Ovi se odlomci susreću u više izdanja: I. Kampuš, I. Makek. *Povijesna čitanka za VI. razred osnovne škole*. Školska knjiga, 1998.; I. Rendić-Miočević. *Poruke predaka – problemski priručnik hrvatske povijesti za II. razred gimnazije*. Profil, 2000.; H. Petrić, G. Ravančić. *Povijest: udžbenik za VI. razred osnovne škole*. Meridijani, 2003.

42. I. Kampuš, I. Makek. *Povijesna čitanka*, str. 80

43. I. Rendić-Miočević, isto, str. 57.

44. Isto, str. 66.

ljude onog vremena koji su doživjeli veliku tragediju?»⁴³, ili pak zadatak uz jednu ilustraciju bitke: «Možeš li povezati Turke koji si jeku Hrvatima glave sa sindromom Kraljevića Marka? Zapiši u bilježnicu tri nasilničke pojave kojih se Hrvati najviše boje.»⁴⁴.

Upravo je ovakvo nekritičko bavljenje povijesnim izvorima i dovelo do toga da se diskurs suvremenе akademske zajednice o Turcima Osmanlijama u bitnom ne razlikuje od diskursa starih tekstova turske tematike otprije nekoliko stoljeća. Štoviše, neki tekstovi hrvatskih pisaca ranog novovjekovlja i pored izrazite protuturske angažiranosti sadrže značajan udio vrijednosno neutralnog, pa čak i afirmativnog govora o turskoj kulturi⁴⁵, što se baš i ne bi moglo reći za većinu domaće povijesno-pedaške literature recentnijeg dатuma. Za razliku od starijih izvora, neki su udžbenici čak mnogo koherentniji u svom općenito negativnom, jednostranom i stereotipnom vrednovanju Turaka, a samim tim i prilično daleko od kriterija suvremenе povijesne znanosti.

Povijesna naracija u službi nacije

Kao moguće objašnjenje za ovo upitanje književnoga narativa u jedan znanstveno-popularni žanr mogla bi nam poslužiti teza o tome kako kulturni stereotipi o drugima igraju važnu ulogu u procesu konstituiranja nacionalnog identiteta⁴⁶. Naime, u žaru nacionalnog zanosa, u Hrvatskoj se sredinom devedeset-

tih javila potreba za jasnim definiranjem vlastite nacionalne priče, pri čemu je odlučujuća uloga pripala (re)konstrukciji nacionalne povijesti. A kako se svaka 'drugost' i 'tuđe iskustvo' (dakle, sve ono što 'mi' nismo)⁴⁷ ubrajaju među konstitutivne elemente u tvorbi nacionalnog identiteta, tako je i hrvatski nacionalni narativ ispričan dobrim dijelom kroz negativnu sliku o małazijskim osvajačima. U tom su kontekstu i sve one priče o «*antemurale christianitatis*», «štitu hrvatstva» i «istočnome neprijatelju» koji je vjekovima jezdio i prijetio domovini, bile i više nego dobrodošle.

Za tvrdnju da je općeniti animozitet naspram Turaka u popularnoj historiografiji dobrim dijelom uvjetovan potrebom nacionalnog samoodređenja, moguće je pronaći brojne potvrde u domaćim udžbenicima povijesti. Tako se kroz priču o «masovnom egzodusu starosjedišta hrvatskog stanovništva pred neposrednom turskom opasnošću»⁴⁸, o «napuštanju domaćeg ognjišta (koje) izaziva tragediju hrvatskog naroda i ostavlja duboke posljedice u kasnijem povijesnom razdoblju»⁴⁹, o pogubnim posljedicama turskih pustošenja na daljnji gospodarski, kulturni i politički razvoj⁵⁰, posljedicama toliko pogubnim da se neki dijelovi Hrvatske «nisu ni do današnjih dana oporavili od turskog pustošenja (!)»⁵¹ - motivi 'tragične prošlosti' vješto stavljaju u službu modernih nacionalnih mitova. Naglašavanje važnosti obrambenih ratova, zatim priče o «Hrvatima prognanicima i izbjeglicama», kao i isticanje da «hrvatski prostor na koji dolazi tuđinac

mijenja etnički i vjerski karakter»⁵² umnogome podsjeća na domaće medijske napise iz ratne svakodnevice s početka devedesetih. Ovakva projekcija prošlosti na sadašnjost je, uostalom, i jedna od važnih komponenti svih nacionalnih pripovijesti⁵³. Istoj svrsi - što jasnijem omeđivanju nacionalnog identiteta - služe i brojni drugi komentari, vješto utkani u povijesnu naraciju, a upravo prezasićeni domoljubnim patosom: posebno oni o «simbolici rastrganog hrvatskog bića koje od doba turskog straha do danas teži prema svjetlu», o «najjadnijoj i osamljenoj Hrvatskoj koja je imala snage da u turskom okruženju (...) iskaže otpor i prosvjeđuje protiv nepravedne Europe koja ju je napustila», zatim strukturalne analize «straha dalmatinskog stanovništva u doba osmanske navale», ili pak poticaji na «razmišljanje o tragičnom vremenu oko 1500. godine», o «tragediji hrvatskog naroda» kao i nužnosti obnove i pružanja «duhovnog otpora silama razaranja»⁵⁴.

Gotovo kao pravilo nadaje se zaključak: što se udžbenik više smatra mjestom nacionalnog samopotvrđivanja, to su i u njemu prikazane/interpretirane turske provale, pustošenja i zlodjela pogubnija i veća - kao svojevrsna protuteža nacionalnoj otpornosti i žilavosti.

Gledano iz perspektive Carrove tvrdnje iz podnaslova - da je svako djelo povjesničara u određenoj mjeri ogledalo društva u kojem djeluje⁵⁵ - svi navedeni prikazi hrvatsko-turskih sukoba, osim što ilustriraju kolektivne predodžbe o Turcima, pružaju istovremeno i

45. Primjerice, izvjesna uravnoteženost pri opisu Turaka susreće se kod nekih autora starije hrv. književnosti, vid. D. Dukić, n. dj., str. 22, 37, 120, 156 i dr.

46. I. M. Feher. *Ni neutralnost ni poricanje sebe, nego otvorenost*, u: *Kulturni stereotipi: koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*. Uredili D. Oračić Tolić, E.K. Szabo, FF press, Zagreb, 2006., str. 60.

47. Isto.

48. F. Mirošević, F. Šanjk, A. Mijatović. *Povijest za drugi razred gimnazije*. Školska knjiga, Zagreb, 2001., str. 182.

49. Isto, str. 183

50. Ž. Brdal, M. Madunić. *Povijest: udžbenik za VI. razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb, 2001., str. 119.

51. N. Budak, V. Posavec. *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe – od seobe naroda do apsolutizma*. Profil, Zagreb, 1998., str. 107.

52. Isto, str. 183.

53. C. Koulouri, isto, str. 19.

54. Svi su citati preuzeti iz priručnika *Poruke predaka*, I. Rendić-Miočević, str. 65, 69, 70, 72.

55. E. H. Carr. *Što je povijest?* Preveo D. Vojak, Srednja Europa, Zagreb, 2004., str. 34, 35.

56. H. Karge. *Između euforije, trezvenog shvaćanja i izolacije*. «Eu-

dobar uvid u domaće suvremene društveno-političke prilike. U potrebi 'zidanja čvrstog predzida' i jasnog ograđivanja od tursko-osmanskoga elementa moguće je pročitati i političku sklonost da se hrvatski nacionalni element pozicionira u kontekst-pa makar i periferni - zapadno - europske civilizacije⁵⁶. Kao jedan od ciljeva u programu hrvatske povijesti se, između ostalog, i ističe upravo razvoj učeničke svijesti o činjenici da je «Hrvatska doista bila i ostat će dio europske kulture»⁵⁷. Budući da su Turci stoljećima doživljavani kao 'vjekovni istočni neprijatelji' i 'opozicija svemu zapadnjačkom', njima je tako pripala uloga glavnog 'krivca' za deeuropaeizaciju države i šire regije. U tako zacrtanom krikulumu nacionalne povijesti, svako jasno definiranje nacionalnog identiteta podrazumijevalo je odlučno isključivanje Hrvatske od bilo kakvih istočnih elemenata i dokazivanje njezine 'prirodne' pripadnosti jedino zapadnoeuropskome kulturno-povjesnom kontekstu.

Prvi pomaci u pravom smjeru

Da postoje, ipak, svojevrsni ottoni od ovakva predstavljanja Turaka u povjesno-pedagoškoj literaturi, svjedoče tek pokoji, još uvijek malobrojni primjeri⁵⁸: riječ je o uglavnom nepristranim i neutralnim prikazima tursko-osmanskih osvajanja, s naglaskom na njihovoj vojnoj sili i snazi. Osim toga, u njima se sve češće nastoji pružiti pogled i s one 'druge strane', pa povjesne čitanke pored domaćih izvora, citiraju i djela stranih kroničara.

Izuvez ovih prigovora upućenih pojedinačnim udžbenicima,

postoji i jedan zaključni koji bi se mogao protegnuti na sva povjesno-pedagoška izdanja: naime, niti zastarjela, niti suvremena udžbenička izdanja nisu, unatoč spomenutim razlikama u retorici, napravila značajniji pomak u perspektivi iz koje govore o Turcima. Multiperspektivnost je i dalje ono što im najviše nedostaje. I pored toga što se osmanski Turci obrađuju u nekoliko nastavnih jedinica, o njihovoj se povijesti i kulturnim dostignućima općenito vrlo malo zna. Ratni sukobi i njihove posljedice, odnosno, vojnopolička povijest i dalje predstavljaju isključivi kut gledanja i vrednovanja uloge Turaka u povjesnome kontekstu. O nekim drugim, primjerice kulturnim aspektima tursko-hrvatskih dodira gotovo da i nema spomena, što u bitnom osiromašuje, ali i onemogüće bolju prosudbu nekih segmenta nacionalne povijesti, a time i pitanje vlastitoga naslijeda. I premda je većina materijalne ostavštine iz doba Osmanlija u Hrvatskoj s vremenom iščezla, teško je i zamisliti da orientalno-turska kultura, prisutna tijekom dva i pol stoljeća na prostorima «Turske Hrvatske», nije baš ni na koji način obilježila ove krajeve. Međutim, na temelju sadržaja koje podastiru udžbenici stječe se upravo takav dojam. Shodno ranije spomenutoj težnji svrstavanja unutar zapadnoeuropsko-kršćanskoga svijeta, hrvatska se kultura nastojala ogradići od svega istočnog, a to je uglavnom radila sustavnim potiskivanjem i prešućivanjem orientalnih elemenata u vlastitoj kulturi.

Prvi, još uvijek sporadični pokušaji da se i ti elementi upgrade u korpus nacionalnog datiraju tek

odnedavno. Među njima se sva-kako ističu: navođenje nekih kulturnih posljedica osmansko-turskih osvajanja, posebno uočljivih u hrvatskome jeziku (u vidu posuđenica)⁵⁹, kao i spominjanje materijalnih sakralnih spomenika preostalih iz doba Osmanlija (riječ je o nekadašnjim džamijama, kasnije prenamjenjenima u crkve)⁶⁰. Potičajno potpitanje koje potom slijedi: «Razmisli, jesu li i ti spomenici dio naše povijesti?»⁶¹ svjedoči o vrlo važnom pokušaju da se i ovi, do jučer 'neprijateljski' elementi prihvate kao ravnopravni doprinosi hrvatskoj kulturi i kao jedan od segmenata njezine baštine.

Međutim, ne učine li se u skorijoj budućnosti odlučniji zaokreti po pitanju tumačenja prošlosti i prije-laz s retorike 'predzida' na onu 'prihvaćanja' drugih kulturnih utjecaja, još će zadugo u domaćem kolektivnom imaginariju sve one stereotipne priče o «danku u krvi», «nabijanju na kolac» i «turskome zulumu» imati primat nad primjerice brojnim, nezamjenjivim turcizmima u hrvatskome jeziku kojima se turska kultura upisala u naše krajeve. Za takvo je što prije svega nužan pomak od povijesti kao rivalstva ka povijesti međukulturnog prožimanja i zajedničkog naslijeda. Konačno, na taj bi se način mogle osvijestiti, pa čak i prevladati neke stereotipne, često iskrivljene predodžbe o Turcima koje su već stoljećima u opticaju u kolektivnom nacionalnom pamćenju. No, dokle god nacionalnu povijest ispisuje pet stotina godina stara književna naracija, dotle i sve one priče o alternativnim pogledima koje otvara novo pisanje povijesti, ostaju ipak samo - pripovijesti.

ropa» u udžbenicima povijesti zemalja bivše Jugoslavije, u: *Klio na Balkanu*, str. 93, 94.

57. Isto.

58 Radi se o najnovijim izdanjima povjesnih udžbenika u izdanjima Školske knjige i Profil: Z. Samaržija. *Povijest 2: udžbenik povijesti za II. razred gimnazije*. Školska knjiga, Zagreb, 2005.; N. Budak, M. Mogorović Crljenko. *Povijest 6: udžbenik povijesti za VI. razred osnovne*

škole

Profil, Zagreb, 2006.

59. Tek jedan od dvadesetak udžbenika konzultiranih za potrebe ovog rada govori nešto opširnije i o kulturnim posljedicama turskih osvajanja: Z. Samaržija, n.dj., str. 237.

60. N. Budak, M. Mogorović Crljenko, n.dj., str. 154.

61. Isto.

LITERATURA:

Burke, P., *Očevid: upotreba slike kao povijesnog dokaza*, preveo M. Gregorić, Izdanja Anti-barbarus, Zagreb, 2003.

Carr, E. H., *Što je povijest?*, preveo D. Vojak, Srednja Europa, Zagreb, 2004.

Dukić, D., *Sultanova djeca: predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Thema, Zadar, 2004.

Feher, I. M., *Ni neutralnost ni poricanje sebe, nego otvorenost: predrasude kao uvjeti razumijevanja*, u: *Kulturni stereotipi: koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, uredili Oraić Tolić, D. i Szabo, E. K., FF Press, Zagreb, 2006.

Kulturni stereotipi: koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima, uredili Oraić Tolić, D. i Szabo, E. K., FF Press, Zagreb, 2006.

Klio na Balkanu: usmjerenja i pristupi u nastavi povijesti, urednica M. Najbar-Agićić, preveli D. Kešić, S. Devald, Srednja Europa, Zagreb, 2005.

Said, E. W., *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1999.

Said, E. W., *Krivotvorene islama*, V.B.Z., Zagreb, 2003.

Walia, S., *Edward Said i pišanje historije*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2002.

Analizirani udžbenici:

Birin, A., Šarlja, T., *Hrvatska i svijet od V. do početka XVIII. stoljeća, udžbenik povijesti za II. razred gimnazije*, Alfa, 2003.

Birin, A., Šarlja, T., *Povijest VI., udžbenik za VI. razred osnovne škole*, Alfa, Zagreb, 2004.

Brdal, Ž., Madunić, M., *Povijest 6., udžbenik za VI. razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb, 2001.

Budak, N., Mogorović Crljenko, M., *Povijest 6., udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole*, Profil, Zagreb, 2006.

Budak, N., Posavec, V., *Rađanje suvremene Hrvatske i Europe – od seobe naroda do apsolutizma, udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole*, Profil, Zagreb, 1998.

Drašković, B., *Čovjek u svom vremenu, povijesna čitanka za VI. razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.

Kargačin, Lj., *Povijesna čitanka 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.

Makek, I., *Povijest 6., udžbenik za VI. razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb, 1999.

Makek, I., Adamček, J., *Čovjek u svom vremenu, udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb, 1987.

Makek, I., Kampus, I., *Povijesna čitanka: za VI. razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb, 1998.

Matković, H., Drašković, B., *Povijest 2., udžbenik za srednje škole*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.

Mirošević, F., Šanjek, F., Mijatović, A., *Povijest za drugi razred gimnazije*, Školska knjiga, Zagreb, 2001.

Petrić, H., Ravančić, G., *Povijest 6., udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole*, Meridijani, Samobor, 2003.

Petrić, H., Ravančić, G., *Povijest 2., udžbenik povijesti za II. razred gimnazije*, Meridijani, Samobor, 2003.

Petrić, H., Ravančić, G., *Povijesna čitanka, za VI. razred osnovne škole*, Meridijani, Samobor, 2004.

Posavec, V., *Povijest srednjega i ranoga novog vijeka, za VI. razred osnovne škole*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2003.

Posavec, V., *Povijesna čitanka za VI. razred osnovne škole*, Profil international, Zagreb, 1997.

Posavec, V., Medić, T., *Stvaranje europske civilizacije i kulture: V. – XVIII. stoljeće, udžbenik za II. razred gimnazije*, Profil international, Zagreb, 2005.

Rendić-Miočević, I., *Poruke predaka – problemski priručnik hrvatske povijesti za II. razred gimnazije*, Profil, 2000.

Sabalić, F., *Povijest: za VI. razred osnovne škole*, Alfa, Zagreb, 1996.

Samaržija, Z., *Povijest 2., udžbenik za II. razred gimnazije*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

Bošnjačka riječ

Časopis za društveni život i kulturu sandžačkih Bošnjaka

Muhamed Abdagić¹

Ko je bio Hakija Zejnelović, urednik „Glasa Sandžaka“

ZAŠTO JE UBIJEN HAKIJA ZEJNELOVIĆ?

„Teško je bilo ući u Partiju za vrijeme rata. Teško se bilo izjasniti za NOB-e, a kamo li ući u Partiju. Isto kao i sad, poređenja radi. Pa se poslije svega toga, i na osnovu svega toga, postavlja pitanje zasto je ubijen Hakija Zejnelović.“

Ovdje ću pokušati da malo bacim više svjetla na lik Hakije Zejnelovića iz Novog Pazara, nepristrasno i objektivno, ne držeći se nikakvih tuđih stavova, a naročito ne zvaničnih iz vremena prije trideset i pet godina, to jest neposredno poslije oslobođenja ovog grada, dok je zemlja još bila u ratu.

Hakiju sam poznavao iz Beograda, mada je prirodnije bilo da ga znam iz našeg kraja, s obzirom da smo istog zavičaja. Ukratko, držao se je kao komunista i učestvovao u svim akcijama studenata na koje je bio pozvan. Ja ne znam doduše kad je on došao na Univerzitet u Beogradu, ali ja ga prije 1939. nisam poznavao. Kao zemljaci postali smo bliski i ja sam dolazio na njegov stan sa svojom djevojkom, više puta, to jest kad sam ja sumnjaо da me policija može potražiti na mom stanu (u Pajšjevoj ul. sa Stevicom Jovanovićem). Imao je lijep stan za studentske prilike i ja bi i moja djevojka posjedali kod njega i njegove djevojke, malo popričali, a onda bi se domaćini udaljili a gosti ostali. Njegova djevojka je bila Jela Čvorić iz Šapca, s kojom se docnije i oženio i za vrijeme okupacije živio s njom u Pazaru.

Mada sam imao i drugih drugova u Pazaru, iz srednje škole, ja sam, kad bih navratio u Pazar njega tražio i s njime se sastajao. On bi me vodio po Pazaru, posebno u čitaonicu, ili omladinsko društvo, gdje se napredna omladina i skupljala, i upoznavao. Mogu da kažem da se od svih najbolje sjećam Deda Šehovića, pošto i on bila je student.

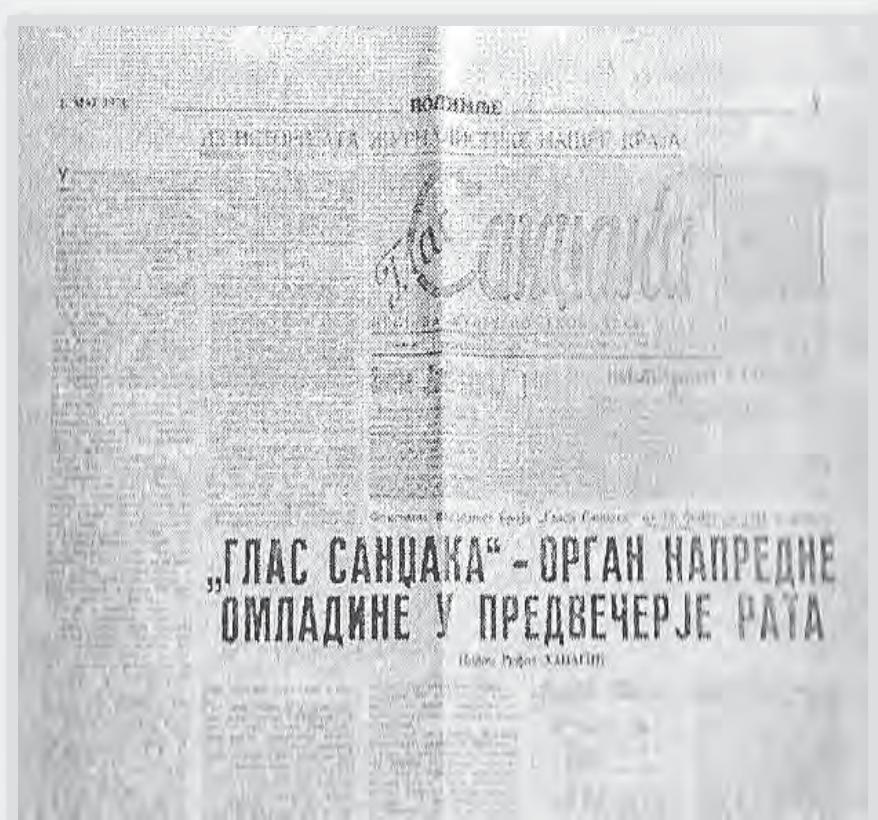
Kako sam ja bio na Univerzitetu jedan od istaknutih aktivista studentskog pokreta, što će reći dobro verziran u svim formama rada sa širom masom, i sa onom užom, (a bio sam sekretar Kulturnog odbora koji je pripremio priredbe za studente i za beogradsku publiku, a zatim jedno vrijeme i član redakcije „Studenta“, i to poslije Iva Ribara i Bogdana Pešića, u stvari partijski odgovoran za „Student“, u isto vrijeme i urednik „Studentskog biltena“), to sam došao na ideju da pokrenem jedan list i u Novom Pazaru, koji će biti glasilo nas studenata u prvom redu, jer druge naše inteligencije u to vrijeme nije ni imalo, glasilo Sandžaka. Pa mu tako dadosmo i ime: „Glas Sandžaka“. Za mene nije bilo nikakvih poteškoća za

1. Ovaj izvanredno značajan tekst o životu i zagonetnoj smrti istaknutog sandžačkog revolucionara i novinara Hakije Zejnelovića, je u rukopisu preuzet iz ostavštine našeg istaknutog književnika Muhameda Abdagića. Zahvaljujemo se Ademu Vrciću na ustupanju originalne verzije rukopisa koji u potpunosti prenosimo.

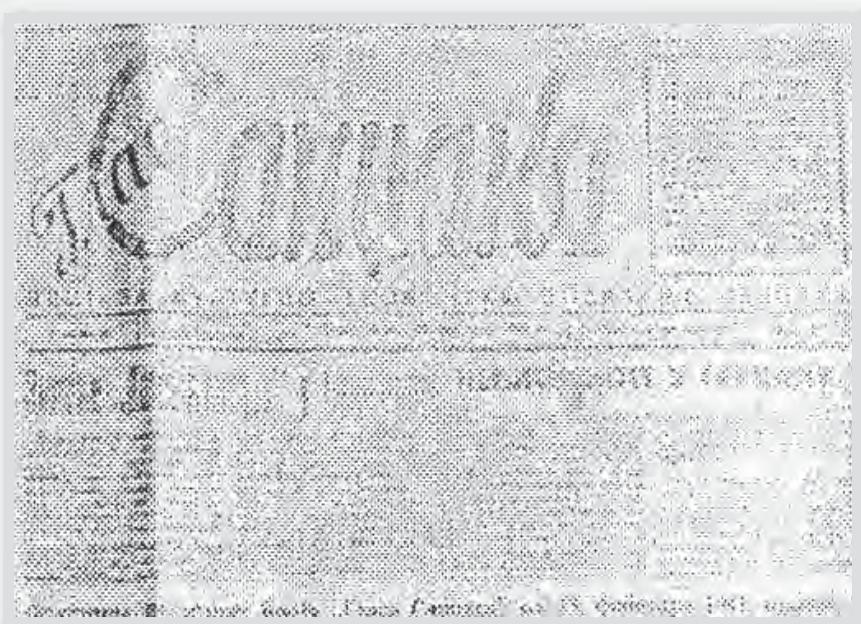
to, jer sam imao prakse u tom radu, a znao sam da mi je i saradnja obezbijedena s obzirom da smo mi studenti Sandžaka bili u Beogradu organizovani, okupljali se na sastanke na kojima smo pretresali političku situaciju (obično sam ja bio referent, valjda me je to tako propuštao Rifat Burdžević kako bih stekao što više iskustva itd.)

Naravno, meni je poznato da Centralni komitet Srbije uporno stoji na gledištu da je list osnovao Simeun Karamarković, i naravno, kako bi mene bacio u sjenku, što je iluzorno, i do čega meni nije toliko ni stalo, s obzirom da ja imam tolike gomile rada da se tu ima šta i uzeti i ostaviti. Naravno to je u skladu sa stavom Centralnog komiteta, koji ne živi na ovoj planeti i u Jugoslaviji, jer kad su prošla ta vremena pljačkanja tuđih zasluga i izvrstanja tuđeg rada i kukavičkog podmetanja u tuđe grijezdo - iz istog razloga mi nije priznao ni do danas ni predratnu partijsku organizaciju u Sjenici, pored protivljenja svih živih (posebno generala Danila Jaukovića i drugih). Hoću da kažem ovo, poštujem uspomenu Sime Karamarkovića, ali pokrenuti list i održavati ga mogao je samo neko ko je imao iskustva u tom radu i uopšte „šlifa“ ilegalnog i legalnog rada u svakom pogledu, a to nije stvar učitelja bila, to su samo studenti mogli i to jedino beogradski studenti.

Mislim da Hakija nije bio kompromitovan kao komunista kod policijskih vlasti, a osim toga on mi je pričao da ima i dobra poznanstva u Okružnom sudu u Novom Pazaru (dobro je stajao sa sudijom Kostom Konstantinovićem, čini mi se da se tako zvao, i bio invalid u jednu nogu), a Okružni sud je i nadležan za odobravanje lista, pa sam smatrao daje Hakija pogodniji da bude urednik lista nego ja. Tako

Rifat Hadžagić, jedan od članova redakcije je 1. maja 1974. godine u "Polimlju" napisao članak o iskustvima i preprekama sa kojima se list "Glas Sandžaka" suočavao u predvečerje II Svjetskog rata

Uz Hakiju Zejnaglića i M. Abdagića u radu lista „Glas Sandžaka“ učestvuje i, radnik Vakufsko-mearifske direkcije u Skoplju, Rifat Hadžagić iz Prijepolja. Osim prva dva broja, treći broj lista, kao organ ZAV-NOS-a, izlazi 01. juna 1944. godine, a četvrti i zadnji put 25. decembra 1944. godine.

(Vidjeti: M. Memić, Bošnjaci-Muslimani Sandžaka i Crne Gore, MNVS; Novi Pazar 1996., 274-275;)

smo radili i u Beogradu, nije urednik bio najpoznatiji komunista, ili uopšte kompromitovani komunista, nego iz uglednije, građanske porodice, beogradske (kao što je bio na primjer prvi urednik Bogdan Pešić, potpuno nepoznat kao komunista, ili docnije, drugi urednik kad sam i ja bio u redakciji, pored drugih, iz beogradske jevrejske i dobrostojčeće porodice, izvjesni Amar), a partijski čovjek je stajao iz njega u sjenci i u stvari davao ton listu i obezbjeđivao partijsku liniju, to jest u stvari on vodio list.

Poznato je da je materijal dolazio kod mene u Sjenicu, iz Sandžaka, a ja sam ga onda, po pregledanju, doturao Hakiji. Poznato je i to da sam mu ja našao štampara za list, sve je to trebalo znati, i to Vuka Prodanovića u Kragujevcu, prijatelja Dragoljuba Jovanovića, odnosno Andra Petronijevića koji me je s Vukom i upoznao, jer Andro bi jaše nerazdvojni naš saradnik, iako je bio samo lijevi zemljoradnik. Treći broj u Skoplju koji je opet izvukao, ispred poda-policije, moj školski drug Rifat Hadžagić, koji je bio na službi u Skoplju u to vrijeme.

Ja sam ovom glasilu pridavao izuzetnu važnost, vrijedio je svaki broj barem deset letaka, uostalom to se ne može ni upoređivati. List je naravno izlazio dok smo mi bili u Sandžaku, „na

Urednik "Glas Sandžaka" Hakija Zejnolović (desno) sa književnikom Muhamedom Abdagićem (u sredini) u šetnji Beogradom 1940. nakon izlaska iz štampe prvog broja lista (9. IX. 1940.)

„Student” zabranjen, onda počemo „Naš student”, ovaj takođe zabranjen, onda mi pokrećemo „Glas studenata”, tako se to radilo. Međutim, kad

Beograda jave studenti, s nekim letkom, partijskim materijalom i drugom literaturom i slično.

Za vrijeme okupacije ja sam bio u Bosni, kao ilegalni partijski

Mislim da Hakija nije bio kompromitovan kao komunista kod policijskih vlasti, a osim toga on mi je pričao da ima i dobra poznanstva u Okružnom sudu u Novom Pazaru

terenu”, u Beogradu ja sam imao druga, važnija zaduženja, tako da mi list nije toliko ni padao na pamet. Međutim, Simeun je ostao u Pazaru... Treći broj lista je zabranjen, ali s listom se naravno moglo produžiti, onako kako smo mi radili u Beogradu:

su studenti otišli (1940.) od svojih kuća u Beograd, list se više nijednom nije pojavio. A tako je bilo i sa priredbama, sa utakmicama, sa otimanjem kulturnih i sportskih društava, kad nema studenata čitav taj život zamre. Osim naravno kad se opet iz

radnik, zatim u partizanima, a zatim u partizanima u Sandžaku, sve do 1. maja 1942. godine kad sam poslat na okupiranu teritoriju sa zadatkom. Zatim sam uhapšen, i to sutradan po dolasku, i ostao u zatvoru sedam mjeseci, onda pušten uz inter-

vencije sedam tada najuglednijih ljudi, ali u jednu vrstu kućnjeg zatvora, sve dok su bili Italijani, to jest do 1. juna 1943., kad dolaze Nijemci i istog dana hapse mene i sprovode u Pazar, zatim Kosovsku Mitrovicu (poslije desetak dana u Pazaru). Nakon puštanja iz Kosovske Mitrovice, istom moćnom intervencijom Hasana Zvizdića, i uz pomoć Hilmije Kugića, sreskog načelnika, koji je bio moj rođak, u julu 1943. godine ja sam prolazio kroz Novi Pazar gdje sam se i zadržao, koliko se sjećam, ili sam došao drugi put na putu za Beograd, u septembru.

I tada sam potražio Hakiju i našao ga i razgovarao sa njime (sreća sam ga na korzu, u naručju je držao dijete, s kojim se toliko ponosio i poklanjao mu pažnje, kao da nikо nema dijete, takav sam ja utisak stekao, ali takvi su izgleda svi očevi, koliko god sam ih sreća). Sastali smo se kod nje-gove kuće, dakle te druge polovine 1943., i mislim da smo uklonili Jelu, njegovu ženu, kako bi mi ostali sami (Jela danas radi u Vinči kao atomski fizičar, ili hemičar). Ono čega se sjećam iz toga razgovora bila je njegova lična situacija, i on je bio veoma usplahren i zabrinut, nije znao šta da radi i kako da se postavi, od njega je traženo da ide u partizane, a on je smatrao da to nije potrebno, pa nije znao šta da radi. Pitao je mene, doduše na jedan sugestivan način: Jelde bogati, to nije pravilno?... On doduše ne reče da to od njega traži partija, koje u to doba nije ni bilo. To su svakako bila ona nekolika druga što su još preostala poslije masovnog hapšenja, strijeljanja i tjeranja u logor petnaestak ljudi, čime je bio zadat smrtni udarac partiskoj organizaciji ovdje u Pazaru, tako da se više nije ni formirala sve do pred samo oslobođenje grada.

Ja sam u sebi doista mislio da je nepravilan taj stav ljudi, jer

„У Новом Пазару је 1940. године почeo да излази нови лист „Глас Санџака“. Иницијатор за покретање овог листа био је Рифат Бурџовић Трио. Он је узео за уредника листа Хакију Зејнеловића, студента права, који тада код полицијских власти није био забележен као комуниста. Поверено је Срђану Стојевићу, студенту права, да испита могућност штампања листа у Новом Пазару. Ради тога је тада одлазио и сам Рифат Бурџовић. Али лист се није могао штампати у Новом Пазару. Први број је штампан у штампарији „Светлост“ у Крагујевцу, изашао је 9. септембра 1940. године. У уводној речи је писало да ће лист помагати становништву Санџака да побољша свој положај и да ће помагати све оне снаге у Санџаку које су себи ставиле у задатак да учине нешто за свој крај. Даље је наглашено да ће лист помагати подизање земље уопште и дати свој допринос на очувању њене националне независности, као и допринос борби за поштовање националних права свих народа у Југославији. На крају се истицало да ће лист писати „о томе колико ради наши сељак и чиме се храни, о томе како се расплаљује верска мржња у народу ради интереса појединача“. Други број „Гласа Санџака“ није могао бити штампан ни у Крагујевцу, Овај број је изашао тек 15. Фебруара 1941. године; штампан је у штампарији Василија Димитријевића у Скопљу. Полиција је и за овим трагала, али је лист однесен из штампарије пре него што су обавезни примерци послати државном тужиоцу.“

(Мирко Ђуковић, Санџак, Просвета, Београд 1964, 36.)

zašto sam onda je poslat na okupiranu teritoriju sa slobodne, zašto Mule Mušić (i on odmah pao u ruke neprijatelja kao i ja), zašto Milutin Popović (i on nije mogao ništa da učini do kraja rata), zašto mnogi za koje se smatralo da su korisniji i dragoceniji na okupiranoj teritoriji nego na slobodnoj. Na slobodnoj Hakija bi bio običan vojnik, barem spočetka, a tu je već bio i kraj rata, a ovdje na okupiranoj on je predstavljao име i ukoliko može da formira partijsku organizaciju, a preko nje da okupi omladinu, tu bi stvarno bio dragocjeniji nego u partizanima. Takav je bio i stav Partije, ne odvajati se od masa, ali od svojih masa, doći sa masom u partizane, a ne sam. Povući sa sobom masu, to je cilj i to je svrha rada našeg čovjeka. Ipak, rekao sam mu da radi onako kako od njega zahtijeva Partija, a da sam ja baš poslat sa slobodne na okupiranu. Rekao sam mu da radi, razumije

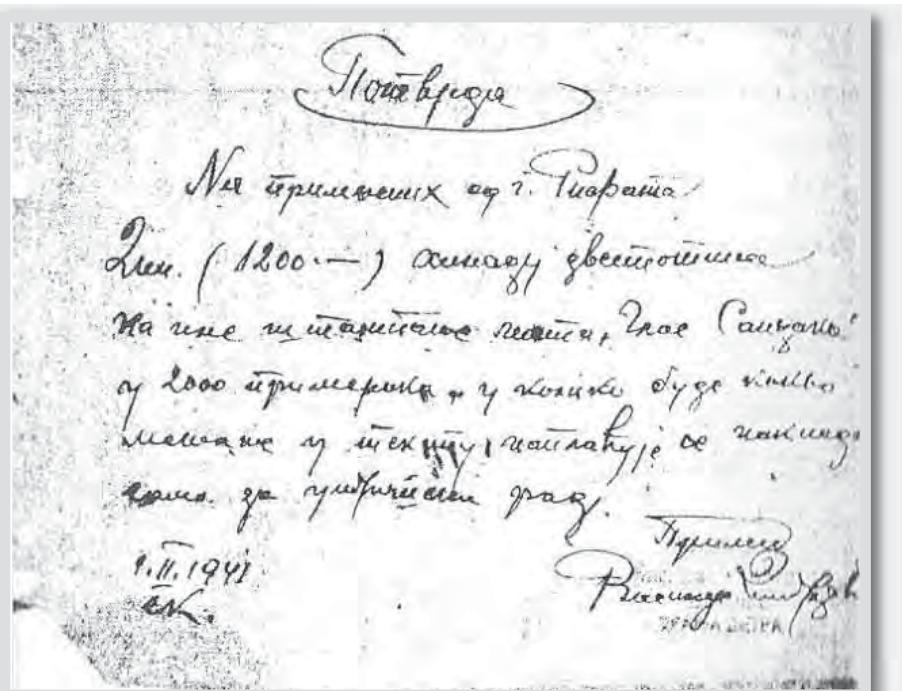
se na organizovanju partijske organizacije, i pri tom ga pitao има ли svog čovjeka u njemačkoj SD policiji koji bi mu obezbeđivao leđa u tom radu, to jest izvještavao ga da li se zna za taj rad i šta se spremi i već sve što bi moglo biti od koristi. Nije mi rekao da ima čovjeka, u SD policiji, ali mi je rekao ko je šef policije, to jest Klar, trgovački pomoćnik prije rata. Njegova desna ruka Marko, on reče da to nije nikako Marko, njegovo pravo име je Hans, i to mi je saopštio tako povjerljivo da se pri tom zapalio u licu. Još jedan je bio svega, Lorenc, za koga mije rekao da je on jedini pravi Nijemac iz Njemačke, a ova dva su naši, folksdojčeri. Skrenuo mi je pažnju i na nekog Huska Dražanina, koji s njima trojicom radi zajedno.

Bio je obaviješten, kao što su komunisti uvijek znali tačno sve policijske agente, koji su i ko je kakav.

Ostao je dakle kod kuće, nije otisao u partizane, ali nije ni for-

mirao partiju organizaciju. Razumije se meni je bilo čudno da radi u sreskom načelstvu, i naročito, u tim čizmama i onako dobro obučen, sa dobrom stanom i namještajem, sve mi je to nekako odudaralo od komuniste, od proletera. I tu treba tražiti njegovo pasiviziranje, a ne ni u kakvoj izdaji niti u kakvom radu za neprijatelja. Sada mi u starijim godinama, i pošto je mnogo šta prešlo preko naših glava, možemo to i da pojmimo: žena, djetete, lijep i obezbijeđen život, po pravilu malo je bilo u partizanima takvih ljudi, a malo bi ih i danas bilo, takvih, kad bi nešto opet trebalo ići u partizane. Teško se ostavlja porodica i još teže lijep život.

Doduše u knjizi o Novom Pazaru niko ga i ne optužuje ni za izdaju ni za rad za neprijatelja. To je sve tako isturio Voja Leković, patron Sandžaka sve do pada Rankovića, i za Hakiju i za mene, i uklonio i druge iz svojih rodnih mjesta, sve koji su mu bili ravni ili jači od njega. Izgleda on je to smatrao svojim najprečim poslom poslije oslobođenja, slistiti i ukloniti ljude koji bi mogli da smetaju njegovoj apsolutnoj volji i vlasti u Sandžaku, isto ono što je sa mnom pokušao, i sa dva Musića, još 1942. u Novoj Varoši, podmećući nam da mi nismo komunisti nego muslimani, zato što smo se suprotstavili stupidnim strijeljanjima, mada se radilo o šezdesetak Srba, a svega trojici Muslimana. Taj čovjek je mnogo zla i mnogo štete nanio Sandžaku, a jedna od prvih njegovih mjera je bila, što je lako sproveo i tobož demokratski okupivši ljude starije Muslimane, koji otkako je vlast postala, znaju samo da aminuju, jedna od prvih mjera da ukine Antifašističko vijeće Sandžaka i da Sandžak raskomada i podijeli ga između Crne Gore i Srbije. To je uspio i razumije se da bi se Sandžak brže razvijao da je ostao kao autonomna jedinica, kao

"Potvrda" o uplati za štampanja lista "Glas Sandžaka" (februar, 1941.)

koju je predao Rifat Burđović Tršo:

"Na primljjenih od g. Rifata Din. (1 200.-) hiljadu dvestotine u 2 000 primeraka i ukoliko bude kakvo mešanje u tekstu naplaciće se naknadno samo za utrošeni rad (1. II. 1941. Sk.). Primalac, Vasilije Dimitrijević"

cjelina, nego ovako rasparčan i izdijeljen, jer je Sandžak bio zaostali kraj i nije mogao držati korak sa Srbijom i Crnom Gorom, ni ekonomski, ni politički ni kulturno. Da se već i ne govori o pogubnom nacionalizmu u Sandžaku i o njegovim posljedicama (a glavna je iseljavanje Muslimana) sve do pada Rankovića (kad prestaje iseljavanje, pa čak nastaje i vraćanje iz Turske).

Ono što стоји код Hakije Zejnlovića, то је само pasivizacija, никаква izdaja. I само сам ја знао koliko је то njega grizlo i koliko му је то било на savjesti. Pa eto и тога се dešavalо, kolико је slučajeva znak takvih, до рата су људи били у Partiji, а када је nastupio rat стали су пред Partiju и рекли оdsada ја више не smijem da radim ово jer je sad rat, i molim da me razriješite članstva u Partiji. Hakija је само pogriješio у tome, што nije tako postupio, па да мирно сачека kraj rata, a onda se prišije uz Partiju као што су то učinile stotine hiljade pametnih људи. Nije само Hakija pogriješio у tome.

Sumnje су bile i prilikom njegovog hapšenja у 1942., ne zna se njegovo držanje, а ћу сам да су неки говорили да га је Džafer Deva pustio из затвора, valjda у Beogradu, не зnam да ли је bio sproven u Beograd, и то navodno: „Džafer Deva никог nije puštao а да nije за uzvrat tražio saradnju“. То је zaključak mislim Ramiza Pruševića, то може бити и indicija, или pokazatelj u traganju, али nije dokaz, осим тога то је и глупо, колико ли је комуниста pušteno ne zbog obećanja на saradnju nego zato što nisu bili ništa radili, или што nisu ništa priznali, barem први put, су били pušteni на slobodu. И не може се човјек судiti и skidati mu se glava na osnovu nekakvih zaključaka i prepostavki. Zatim, да је то njegovo držanje bilo свим чисто svjedoči i činjenica да poslije njegovog puštanja na slobodu нико nije uhapšen, чак за godinu dana, а Partija postojala, или barem petnaestak dobrih komunista i simpatizera, а да је Hakija bio човјек neprijatelja dotle, то јест time stoje radio u Sreskom načel-

stvu, kako se mislilo, nije trebalo da ga hapse da bi nešto od njega doznali, mogli su to da doznaaju ko sve ima od komunista u Pazaru i na jednom običnom tajnom sastanku, što se međutim nije desilo. Još jedna činjenica, pošto nije ništa provalio, iz Beograda je doveden agent Vukotić, koji je pokušavao da prati sumnjive ljude i da ih otkrije, i taman je nagazio na trag sekretara partijske celije, odnosno Mjesnog komiteta Emina Redžepagića, a ovaj to saznao i pobegao iz Pazara. Zašto će dakle Vukotić dolaziti iz Beograda, ako je sve to bolje znao Hakija. I zar nije mogao Hakija da kaže za Emina Redžepagića, i ne samo za njega, Hakija koji je 1941. bio sekretar partijske celije, odnosno Mjesnog komiteta pošto su bile dvije celije? Ništa od svega toga.

Hakija samo nije imao u sebi snage da se otrgne od svoje žene i djeteta, to je bio novi moment u njegovom životu, i nije imao snage kao jedan Haso Rožajac da se odmetne od vlasti i da se izloži svim progonima, rizicima i potucanjima od nemila do nedraga, da stalno živi u strahu i bijedi. I to je sve.

Poslije hapšenja čitave partijske i skojevske organizacije marta 1943. u Pazaru, kao stope poznato nije više ni bilo organizovanog rada. Naravno o ovom hapšenju i likvidiranju partijske organizacije tj. petnaestak najuglednijih komunista moglo bi se i diskutovati. Kao stope poznato uzrok je bio letak koji je umnožen i rasturen. Može se diskutovati da li je to bilo rentabilno? Ja znam primjer gdje se radilo smišljenje i rentabilnije. Na primjer u mojoj partijskoj organizaciji u Mostaru 1941. godine, i mi smo mogli tako nešto, da izdamo letak, da palimo novine, pa da po nekog i ubijemo, ili nešto srušimo, ali je to bilo sve sitno s obzirom na veličinu i jačinu partijske organizacije, jedna od najmoćnijih u čitavoj zemlji, računali smo mi ali smo sračunali

Među sandžačkom političkom i intelektualnom elitom koja je djelovala između dva svjetska rata, Hakija Zejnolović (1917-1945) zauzima posebno mjesto. Svestrano obrazovanje, stručnost i autoritet u KP Jugoslavije doveđe ga na mjesto urednika „Glasa Sandžaka“. Pod izgovorom da je u vrijeme okupacije, kao policijski pisar u Novom Pazaru, bio „sluga okupatora“, lokalni komunistički kvaliheroji su ga izveli na prijek sud i osudili na smrt strijeljanjem 1945. godine. U historiji Sandžaka i sandžačkog novinarstva Hakija Zejnolović ulazi kao ličnost nesumnjivih nacionalnih zasluga. Smatra se da su ga kreatori neargumentovane optužbe, između ostalog, teretili za izdaju grupe partijskih drugova 1943. godine koji su pohapšeni i internirani u logore Mathauzen i Sarbriken, o koje je četvoro streljanih (Meho Alibašić, Manjo Čorović, Ramiz Koca i Radmila Petrović). Nakon II Sv. rata ga je radeći na regrutovanju omladinaca za USAOJ, neko „otkucao“ i, kao i mnoge nedužne Bošnjake, poslao na gubilište na Hadžetu.

R.Š.

da se ne isplati da najbolji komunisti padnu u ruke neprijatelja zbog nekakvog letka i slično... Letak su bili događaji sami po sebi, koji su se prepričavali i gomilali jedan za drugim. Umjesto toga mi smo se radije orijentisali na organizovanje vojnih odreda u gradu, i kada je sve bilo gotovo poslali te odrede po čitavoj Hercegovini, od kojih su i nastale partijske jedinice i ustank u tom kraju. To je bilo daleko mnogo više. A u gradu niko nije stradao.

Podvlačim, Hakija je bio savjestan čovjek, mučilo ga je što nije radio što je trebalo da radi, to jest što se pasivizirao, ali nikog nije odao ni na policiju ni poslije puštanja na slobodu.

Već 1944. u ljeto, u knjizi o Pazaru autor kaže da se Hakija aktivirao, kako bi izdejstvovao „barem minimalnu rehabilitaciju“. I to je proizvoljna prepostavka. Što nisu to drugim u tim mjesecima je bilo čak najopasnije, i kao što je priznato i te kako priznato je svakome ko se angažovao i tek tada 1944. (u Bosni i 1945.), još kako se takvi priznaju za borce...

Međutim, ovdje se nije radilo o „minimalnoj rehabilitaciji“, nego o radu po partijskoj direktivi. Direktivu za rad sam mu ja dao iz Kosovske Mitrovice i ne baš tako kasno, mislim najdocnije sredinom

1944. godine. Ja sam u Kosovskoj Mitrovici već od početka 1944. godine rukovodio partijskom organizacijom koja je brojala oko pedeset ljudi, i to sa najaktivnijim radom, od izdavanja radio-vijesti sve do fizičkog likvidiranja nemačkih vojnika i oficira. Pa sam kasnije tu partijsku organizaciju proširio na Vučitrn, na Stari Trg i Zvečan, i tako pokušao i na Pazar, obraćajući se Hakiji, i to preko Ajnije Turkmanovića, koji je moga da slobodno putuje, to su njegove stvari, koji je bio dugogodišnji direktor gimnazije poslije oslobođenja u Novoj Varoši, a koji je i danas živ i tamo živi, što sve može i da potvrdi. Eto ovaj podatak je takođe bio nepoznat autoru napisa o partijskoj organizaciji u vrijeme rata. (I ne samo u Novi Pazar ja sam poslao svoga brata Sefčeta, prije Pazara, i u Sjenicu, u istom cilju, to jest u cilju aktiviranja ljudi, no brat je ubrzo otisao u partizane).

Da li je što Hakija uradio u tom cilju ja ne znam, autor kaže da nije, možda nije a ako nije onda vjerovatno da nije imao s kim. Teško je bilo ući u Partiju za vrijeme rata. Teško se bilo izjasniti za NOB-e, a kamo li ući u Partiju. Isto kao i sad, poređenja radi. Pa se poslije svega toga, i na osnovu svega toga, postavlja pitanje zasto je ubijen Hakija Zejnolović.

Dr. Seid Halilović

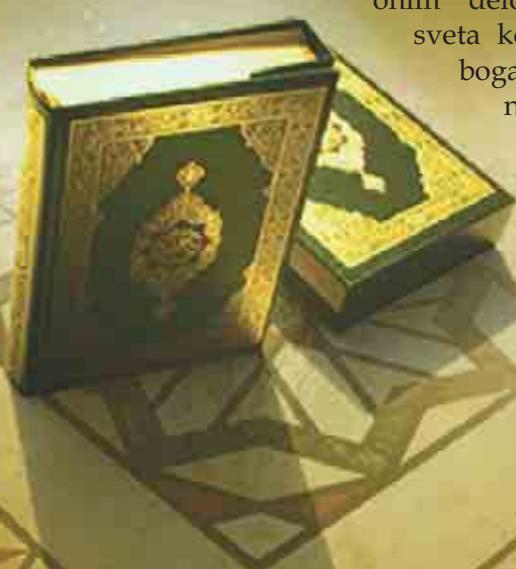

DINAMIČNOST ISLAMSKE VERE I KUR'ANA¹

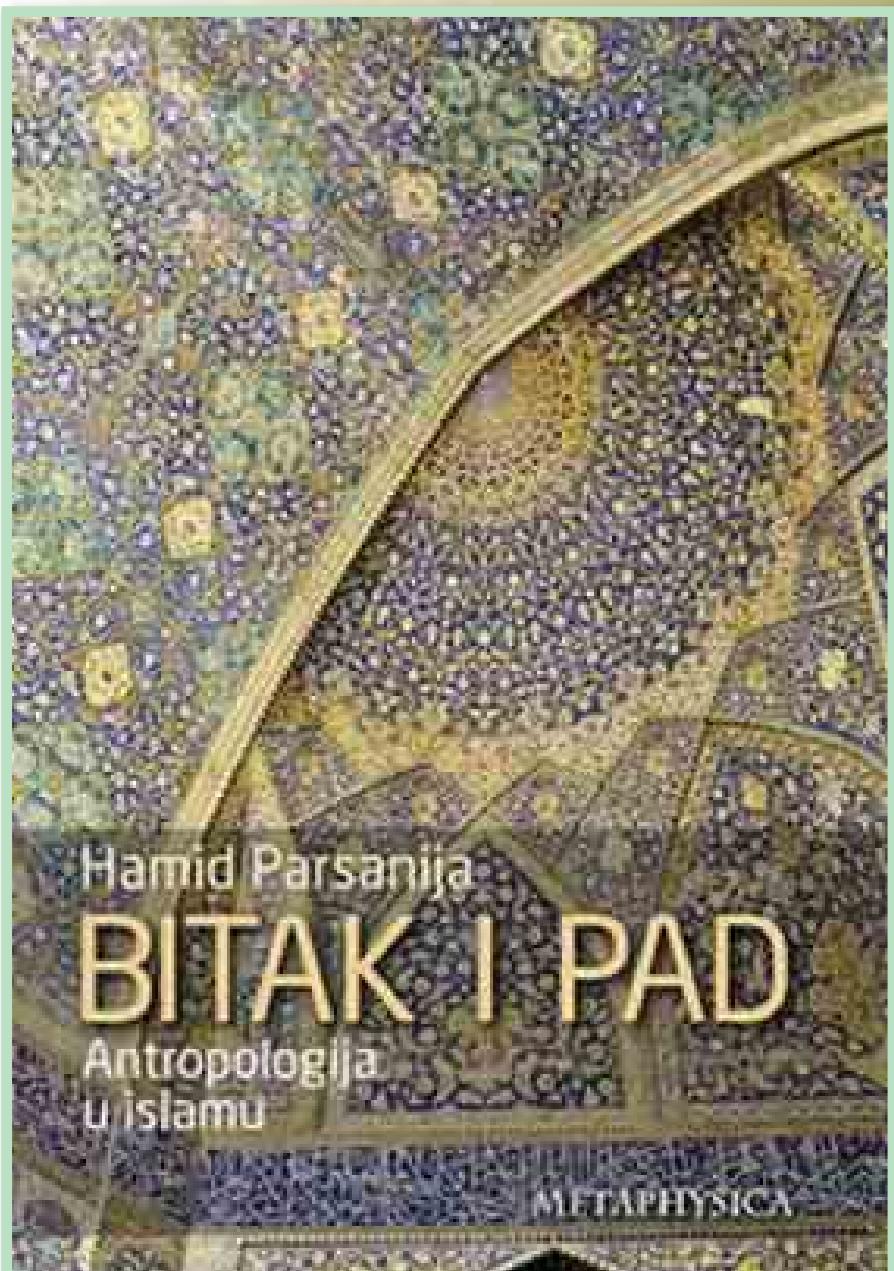
Činjenica je to da su muslimanska društva u nedavnim vremenima odnogovala, između ostalih, i mislioce koji su bili ogorčeni na sve što bi bilo povezano sa Zapadom, te koji su za svoju unazadenost okrivljivali ne samo nemuslimanske elemente, nego i samu muslimansku tradiciju. Po njima, sami muslimani su svojim greškama i snagom svoje iskvarene tradicije, koja se sve više udaljavala od korena, dopustili da dekadencija prodre u samu bit njihovog verskog i potom nacionalnog identiteta i na tom planu, možda ta tradicija i snosi glavnu krivicu za sve. U svetu rečenog postaje jasno to da ova struja dolazi do izražaja u onim delovima islamskog sveta koji nemaju posve bogatu i upečatljivu nacionalnu tradiciju kojom bi

se dičili, kao i to da su pobornici ovih ideja voljniji da se sučeljavaju sa svojim neistomišljenicima među muslimanima, negoli sa ostalima, na primer sa „zapadnjačkim usurpatorima“. Rešenje koje oni nude da bi se prevazišla izbila kriza opravdava naziv koji im primera vaju – revivalizam; jer oni čvrsto insistiraju na potrebi da se ponovo ustanovi zlatno doba koje je vladalo u Arabiji i gradu Medini odmah po osnivanju prve muslimanske države snagom plemenite ruke Poslanikove. Da bi se muslimanima vratila izgubljena draž potrebno je da svi žive, da se nose, hrane i da pričaju i osećaju, dosledno, na način na koji su to činili ondašnji muslimani, budući da su oni najbolje razumevali izvorne poruke Kur'ana koji se i obraća njima. Na tom planu, svi oblici sledeće tradicije, narodne, naučne, filozofske, gnostičke ili umetničke, moraju biti osuđeni i redukovani na stepen sa mosvesti prvih muslimana.

Mi, ovde, nipošto nemamo nameru da ulazimo u pitanje koliko se pravac ove savremene muslimanske struje poklapa sa interesima zapadnih globalista u smislu da on opetuje stare međumuslimanske netrpeljivosti, smanjuje stepen bezbednosti u svim zemljama u kojima se proširi i tako opravdava nužnost prisustva vojnih i ekonomskih snaga „sa strane“. Radije

1. Preuzeto iz prolegomene knjige "Bitak i pad: antropologija u islamu"; autor dr Hamid Parsanija; s persijskog preveo i prolegomenu napisao dr Seid Halilović; Beograd: Metaphysica, 2007; str. 25-31.

ćemo istaći to da islamski revivalizam provlači kroz srž islamske spoljašnosti i kur'anske objave utemuljenu statičnost koja nalaže da je blaženstvo muslimana iz svih krajeva sveta i u svim istorijskim procesima zajemčeno upražnjavanjem navika i običaja najranijih arapskih muslimana, tačnije, onih koji su okruživali Poslanika i realizovanjem njihovih svetonazorskih i praktičnih obrazaca. Međutim, ovakva konstatacija se nepomirljivo sudara sa mnoštvom sakralnih predanja koja podvlače, na neoboriv način,

to da je u biti kur'anske relevacije ustanovljena nedokučiva dinamičnost, između ostalih sa sasvim prefinjenim predanjem kojeg prenosi Abdurahim al-Kasir: „Bijah jednog dana kod Abu Džafera (Bakira), mir božji neka je sa njim, pa on kaza: 'O Abdurahime!... U vezi sa iskazom božjim: Zaista ti si opominjač, i svaki narod ima upućivač², što je Poslanik božji, mir neka je na njega i porodicu mu, veli: Ja sam opominjač, i Ali je upućivač – ko je danas upućivač? Reče: 'Pa ućutah se dugo, zatim podignuh glavu pa kazah: Odan

tebi ja bio, to je među vama, sve jedan po jedan to nasleđujete, dok nije stigao red na tebe, pa si ti, odan tebi ja bio, upućivač.' Kaza: 'Istina, o Abdurahime! Zaista je Kur'an živ i ne umire i ovaj stih / ajet je živ i ne umire; pa kad bi bilo da se stih objavi / spusti o narodima, tako da kada umru, da umre i taj stih – sigurno bi umro Kur'an, a ono je on tečan među onima što ostaju, kao što je tekao među onima što su prošli!' Abdurahim je, takođe, velio da je Abu Abdulah (Sadik) kazao: 'Zaista je Kur'an živ i nije umro i zaista on teče kao što teku noć i dan i kao što teku Sunce i Mesec i teče nad zadnjim od nas kao što teče nad prvim od nas.'³

Naime, ovde se susrećemo sa čitavom grupom predanja koju raspoznajemo pod nazivom predanja o džarju i *tatbiku* (o tečenju i prilagođavanju). Termin *džarj* razotkriva drugačiju dimenziju od one koja se dobija snagom *tanzīla*, jer *tanzīl* (sa značenjem spuštanja) ukazuje na posebne vremenske i mesne uslove u kojima je objavljen određeni stih, dok, na drugoj strani, ukoliko se bude iskočilo iz onog vremena, te se isti stih bude doveo i ostvario u drugim vremenskim okolnostima, biće realizovan proces *džarja*. Upravo tako se Kur'an ostvaruje u svim vremenima i u svim geografskim okolnostima. Mi bismo, primera radi, lako mogli da zaključimo ko je, danas, Faraon našeg vremena, jer u Kur'anu nije reč o Faraonu kao Faraonu, nego kao neprijatelju božjem; Bog u svim vremenima ima svoje neprijatelje. Muhamed ibn Halid ibn al-Hadžadž al-Karhi prenosi da je Hajsame kazao: „Kaza Abu Džafer, mir božji neka je na njega: O Hajsametu, Kur'an je spušten / objavljen u trećinama; jedna trećina je o nama i našim ljubiteljima, trećina o našim neprijateljima i o neprijatelju onih što bijahu pre nas i

2. Ra'd, 7.

3. Bihâr al-anvâr, tom 35., str. 403-404.

trećina o tradiciji i primerima. A kad bi bilo da se neki stih spusti o narodu, tako da kada umre taj narod, da umre i taj stih – ne bi ostalo od Kur'ana ništa, a ono u Kur'anu teče prvo iz njega nad poslednjim iz njega, sve dok traju nebesa i zemlja, i svaki narod ima svoj stih kojeg iščitava i kojem pripada, bilo da je dobro ili loše.⁴ Takođe se od sveegzistencijalnog vođe Abu Džafer Bakira prenosi u zbirci *Ma'âni al-ahbâr* da je on Imranu sinu A'juna kazao: „Spoljašnost njega (Kur'ana) su oni o kojima je objavljen Kur'an, a unutrašnjost njega su oni koji čine kao što oni činju; teče o njima ono što je *spušteno* o onima.⁵“

U ovom predanju je proces izvođenja *džarja* jasno doveden u vezu sa unutrašnjim značenjima Kur'ana i to stoga što je, u procesu *džarja*, potrebno da se prođe u unutrašnje stadijume kur'anskih stihova, da se ti stadijumi razotkriju, te onda, kada se dođe do fundamentalnog značenja, da se ono sprovede u ostalim različitim okolnostima. Otuda je pitanje *džarja* neraskidivo spregnuto sa institucijom kur'anske hermeneutike (*ta'vîl*), kao što ono, s druge strane, prepostavlja to da se kur'anski sveti tekst ne zaokružava u okviru svojih spoljašnjih, odnosno egzoteričnih značenja, nego da, istovremeno dok budno i brižljivo poštije i štiti svoj *šari'atski*, ili da kažemo *tanzîlski* aspekt, probija u najtranscendentnije dubine ontološkog ostvarenja. Tu nam prilazi u pomoć nova grupa sasvim prefinjenih predanja poznatih kao predanja o *butûnu* (o unutrašnjim dimenzijama Kur'ana),

koja, ovde, nećemo razmotriti zbog zaziranja od toga da se ova prolegomena ne pretvorи u opsežnu studiju; radije ćemo se poslužiti, isključivo, kur'anskim stihovima da bismo razotkrili da sam Kur'an potvrđuje konцепцију svojih unutrašnjih / ezoteričnih značenja⁶:

U početnim stihovima poglav-

lja *Zuhurf* nailazimo na sledeće blagoobjašnjenje u vezi sa knjigom Kur'an, u fazi kada je ona već pretočena u arapske reči: „zaista Mi učinismo Kur'anom arapskim... i zaista je ona u Matici knjige, kod Nas, sigurno uzvišena, utvrđena.“ Ovo „kod Nas“, odmah, pokazuje da je reč, ipak, o unutrašnjoj dimenziji univerzuma,

4. Ovo predanje je doneto u sjajnom Ajašijevom komentaru na Kur'an (*Tafsîr-i 'Ajjâšî*), tom 1., str. 10.; iz iste knjige se prenosi i u *Bihâr al-anvâru*, tom 89., str. 115.

5. Ovo objašnjenje predstavlja odgovor na Imranovo pitanje o značenju spoljašnosti i unutrašnjosti Kur'ana; vidi: *Ma'âni al-ahbâr*, str. 259.; odatle se isto predanje prenosi i u *Bihâr al-anvâru*, tom 89., str. 83.

6. Mi smo raspravu vezanu za predanja o unutrašnjim dimenzijama

kur'anskog svetog teksta samo načeli u našem pogовору u Istoriji persijske književnosti autora dr Ahmed Tamimdarija, u našem prevodu; Beograd: KC I.R.Iрана u Beogradu i Društvo srpskocrnogorskoiranskog prijateljstva, 2004., str. 315-318.; takođe da napomenemo da za studiju koja će uslediti dugujemo, mnogo, svom uvaženom profesoru Sejid Jadulah Jazdanpanahu, kao i objašnjenjima nedostiznog alame Tabatabaija u njegovoj slavnoj egzegezi al-Mîzân, tom 18., str. 86-87.

tačnije o intelektualnom svetu i božjoj posebnosti; reč „uzvišena“ znači da je knjiga Kur'an iznad toga da bi je dokučio čovek svojim razumom, što opet podvlači da se radi o unutrašnjoj dimenziji Kur'ana. U stvari, to je ista poruka koju izvlačimo iz stiha: „*I nema ničega osim što su kod nas riznice toga, i ne spuštamo to osim u meri znanosti*“⁷, u kojem, jasno, стоји да sve imama riznice (u množini), znači da se sve pojavljuje u različitim ontološkim stepenima, te da to Bog spušta, znači donosi odozgo nadole, jer „*u ruci Njegovoj je carstvo svega*“⁸, a carstvo je, uvek, uzvišeno, odnosno gore. Najzad, u vezi sa knjigom, Kur'an je, u gornjem stihu, rečeno da je ona *utvrđena / hakîm*, što, opet, po uzoru na dva završna stiha iz poglavlja Burudž: „*nego to je Kur'an veličanstveni, na Ploči očuvanoj*“, mora označavati nešto što nije ovde kod nas. Naime, reč *hakîm* je izvedenica iz korena od kojeg se dobija i glagol *uhkimat* sa kojim se susrećemo u prvom stihu poglavlja Hud: „*(to je) knjiga što su utvrđena znamenja njena, zatim su raščlanjena; od strane Utvrđenog / Mudrog...*“. U ovom stihu je podvučeno da je faza *utvrđenosti*, ili da kažemo *uvijenosti* (arapsko *indimâdž*) pre, odnosno iznad, ili unutar faze *raščlanjenosti* (arapsko

tafsîl); takođe, ovo „*od strane*“ je u skladu sa gore objašnjеним „*kod Nas*“. A što se tiče *Matrice knjige, alame Tabatabai* u svom *al-Mizanu* u okviru komentara na stihove: „*svaki rok ima (svoju) knjigu. Poništava Bog šta hoće i ustaljuje; i kod Njega je Matica knjige*“⁹ objašnjava da završni deo, ovde, opovrgava pomisao da Bog nema nepromenljivih presuda, kako bi se, eventualno, zaključilo iz prvog dela prema kojem u proces poništavanja i ustaljiti-

vanja rokova probijaju izmene po božjem htenju; on piše: „*Slavljeni Bog za svako vreme i rok ima posebnu knjigu, znači posebnu presudu i naum, te On poništava šta hoće od tih knjiga, odnosno presuda i ustaljuje šta hoće, tačnije bez presude koja bi bila ustaljena u vezi sa*

nekim vremenom, tako da na mesto nje postavlja, u nekom drugom vremenu, drugu presudu. Međutim, On ima, vezano za svako vreme, presudu koja se ne menja i koja ne biva izvrgnuta poništavanju i ustaljivanju i to je onaj temelj na kojeg se osvrću sve ostale presude i iz koje one izviru, pa On poništava i ustaljuje onako kako taj temelj zahteva.¹⁰“

Tabatabaijevom izlaganju nisu potrebne nikakve dopune da bi se

podcrtala konstatacija o gradaciji / intenzifikaciji egzistencije i univerzuma; radije, povratićemo se na onu osobinu ezoteričnih dimenzija kur'anskoga teksta prema kojоj je Kur'an, u svojim dubinama, *uzvišen*. Ovo nipošto ne znači to da su kur'anske, pa onda i ontološke dubine apsolutno nedohvatljive, te da ih niko ne može raskrinkati. Dovoljan dokaz su nam stihovi: „*zaista to je Kur'an plemeniti, u knjizi potajnoj, ne dodiruju ga sem pročišćeni; spuštanje je od Gospodara svetova.*¹¹“ Ovde je, još jednom, naznačen značaj institucije *spuštanja*, što implicira ono što je gore i ono dole, ili da kažemo ono unutrašnje koje se spušta i pokazuje u onom spoljašnjem. Zbog toga, zaključujemo da doslovni tekst Kur'ana, ipak, poseduje svoju unutrašnjost koja se, prema prizivanim stihovima, može i dokučiti posredstvom *pročišćenih*, ili kažimo onih što su pronikli u znanje, prema stihu: „*i ne znaju ta'vîl njegov sem Bog i oni pronikli u znanje*¹²“. Baš kao da u *pročišćenosti* leži znanje, te da će realnost Kur'ana biti zahvaćena u onoj meri koliko se *pročišćenost* bude ostvarila, kao što će jačina nje izrodit i prefinjeniji *tafsîr* / egzoteričnu egzegezu. Ovde se, naravno, misli na znanje *ladunni* / onostrano, na nadahnucé: „*i podučismo ga od strane Nas - znanjem.*¹³“ Prema tome, unutrašnja značenja kur'anskoga teksta neće biti isključivo u rukama jedne određene grupe ljudi, premda će većina tek nasleđivati znanje i plašt / *hirku* od onih o kojima je Bog svevišnji, izričito, istakao da su oni potpuno *pročišćeni*...¹⁴

7. Hidžr, 21.

8. Jasin, 83.

9. Ra'd, 38-39.

10. Al-Mîzân, tom 11., str. 415.

11. Vaki'a, 77-80.

12. Al-i 'Imran, 7.

13. Kahf, 65.

14. Osim objašnjelog elitnog metoda dobijanja kur'anskih ezoterič-

nih značenja posredstvom *pročišćenih*, postoji još jedan opšti, tehnički metod za izvođenje hermeneutike nad kur'anskim stihovima; no, kako se, u ovoj prolegomeni, ne usredsređujemo, u prvom planu, na proces hermeneutike, onda se i ne dotičemo obrazloženja o tom drugom metodu, što zahteva da se bude promišljano u zasebnoj prilici, u okviru sasvim opsežne studije o ta'vîlu, premda smo se tim metodom tumačenja Kur'ana Kur'anom, mi ovde, u studiji o unutrašnjim značenjima Kur'ana, već poslužili.

Mr. Fatima Muminović-Pelesić

PRIČE O JEZIKU

HAK GLASA „H“

*Sve ima
svoj hak,
a najjači je hak
glasa h.*

Naziv hak ima više značenja. Jedno se odnosi na nastajanje strujnog suglasnika u glasnoj cijevi pri nepotpunom zbližnjavanju glasnih žica, koje prati struja zraka, jaka ili slaba, pa se pri artikulaciji čuje šum. Semantički, hak se određuje kao: račun, plaća, ali i pravda, istina, pravo. Dohakati kome, znači upropastiti ga, savladati, učiniti kraj. Ponekad i akcent ima udjela u značenju riječi.

U svojoj povijesti famozni glas h ne prestano je na udaru. Mnogi su se kolebali šta da rade s njim, pa odlučili da ga ukinu, jedni da ga pišu, ali ne izgovaraju, neki da ga zamijene drugim fonemama itd. Istina, u odnosu na arapsko i njemačko h, u slavenskim jezicima h se slabo čuje. Tako Vuk Karadžić u Predgovoru prvog izdanja Rječnika ne piše h.

„Još može ko reći da nam treba i h: istina da u našim riječima nigdje ne treba, već ako za smijanje (ha!ha!ha!) i za ah!oh!uh! Ali zbog tuđi imena i prezimena ne bi bilo suviše da ga imamo...“

U govoru ljudi svoga kraja Vuk nije mogao čuti glas h. Zato ga se tako lahko odrekao. Međutim, na putovanjima po Crnoj Gori i Dubrovniku, čuo je glas h i 1836. godine piše h u Poslovicama. Pravopisni princip da se piše tamo „gdje mu je po etimologiji mjesto“ spasio mu je opstanak u glasovnom sistemu srpskohrvatskog jezika. Tako se glas h vratio na stare pozicije u bosanskom jeziku, gdje je bio zanemaren, potisnut, izgubljen.

U nekim riječima srpskohrvatskog jezika mjesto su zauzele „zamjenske“ foneme „v“ i „j“, pa su se te riječi odomaćeile i nisu mu dopustile povratak.

Na primjer :

aždaha	aždaja
promaha	promaja
proha	proja
snaha	snaja.

Ali „duh“ je neuništiv, pa se glas h u toj riječi sačuvao kao i u riječima: dah, uzdah, hrana, smijeh, tih, ruho, njuh, trbuh itd.

Neke su riječi gubljenjem foneme h bile u opasnosti da izgube i svoje suštinsko značenje, jer sažimanjem vokala između kojih je bilo h udaljile su se od svog pravog oblika:

sahatdžija-sahadžija-saadžija-sadžija.

Da analogijom nije uskočilo „j“ – sajdžija, ne bismo mogli odgonetnuti ko popravlja satove. Tako hvala fonemi j.

A kad ne bi bilo h u riječi hvala, „vala“ ne bismo nikom mogli izraziti zahvalnost za dobrotu, lijep gest. Narod se opet snađe i posegne za fonemom „f“, pa jednostavno kaže „fala“. Ali, stranac se čudi što je to.

Posebno je zanimljiva borba glasa „h“ u riječi: kahva-kafa-kava. Ma neka se ljudi druže, razgovaraju, muhabete, pa mogu piti i čaj.

A da glas „h“ ima svoje mjesto i koliko je važan za smisao najbolje pokazuje rečenica kao primjer Maka Dizdara o tome: „Ptica je pruhula sa grane!“ Rečenica ima savim drugi smisao ako se iz glagola ukloni h.

O svrshodnosti glasa h nastali su i vicevi. Raspravlja dva poznanika. Jedan iz Srbije, a drugi iz Bosne. Bosanac je držao stranu važnosti glasa „h“, a Srbin je isticao da se time samo forsira tobožnja razlika između srpskog i bosanskog jezika.

„Slušaj, bolan, da li bi ti volio da ti pohvalim ili povalim ženu!“ - kaže Bosanac.

„Ajde, bre, pazi šta govorиш“ - odgovori Srbin.

To kočoperno „h“ sad se vrlo zanimljivo ponaša u govoru. Bori se za prvo mjesto u riječi, tamo gdje mu nije tu mjesto. Često čujemo umjesto pravilnog oblika -ih, od zamjenice -oni, -njih, -ih, u govoru - hi!

- Vidi hi što rastu.

- Vidi ih što rastu.

- Ne poznajem hi .

- Ne poznajem ih.

- Nisam hi vidjela.

- Nisam ih vidjela.

Potom slijede i drugi padežni oblici/ dativ ,lokativ/ u istom stilu:

- Reci him da dođu.

- Raci im da dođu.

- Zafali him se na daru.

- Zafali im se na daru.

- Pričala sam him o tebi.

- Pričala sam im o tebi.

Zanimljiv dijalog vode nana i njena unuka.

Unuka: „Nano, tetka napravila halvu i hurmašice!“

Nana: „Neka hi, ne smijem ja slatko, uzmi ti.

Unuka: „Nisi vidjela da sam ubrala kadife i karanfil za tebe.“

Nana: „Jesam. Baš mi hi draga gledati. Osjetiš him miris, sva kuća se uzmirisala“.

Unuka: „Tražila sam i miloduh, ali ga neko ubrao!“

Nana: „Snaha ga ubere i zavije u mahramice, pa meće među čilime i haljinku da prime miris“.

Unuka: „Nano moja, više se ne kaže haljinka, nego posteljina“.

Nana: „Sve se mijenja, bezbeli, ali neka hi riječi koje sam malehna naučila. Meni je ljepše kad kažem haljinka, nego ta posteljina.“

Unuka: „Posteljina se odnosi na postelu, ležaj, a haljina je ženska odjeća“.

Unuka: „Volim ja tvoje riječi, nano, ne brini. Trudim se da zapamtim svaku koje danas nema. Eto, nijedna moja priateljica ne bi znala šta je parijevnica.“

Nana: „Neka hi, neka žive riječi. Riječi pamte život i ne daju da bude zaboravljen i kad se iz temelja promijeni. U stara vremena riječi su se birale, štedjele, poštovale. Sad se u brzini živi i brže govori.“

Unuka: „Sad se riječi miješaju sa riječima drugih jezika i tako jezici bogate.“

Nana: „Što rekne prija Bosanka: neka njiha, dok ima ljudi, ima i riječi. Šta je život drugo, vego razgovor!“

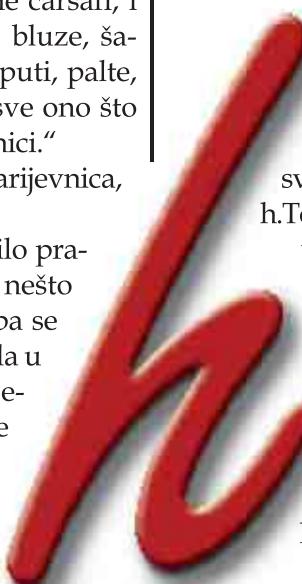
Posebno je zanimljiva borba glasa „h“ u riječi: kahva-kafa-kava. Ma neka se ljudi druže, razgovaraju, muhabete, pa mogu piti i čaj.

Nana: „Haljinku čine čaršafi, i veš, i košulje, i dimije, bluze, šamije, mahrame a ne kaputi, palte, džemperi. Haljinka je sve ono što se može prati u parijevnici.“

Unuka: „Šta je to parijevnica, nano?“

Nana: „Ranije nije bilo praska za veš, već kad nešto treba bolje oprati, posipa se toplim pepelom, i nareda u kaci, pa se ozgor nalijevrela voda i poveže krpom da u toj pari odstoji nekoliko sati. Zato se zove parijevnica. Izbijeli i skine svaku fleku.“

Glas h u bosanskom jeziku nezamjenljiv je kod riječi iz vjerskog života, počev od riječi Bog – Allah, pa svaka riječ dove koja nosi h. To zahtijeva arapski izgovor glasa h, koji bošnjačka djeca usvoje od malehna, pa otuda njima je primjerena upotreba glasa h. Drugi narodi, kojima je teško izgovoriti h dovijaju se da idu laskim putom ili putem. Sve ima svoj hak, a najjači je hak glasa h.

JEZIČKA SEHARA

sandžačko leksičko područje. Za neke od tih riječi možda se i može naši adekvatna zamjena u jednoj riječi slavenskog porijekla, ali je mnogo češći slučaj da se mora upotrijebiti niz pojmova da bi se objasnilo potpuno značenje sadržano u samo jednom orijentalizmu. Za takvu semantičku upotpunjenošćemo zahvaliti dugoju genezi do oblika kakav riječ danas ima.

U ovoj rubrici navećemo neke od orijentalizama karakterističnih za leksiku sandžačkih Bošnjaka i dati njihova osnovna i prenesena - figurativna značenja.

K

Kësa, česa *f*(pers.) vreća, torba, kučni budžet

Kèške, češke *n* (pers.) starinsko jelo, masna kaša od odstupane (oljuštene) pšenice i kokošijeg mesa

kíčma *f*(tur.) leđa, stražnja strana
kidisati (tur.- bos) navaliti, jurišati
kijàmet *m* (ar.) 1. sudnji dan; 2. ne-
sreća, uzbuna, metež; 3. nevrijeme,
nepogoda;

Kíma *f*(tur.) sitno isjeckano ili sam-
ljeveno meso

kímet *m* (ar.) vrijednost, cijena

kiriјa *f*(ar.) zakupnina

kívan (tur.-pers.) ljut na nekoga, že-
ljan osvete

kna, krna, kana *f*(ar.) 1. biljka i prah
od samljevenog lišće biljke koji uži za
bojenje kose, 2. dio svadbenog obreda
kod muslimana kad se nevjesta knije,
obično srijedom, dan prije prve bra-
ćne noći

kòdoš *m* (tur.) provodadžija, po-
srednik prilikom ženidbe

kòlaj (tur.) lako, bez muke, komotno
kòlan *m* (tur.) jednostruki pojas, kaiš

kòmšija *m* (tur.) susjed

kopča *f*(tur.) spojka sveza, zakačka
kòpile, kopilan (ar.- tur.) 1. vanbra-
čno dijete; učogoran, vragolan

U svakodnevnoj komunikaciji, u kući, na ulici, u mahali, u kahvama, na posjelima i na svakom nezvaničnom skupu, upotrebljava se veliki broj orijentalizama - riječi karakterističnih za bosansko, a još više za

Uređuje: Muratka Fetahović

L

Láik, ljáik (ar.) ono što je po zasluzi, dostojan, koji čemu odgovara

lakrdija *f*(tur.) 1. riječ, govor; 2. šala;
3. komedija bez književne vrijednosti
koja ima za cilj da po svaku cijenu izazove smijeh

lála *f*(pers.) cvijet tulipan

latiifa, latifica *m* (ar.) vrsta cvijeća

leblèbia *f*(tur.) prženi nohut

lejlek *m* (persr.) roda

lènger, lènder *m* (persr.) sidro, kotva
kançelo *n* (tur.pers.) mahalica, hladilica
lèš (ljèš),lèšina *f*(pers.) mrtvo tijelo
čovjeka ili životinje, strvina

lehva, levha *f*(ar.) kaligrafski ispisani
zapis iz Kur'ana ili mudre istočnjačke
izreke urađene na različitim materijalima
koje se urame i krase zidove u muslimanskim kućama

lèzet *m* (ar.) slast, užitak

lezètli ukusan, sladak

lezètsuz bez ukusa

kärabatak *m* (tur.)

limûn *m* (pers.) južno voće, citrus

lökum *m* (ar.) 1.vrsta kolača; 2. uštipak; kocka šećera

lònđza *f*(ital.) 1. mjesto za održava-
nje sastanaka; 2. skup, zbor ljudi

lùla *f*(pers.) cijev sa zaobljenim pro-
širenjem na vrhu u koji se stavlja i pali
duhan za pušenje

M

magàza *f*(ar.) dučan sazidan od ka-
mena

mahàla *f*(ar.) dio naselja, gradska
četvrt, zaselak

màhana *f*(pers.) nedostatak, za-
mjerka, pogreška

màhrama *f*(ar.) 1. ubrus, ručnik, pe-
škir; bošča, rubac, tkanina kojom žene
pokrivaju glavu

mahmùrluk, mahmuran *m* (ar.) bu-
novnost nakon uzimanja alkohola

màhnit (ar.) lud

màhsuz (ar.) specijalno,naročito, po-
sebno

màja, *f*(pers.) kvasac, sredstvo za
nadolaženje tjestra ili kišeljenje mljeka

màjdan *m* (ar.) rudnik, mjesto oda-
kle se iskopava ruda ili kamen

màksum *m* (ar.) dijete, nejač

TOPONIMI U SEVDALINKAMA

Mirela Šertović

Rođena je u Bosanskoj Krupi 1980. godine gdje je završila osnovnu školu, a zatim Opću gimnaziju "Bosanska Krupa". Studij bosanskog jezika i književnosti završila je na Filozofskom fakultetu u Tuzli. Trenutno je zaposlena kao profesor bosanskog jezika i književnosti u Općoj gimnaziji "Bos. Krupa" i doktorant je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu na Poslijediplomskom doktorskom studiju književnosti, filma, kulture i izvedbenih umjetnosti.

1. UVOD

Lirskim narodnim pjesmama primjetno je značajno oslanjanje na geografiju i uključivanje geografskih pojmoveva u sam tekst pjesme pri čemu je geografski prostor svojevrsna pozornica za ono što je iskazano pjesmom. Prostor ili pojmovi koji se unutar istih javljaju su širokog spektra. Pojedine pjesme su posvećene gradovima, a već u samom naslovu se ističe ime grada, a nerijetko se precizira i tačna lokacija. Takođe se ističu značajni toponiimi unutar grada, spominju se bunari, rijeke, planine, spomenici, građevine, a često se objašnjava i prostorni odnos između njih. Ove pjesme ostaju kao svjedočanstvo o minulim vremenima i imaju dokumentarni karakter. Osim nabrojanih toponima zapožena je podjela dijelova grada, pojedinih naselja, a dalje i ulica i kuća, dvorišta, onog sakrivenog iza ograda i onoga javnog, a stvarna geografska pozicija u pojedinim slučajevima se uzima da bi se naglasila i ona unutarnja, tačnije da bi se naglasio suodnos između lirskih subjekata, pa će tako razdvojenost mlađih biti naglašena time što će se navesi i velika fizička (geografska) razdaljina kao simbol nepremostivosti između njih gdje se razlikuje prostor kretanja muškarca i prostor djelovanja žene, a svaki osim konkretnog nosi i simoličko značenje; govoreći o pojmu prostora govorimo o „protežnicama, pozornici slobode“¹, a prostor se na-

meće u obliku odnosa između položaja,² tvrdi Foucault.

U ovom radu pokušaće se izbjegći svodenje prostora na materijalnost i puku predodžbu uma jer takav pristup „u podjednakoj mjeri ispušta iz vida njezinu oblikotvornu ulogu u stvaranju čovjekova svijeta.“³

Pored ovoga govoriće se i o prostoru vrta (bašte) u ljubavnim narodnim pjesmama gdje je djevojka bila zatvorena u iščekivanju svoga dragog, gdje se da uočiti da je kuća i vrt predstavljači čitav njen svijet, a emocije koje su ispjedjane proizilaze upravo iz tog nepoznavanja onoga „dragog“ i osjećaja zatvorenosti, sputanosti i bspomoćnosti. Zato je ona uvijek ta koja čeka nekoga ko dolazi iz vanjskog svijeta i čiji prosor je neuporedivo širi, a samim tim i slobode koje su mu date. Cilj ovoga rada jeste upravo rasvijetliti spomenute činjenice.

2. LIRSKE GRADSKE PJESENJE

Lirske narodne pjesme (sevdalinki) su pjesme urbanog prostora, a vremenom su se prenijele i na selo, mada su dominantne u gradovima gdje su se i održale. Osmanskim osvajanjem Bosne dolazi do promjene načina života tadašnjeg stanovništva. Ono koje je do tada živjelo na nepristupačnim mjestima (stijenama, brdima i sl.), odnosno "gradinama", prelazi u doline i uz rijeke, te tu nastaju prvi gradovi sa

1. Grgas, S., *Ispisivanje prostora : čitanje suvremenog američkog romana*. Zagreb : MD, 2000. Str. 159.

2. Michel Foucault: O drugim prostorima, u:

Glasje, br. 6, Zadar, 1996, str. 8, preveo Stipe Grgas

3. Grgas, S. *Ispisivanje prostora : čitanje suvremenog američkog romana*, Zagreb : MD, 2000., Str. 159. str. 17

svim institucijama. Tada se odvaja stambeni dio grada – mahala, od poslovnog dijela grada - čaršije. Sevdalinka se nije ograničila samo na prostor Bosne i Hercegovine već se širila i susjednim zemljama do Rumunije i Mađarske. Tematika ovih pjesama je vezana upravo za život grada, uslovljena društvenim zbivanjima i kao takva kroz lirske izričaj reflektuju kolektivno. Pjesme su pjevane na skupovima, pod prozorom drage u pojedinim naseljima, u baštama, u kafanama, u lovnu, na gradskim utvrdama, na kulama, putujući drumom, u prenoćišta, u vojnim pohodima i pod tuđim nebom i svaki od ovih prostora je prisutan u samom tkivu pjesme gdje se direktno spominje ili se da naslutiti.

Česta je pojava da se hijerarhijski navode toponimi, navodi se određeni okrug, zatim grad pa dio grada (ukoliko postoje dijelovi), a zatim pjesnik u zavisnosti od pjesme do pjesme spominje pojedine planine, rijeke, uzvišenja, ravnice i ide dalje do pojedinog naselja (mahale), dvorišta i kuće. Pojedine pjesme se isključivo vezuju za određene gradove. Sevdalinka je pjesma čežnje, a nastaje u specifičnim okolnostima i fizičkom (prostornom) razlikovanju i udaljenosti muškog i ženskog svijeta, uslijed stroge odvojenosti muškaraca i žena. Naime, dolaskom Turaka gradske četvrti poprimaju poseban izgled, prostor se nanovo raspoređuje i četvrti poprimaju novi izgled. Unutar kuće, a prema mogućnosti domaćina prostor je bio raspodijeljen na sljedeći način: imućnije kuće strogo odvajaju muške i ženske sobe ili čak obezbeđuju obitavanje u različitim, potpuno razdvojenim zgradama, a postojala su i dvorišta (avlige) koje su bile opasane visokim zidovima s ciljem da zaštite intimu porodice i da od stranih pogleda sklone djevojke i žene. Kuće su također imale i bašte i dvorišta sa mnogo različitog cvijeća, a neke i vodoskoke. Kult vode je bio mnogo raširen.

3. MUŠKI I ŽENSKI PROSTOR

Spomenuto je da se uslijed povjesnih dešavanja i dolaska nove religije javljaju i promjene u načinu života, koje će se dodataći i same arhitekture i podjele prostora. Počinju se odvajati muški i ženski svijet i to ne samo u moralnom i tradicijskom smislu nego i onom prostornom.

Ženski prostor je prostor unutar kuće, u dvorištu i u bašti, a rijeku izlazi do kuće rođaka ili na društvena zbivanja.

Muškarac je manje sputan prostorom, njega ništa ne ograničava, njegova je cesta, grad, kafana, putovanja, izlet i vojni pohod, a često odlazi i u lov sa sokolom.

Dosta pjesama je nastalo baš u toku putovanja, lova ili trgovanja po drugim gradovima, a kako su se one širile biće objašnjeno u nastavku teksta.

„Pjesnici sevdalinke u brojnim primjerima opjevali su ljepotu djevojke ili žene, ali ne nepoznate i tajanstvene Gospe – o kojoj su pjevali provansalski trubaduri, brižljivo joj krijući ime – nego posve određene osobe, kojoj iz pjesme ne saznajemo samo ime, nego ponekad i dio grada u kojem je stanovala.“⁴

Kao se moglo znati o ljepoti neke žene kada je bila strogo čuvana od pogleda? Iako je lakše objasniti sevdalinke koje ističu ljepotu pojedinih momaka koje su djevojke mogle vidjeti na ulici s prozora, skrivene u svojoj sobi, nije nemoguće odgovoriti ni na ovo pitanje.

Obično se radilo o djevojkama kršćanske vjeroispovijesti, čija vjera nije zahtijevala pokrivanje, ili se radilo o djevojkama iz liberalnijih porodica ili iz takvog društvenog sloja koji nije strogo naređivao pokrivanje ženskih lica, ili se o njihovoj ljepoti saznavalo iz priča drugih žena koje su imale prilike vidjeti ih, a pjesnička mašta je, u nemogućnosti viđenja, slikala najljepše snove.

Navećemo primjer i za jedno i za drugo. Djevojka posmatra momka s gradskih vrata:

„Poljem se vija Hajdar delija,
Po polju ravnom, na konju vronom.
Gleda ga Ajka sa gradskih vrata..“⁵

Momak gleda ženu koja dolazi na izvor po vodu:

„Nasred Foče studena vodica
Tu dolazi dilber udovica...
Gledalo je momče preko Drine...“⁶

Ova dva svijeta toliko fizički i prostorno razmeđena se rijetko ili gotovo nikako ne sreću osim kada su u pitanju članovi uže porodice. U pravo zbog ove otuđenosti jednog svijeta od drugog javlja se potreba za komunikacijom, a ona se nerijetko odvija putem lirske pjesme (sevdalinke) pomoću koje je sa unutrašnje strane zida, iz baštice ili sa prozora ženski subjekt odgovarao izazovu s druge strane zida, izazovu muškarca koji nije bio stijenjen prostorom.

„Gdje si dragi, kad ćeš čikmom proći,
Svojoj Ajši u konake doći!“⁷

Valja naglasiti da su, u gradskim sredinama, postojali načini da se dvoje mladih sretnu jer su one bile nešto liberalnije. Za te susrete postojalo je tačno određeno mjesto i vrijeme. Kao mjesto susreta najčešće se spominju velike drvene kapije koje bi bile samo djelomično otvorene i kroz koje bi djevojke provirivale na ulicu, očekujući dragog, ili su to činile na prozorima koji su bili prekriveni tankim isprepletenim dašćicama što je onemogućavalo muškarca da u potpunosti vidi ženu ili da se ostvari fizički kontakt. Muškarac i žena su uvijek prostorno razdvojeni, između njih su prepreke koje sprečavaju direktni kontakt.

Sjetimo se u kakvom ambijentu Aleksa Šantić prikazuje Mostarku Eminu u pjesmi koja je nastala po igledu baš na ove lirske pjesme, te pogledajmo kako se Emina u skladu s vremenom i običajima ponosa. Primijetićemo da je ljepotica smještena u bašti, u hladu jasmina da joj sunce ne potamni kožu jer je bjelina bila simbol ljepote. Primije-

4. Narodno blago Bošnjaka, priredio Dževad Jahić, Moskva: Izdavačka radionica

„TREŠNJEV BUNAR“, 1995, str. 10

5. Gunić, Vehid. *Sevdalinke o gradovima*.

Bihać: Bošnjak, 1997. str. 200

6. Ibidem, str. 126

tićemo i kult vode, lirski subjekt se vraća iz hamama, javnog kupatila, a Emina zalijeva cvijeće.

Napomenimo da se njena ljepota ističe riječima „stid je ne bi bilo da je kod sultana“, kao što se i ljepota pojedinih gradova prikazuje u usporedbi s Istanbulom.

*„Sinoć, kad se vratih iz topla hamama,
Prođoh pokraj bašte staroga imama;
Kad tamo, u bašti, u hladu jasmina,
S ibrikom u ruci stajaše Emin.“*

*Ja kakva je, pusta! Tako mi imana,
Stid je ne bi bilo da je kod sultana!
Pa još kad se šeće i plećima kreće...
Ni hodžin mi zapis više pomoć neće!*

*Ja joj nazvah selam. Al' moga mi dina,
Ne šeće ni da čuje lijepa Emin,
No u srebren ibrik zahitila vode
Pa po bašti đule zalivati ode;*

*S grana vjetar duhnu pa niz pleći
puste
Rasplete joj one pletenice guste,
Zamirisa kosa ko zumbuli plavi,
A meni se krenu bururet u glavi!*

*Malo ne posrnuh, mojega mi dina,
No meni ne dođe lijepa Emin.
Samo me je jednom pogledala mrko,
Niti haje, alčak, što za njome crk' o“*

Prodorom zapadnjačkog načina života nestaju i okolnosti u kojima se sevdalinka javlja, jer se prostor razgraničavanja gubi i dva svijeta se postupno, ali sigurno miješaju.

4. GRADOVI U LIRSKIM Pjesmama

Dešavanja u sevdalinkama su uglavnom vezana za pojedine, tačno određene toponime. Kako je spomenuto u prethodnom tekstu, zna se tačno određeno područje, okrug za koji se vezuje ono iskazano u pjesmi, u velikom broju naslova se navodi ime, a i u tekstovima pjesama se spominje sam grad kojem se često mu se i opisi, kao, npr: bijeli grad, svijetli grad itd.

„Današnje Sarajevo, srednjevje-

kovna Vrhbosna, rano je prozvano 'bijelo' i 'cvjetno', zasluzivši naziv Saraj-Bosna, tj. 'Dvorac Bosne', a ljepota mu je uspoređivana s ljepotom Jedrena i Carigrada; živopisni je Prusac dobio ime Akhisar, tj. 'bijeli, utvrđeni grad.'⁷

Kao da ovo nije dovoljno, pjevači nastoje što vjernije prikazati geografsku poziciju, pa će spomenuti pojedine dijelove grada po imenu, reći će da li se sve odvija na uzvisini ili u ravnici, da li je nešto smješteno kraj rijeke, ispod kakve poznate planine, blizu pojedine građevine i, nadalje, da li je smješteno u nekom poznatom naselju, ulici i kući.

„I ne samo to. Sevdalinka je zapamtila živopisnost bosansko-hercegovačkih gradova i kasaba i opjevala njihove znamenite dijelove. Pjesme porijeklom iz Sarajeva pronijele su Bosnom glas o ašikovanju, teferićima i kafanama na Bendbaši, Babića bašti i Ilijdi, o plemenitosti vode Mošćanice, o širini ravnog i zelenog Atmejdana, o privlačnom zelenilu Baščarsije, o dužini Varoši i strmini Bistrika, o ljepoti Bašča na Bjelavama i Vratniku, o vidicima sa Trebevića, o sarajevskim česmama i čuprijama, o živosti i bogatstvu Čemaluše, o bekijskom raju Latinluka, Orića hana i Tašlihana, o izobilju bezistana, o prostranstvu Dženetića avlje i bujnosti Bakarevića bašte...“⁸

Valja istaknuti, kako kaže Vehid Gunić, da sevdalinke nisu samo pjesme koje opjevavaju pojedine gradove, već su toponimi, bili oni gradovi, naselja ili neki drugi lokaliteti, samo okvir za ono o čemu govori pjesma.

Ovi gradovi su se razlikovali od srednjevjekovnih koji su građeni na nepristupačnim mjestima u svrhu odbrane, po tome što su bili pitomiji, toplji i pristupačni, a orientalni utjecaj bio je vidljiv u arhitekturi i ukrašavanju.

Grdaovi su bili važna mjesta trgovanja u tačno određenom dobu godine, kafane (hanovi) kraj puta su prihvatali sve putnike namjeravni, bilo da dolaze zbog trgovine

ili pojedinih svetkovina. Putnici su u snijegom prekrivenoj kafani u nemogućnosti da nastave putovanje ili na pustim drumovima da skrate duge noći pjevali pjesme o ljepoti pojedinih gradova na koje su nailazili, ili o ljepoti žena iz spomenutih mesta.

„Pjesme o ljepoti žena iz sarajevske, banjalučke, mostarske i drugih sredina kolale su s kraja na kraj Bosne u vrijeme kada nisu postojali ni željeznica ni telefon ni telegraf.“¹⁰

Često se ljepota nekog grada poredi sa sjajem i ljepotom velikih gradova poput Stambola (Istanbul) ili sa nekim drugim idealom ljepote za ljude čija kultura počivana orijentalnoj kulturi, koja je upravo iz tih gradova i došla.

5. RIJEKE I PLANINE

Rijeka se često spominje u lirskim narodnim pjesmama. Ako uzmemo u obzir vrijeme u kojem su nastale i običaje, te nepostojanje modernih prevoznih sredstava i malo broj mostova i ograničenost ženskog prostora kretanja, biće jasno zašto se rijeka često javlja kao granica, nepremostiv jaz, fizička prepreka do sjedinjenja sa dragom osobom. Ne čudi, s toga, što djevojka kune rijeku:

„Sunce sađe ua Hum, za planinu
A divojka na vodicu siđe,
Pa Neretvu vodu kunijaše:
O Neretvo, vrelo ti prokleto
Kad na tebi broda nigdi nema,
Niti broda niti Šajke lađe
Niti one kamene čuprije.
Imam dragog, al' na onu stranu...“¹¹

Česta je personifikacija rijeka, planina ili drugih toponima koji raspravljuju među sobom:

„Dvije su se vode zavadile:
Ćehotina i studena Drina,
Ćehotina Drini govorila...“¹¹

Dr. Munib Maglajlić tvrdi u predgovoru knjige *Narodno blago Bošnjaka* da ova pjesma čuva tragove vjerovanja u vodena božanstva.

7. Ibidem, str. 43

8. *Narodno blago Bošnjaka*, priredio Dževad Jahić, Moskva: Izdavačka radionica

„TREŠNJEV BUNAR“, 1995, str. 5

9. Ibidem str. 12

10. *Narodno blago Bošnjaka*, priredio

Dževad Jahić, Moskva: Izdavačka radionica

„TREŠNJEV BUNAR“, 1995, str. 10

11. Gunić, Vehid. *Sevdalinka o*

Postoje i pjesme u kojima se lirski subjekt vodi obraća ako živom biću, bilo u nemogućnosti da se povjeri drugoj osobi, bilo iz žudnje za voljenom osobom. Postoji svijest o prostornoj udaljenosti, pa se tako, najčešće, djevojka obraća rijeci, koja će protičući kroz razne predjele doći do njenog dragog.

*"Haj Mošćanice, vodo plemenita,
usput ti je, selam češ mi dragom!
Il' nek' dođe, il' nek' me se prođe!
Nek' ne kosi trave pokraj Save,
Pokosit će moje kose plave!
Nek' ne piće Mošćanice hladne,
Popit će mi moje oči vrane!"¹²*

Poznata je i sevdalinka u kojoj razgovaraju Bukovica i Vilenica (planina), a iz njihovog razgovora saznajemo ono što se dešava u Travniku. Za prikazivanje dešavanja nerijetko bi bilo odabранo neko uzvišenje gdje bi se sa planine, sa neke uzvisine ili dvora promatralo, kao sa dobre geografske kote ono što se dešava u nizini.

Pored toga, može se dosta saznati o rasporedu građevina u sarmome gradu u to vrijeme, o vegetaciji i o običajima ljudi upravo iz tekstova ovakvih pjesama koje opisuju ono što se s takve uzvisine moglo vidjeti u to vrijeme.

6. GRAĐEVINE

U lirskim narodnim pjesmama često su spominjane i poznate građevine iz toga vremena, pogotovo one koje su bile specifično obilježje ili simbol nekoga mjesta, zatim su opisivane razne ustanove (najčešće vjerske), te pojedina dvorišta, vodoskoci i ukrasi, ili ljepota kuće kakvoga bogatog i poštovanog čovjeka u to vrijeme. Javljuju se i opisi koji su prikazani s vidikovca iznad grada ili s kakve visoke građevine.

*„Kolike su po Glasincu kule,
Ponajviše kula čehajina...“¹³*

Iz ovoga možemo zaključiti da je važnu ulogu u životu čovjeka igrao dalji i bliži prostor koji ga okružuje.

Često se u narodnom vjerovanju ljudi koji žive u određenom prostoru na simboličan način izjednačavaju s njim, tako će ljudi koji žive u planini i na nepristupačnim mjestima u narodu biti prikazani kao hladni, suzdržani, a oni u ravnicama kao gostoljubivi, otvoreni isl.

Prostor kojim je neko okružen, pogotovo onaj uži, u kojem provodimo svakodnevnicu je oduvijek i gotovo u svakoj kulturi svjedočio o statusu onoga koga predstavlja.

Kako je već napomenuto u prethodnom tekstu, arhitektura u doba nastanka ovih lirskih pjesama dobija specifičan ogled pod utjecajem Osmanskog carstva. Odvajaju se prostor dvorišta od prostora ulice, oko dvorišta se stavljuju visoke ograde da bi se zaštitio prostor unutra koji je intiman, porodični, a sve u skladu sa religijskim ubjedjenjima. Što su porodice bile višeg soja, ovo je bilo izraženje, tako da se ograda može promatrati i kao svojevrsna granica, jasno razdvajanje od običnoga puka.

U dvorištu du se, pogotovo u imućnjim porodicama, nalazile ukrašene baštne, popločana dvorišta sa vodom. To je mjesto kretanja ženskog dijela obitelji. Velika pažnja se posvećivala čistoći, kuće su obično bojene u bijelo koje simbolizira tu čistoću.

*„U Cazinu Bijela kula
Od tri tavana,
U njoj sjedi Ljepa Fata
Kapetanova.“¹⁴*

Postojali su odvojeni dijelovi kuće u kojima je obitavalo muško, odnosno žensko življe i posebno uređene sobe za prijem gostiju te sobe za obavljanje molitve.

Glavna soba u kojoj se sjedilo i u kojoj su se primali posjetitelji nalazila se nad ulicom tako da su se mogli posmatrati prolaznici.

7. ZAKLJUČAK

Nedvojbeno je dokazano da vezanost između književnosti i geografije itekako postoji.

Ona je nadasve primjetna i ne-

osporiva u lirskim narodnim pjesmama. Gotovo svaka pjesma ima precizno određeno područje na kojem se zbiva ono izrečeno njome, imenuju se gradovi, dijelovi grada, naselja i ulice. Istoču se uzvisine i nizine, navode se rijeke i planine kojima se nerijetko daju ljudske osobine, pa tako one mogu međusobno razgovarati, ili pak to čine s lirskim subjektom. Jasno i precizno teritorijalno određenje je jedna od bitnih karakteristika ovih vrsta pjesama, a i njihovo porijeklo se vezuje za tačno određeni grad, gdje su one primarno nastale i opstale kao lirske gradske pjesme.

Osim ovih toponima, s obzirom na povijesne okolnosti i religijsko ozračje, uočljivo je da postoje prostorna podijeljenost i u najužem životnom prostoru, a što je uvjetovano rodnom podjelom i određenom vizijom svijeta i života, a ostvareno specifičnom arhitekturom koja razdvaja muški i ženski dio obitelji, te strogo odvaja javni prostor ulice od intimnog prostora dvorišta i kuće unutar koje je opet postojala podjela prostorija. Iako im to nije primarni cilj, iz lirskih pjesama saznajemo neprocjenjivo vrijedne podatke o povijesti jednoga vremena.

8. LITERATURA:

1. Isaković, Alija. *Biserje*. Zagreb: Stvarnost, 1972.
2. Grgas, Stipe. *Ispisivanje prostora : čitanje suvremenog američkog romana*. Zagreb : MD, 2000.
3. Gunić, Vehid. *Sevdalinke o gradovima*, Bihać: Bošnjak, 1997.
4. Gunić, Vehid. *Sevdalinke 1*. Tešanj. Planajx, 2003.
5. Gunić, Vehid. *Sevdalinke 2*. Tešanj. Planajx, 2003
6. Michel Foucault: *O drugim prostorima*, u: Glasje, br. 6, Zadar, 1996, str. 8, preveo Stipe Grgas
7. Narodno blago Bošnjaka, priredio Dževad Jahić. Moskva: Izdavačka radionica „TREŠNJEV BUNAR“, 1995.
8. Šantić, Aleksa. *Izabrane pjesme*. Sarajevo, Svetlost, 1997.

gradovima. Bihać: Bošnjak, 1997, str. 128
12. Ibidem, str. 43

13. Gunić, Vehid. *Sevdalinke o gradovima*. Bihać: Bošnjak, 1997, str. 140

14. Gunić, Vehid. *Sevdalinke o gradovima*. Bihać: Bošnjak, 1997. str. 115

KOLIKO JE SATI?

Nermin Ramićević

Crtica iz svakodnevice Sandžaklija Sarajeva

Upoznatom kafe-restoranu „FASHION“, u centru Sarajeva, svake subote i nedjelje okupljaju se zemljaci iz rodnog zavičaja, Sandžaka. Kao i u svakoj jabani tako i u šeher Sarajevu ljudi različitog socijalnog, kulturnog i familijarnog porijekla druže se da ne bi zaboravili stare običaje, prekinuli rodbinske veze, a najviše da bi ostvarili svoje egzistencijalne potrebe. Jer svaka seoba za prvu generaciju doseljenika, u bilo koje mjesto u svijetu, označava život iz početka u svakom smislu.

Mnogi doseljenici, u želji da se dokažu da su jednako vrijedni kao i ostali sugrađani u trci za sticanjem bogatstva, zaborave na elementarne ljudske vrline kao što su plemenitost, humanost, zahvalnost, skromnost. Budu poneseni sobom do te mjere da zanemare i osjećaj pripadnosti zajednici.

Ovo je jedna crtica o neobičnom druženju Sandžaklija u Sarajevu... Jednog jutra prišao sam čovjek u za kojeg sam

prethodnog dana u poznatim novinama „Dnevni Avaz“ pročitao da je uspješno operirao staricu sa problemima kuka. Bio sam sretan da je to doktor iz mojeg sjeničkog kraja. Prišao sam mu da ga poselam i čestitao na stručnosti i hrabrosti da olakša muke jednoj starjoj pacijentici. Samo naizgled indiferentno, primio je pohvalu. Kako je vrijeme u društvu proticalo u međusobnom časkanju i razgovoru, sve više sam primjećivao poznatu karakternu crtu svojih zemljaka iz ruralnih krajeva, a to je bio sindrom „sultana“. Što je insan poticao iz neobrazovane i siromašnije porodice, to je pokazivao superiorniji odnos prema sugovorniku, pod uslovom da je ostvario bilo šta više od njega, ili generacije prije njega. Razočaran, da ma koliko bio fin, uljudan i ljubazan prema svojim zemljacima od njih neću čuti pohvale o napretku i uvažavanju uspjeha i sreće kod drugih ljudi, osim kako uzdižu lično sebe. Najčešće se njihov napredak ogleda i jedino u materijalnom smislu. Pa kad upitam svog zemljaka: „Ko je ovaj čovjek preko puta mene?“, dobijem odgovor: „Aaaa, to ti je iz familije koja ima kuću na tri sprata.“

Nije mi jasno kako se izgubi onaj tradicionalni sandžački osjećaj za mjeru čovjeka, a ne stvari koje on posjeduje, za poslove koje obavlja, za uspjeh koji pojedinac postiže u naučnom, profesionalnom i drugom smislu bitnom za ciljeve jedne zajednice ili čovječanstva općenito.

Odlučim da probudim zemljake iz sna o novcu i pokrenem malu nagradnu igru.

Zakažem susret sa poznatim doktorm, svojim zemljakom iz Sjenice, koji je brat od doktora iz početka priče. Za njihovu familiju sam čuo nekoliko puta, kada bi neki od njih dolazili da im

se ponešto pomogne, što sam rado činio jer nisam imao puno prilika da upoznam svoje zemljake rasute po dunjaluku. Kažem doktoru da ga vodim na doručak u aščinicu „Hadži-bajrić“ ali prije toga imam jedno jednostavno nagradno pitanje. Da bi sve bilo po propisima, pozovem prijatelja iz jedne ugledne starogradske familije Međedović iz Bijelog Polja. Otišli smo nas trojica na Baščaršiju i došli u Zlatarsku ulicu blizu Begove džamije. Onda sam upitao svog zemljaka doktora: -Koliko je sati? - pritom mu pokazao prstom na Sahat-kulu, gdje se na vrhu nalazio sahat. Moj prijatelj Međedović je šutio i s nestrpljim očekivao odgovor, dok se doktor zamislio i sa nesigurnošću jedva izgovorio da je sahat u kvaru. Upitao sam svjedoka nagradnog pitanja da li je dobro čuo odgovor, odgovorio mi je sa DA. Onda sam se okrenuo i rekao svom prijatelju doktoru da je pogrešno odgovorio na nagradno pitanje. Da ovaj sahat pokazuje vrijeme ALA TURKA. Naravno, nakon toga smo se uputili u aščinicu na doručak.

- Prijatelju moj, kako smo se dobro najeli, sada plati račun, jer si pogrešno odgovorio.

Ali je moj zemo tvrd orah, namiguje mi da plati drugi ahbab sa nama. Međutim, ja platim ceh i tražim od prijatelja Međedovića da mi se potpiše datum i vrijeme na računu kao dokaz o pogrešnom odgovoru svog zemljaka doktora.

- Znaš šta doktore, sve dok ovaj račun ne platiš i to duplo, svim ču zemljacima da pričam da nisi znao KOLIKO JE SATI.

Nakon ovoga susreta, jedva sam čekao da ispričam raji iz FASHION-a kako je on doktor a ne zna koliko je sati usred šeher Sarajeva. Počeli su Sjeničaci da ga brane riječima:

- Aaaa, nije ti on iz Sjenice, oni su iz sela Vape.

Međutim, to više nije bilo bitno. Prošlo je malo više hefti kad me u našoj kafečajnici, predsjednik Sjeničke podružnice udruženja gra-

đana porijeklom iz Sandžaka gđin dr.Lakota, a i moj daleki rođak, prozva što nisam bio na Sjeničkoj večeri.

- Moj rođače, uvaženi predsjedniče, nisam ti došao na veselje iz prostog razloga što nisam htio da dodem sam bez svoje šire familije koja živi u Sarajevu, jer zato i služe druženja da se naša djeca ne odrode i otuđe. Ali sam ti u znak zahvalnosti za organizaciju sjeničkog sijela, odlučio da pare koje sam mogao da potrošim na tom derneku dam za kupovinu poklona-hedije za tebe. I dok je društvo još bilo na okupu otiašao sam do auta i iz gepeka izvadio kesu sa poklonom. Prišao sam predsjedniku i čestitao mu na uspješno organizovanoj manifestaciji, pritom sam mu uručio hediju koju je on iznenadeno primio, ali kad je otvorio kutiju i ugledao ručni sahat, tek se onda iznenadio. Saht je imao ucrtan sultanova pečat, osmanski žig zvani „tugra“ bez kojeg nijedan sultanova dokument nije bio validan.

-E moj rođače, ovo ti poklanjam sa željom da naše zemljake u Sarajevu podučiš kako se računa vrijeme ala-turka.

- Pa kako kad ne znam - odgovori predsjednik dr. Lakota.

- Pa lahko kažem ja njemu. Ala-turka je vrijeme od 0 do 12 h, i za dan i za noć tako što nula počinje u sabah i u akšam kad je namaz. E u tome je vještina sata nog mehanizma da se sahat na Sahat-kuli navije da bude po alaturka tačan.

Bilo bi se sve zaboravilo, ali priči nikad kraja. Kad je čuo doktor iz početka priče da mu je brat pogriješio u

odgovoru na pitanje: "Koliko je sati?", plaho se naljutio i brže bolje pokupio par prijatelja, ahbabu da mu budu svjedoci, pa ode na Baščaršiju.

Parkira auto u uličici blizu Baščaršije i pogleda gore prema nebu, ugleda sahat i gleda u njega, gleda u svoj ručni sahat pa onda za svaki slučaj u mobitel. Ne može da vjeruje svojim očima da sve se slaže. Ali za svaki slučaj pita svoje ahbabu:

- Je li i kod vas pola jedanest kako i kod mene, tako i gore na sahatu.

Svi uglas potvrđiše da je kod svih ISTO vrijeme. Radostan zbog lahkote odgovora, pozuri u auto i odveze se do kuće na tri sprata. Pozva brata doktora da izade na balkon pa mu još odozdo zavika:

- Eeee, moj buraz, kako si me na lahko pitanje obrukao, pa ne samo mene nego i naše has pleme Sjeničaka i sve Sandžaklje u

Turskoj i dunjaluku. Sram te bilo zašta ti je ta diploma. Ja sam sad bio na Čaršiji i svi su se složili da sam tačno odgovorio, zadihanu mu to reče.

Buraz s balkona smirujući ga poznatom sjeničkom krilaticom „polakote Lakote“ nagnu se da ga bolje čuje:

- Stan der malo, prvo mi reci de si ti parkiroo auto.....

- Čuj gdje sam parkirao? Pa fino u Štromajerovo. Štooo???

- Eeeee, a da brate, pa znaš de si ti gledo, u koji sahat? Ti si, moj brate, fulio i to dobroo. Ti si gledo u sahat Katedrale. A to ti je, moj brate, ALA FRANGA vrijeme.

UTEMELJENJE ENCIKLOPEDIJE SANDŽAKA

*Monografija „Sandžački Bošnjaci“
(Muhedin Fijuljanin, Centar za bošnjačke studije, 2010.)*

Nakon višegodišnjeg rada i formiranja nekoliko redakcija, redakcijskih savjeta i uređivačkih kolegijuma, u izdanju Centra za bošnjačke studije (CBS) iz Tutina, u maju 2010. godine, iz štampe je izašla monografija „Sandžački Bošnjaci“, autora Muhedina Fijuljanina, novinara i publiciste iz Sjenice.

Monografija „Sandžački Bošnjaci“ je nastala kao rezultat rada na istraživanju dostupne historijske građe o Sandžaku, te dugogodišnjeg aktivnog bavljenja ovom problematikom i praćenja događaja koji su obilježili kraj XX i početak XXI stoljeća a koji su za sandžačke Bošnjake bili od sudbonosnog značaja - kaže, u uvodnom tekstu monografije, njen autor Muhedin Fijuljanin.

U monografiji su date osnovne informacije o Sandžaku i sandžačkim Bošnjacima, njihovom porijeklu, historiji, tradiciji i kulturi.

„Izranja, ukazuje se, na naše oči se otkriva, podignut sa dna predubokog okeana Historije, to čudo, SANDŽAK! Svakom novom stranicom ove monografije, svakim potezom pera Muhedina Fijuljanina ostrava se jasno, integralno, suvereno, taj dragulj ljepote, ta humka stradanja, stećak radosti, oblikuju se planine sjećanja, žubore bistri i stedri izvori hrabrosti, šume i prelijevaju se rijeke nadiole od junačke pjesme, grade se tvrđave, zidaju se prelige kuće, podižu se mektebi i medrese, hanovi i čuprije, bezistani i dućani, niču džamije a vitke munare hrle u plavet“, kaže recenzent monografije, prof. dr. Ferid Muhić.

Monografija „Sandžački Bošnjaci“ na faktografski cijelovit način daje informacije o osnovnim nacionalnim obilježjima i simbolima sandžačkih Bošnjaka, nacionalnim blagdanima, manifestacijama, institucijama, bogatom kulturnom naslijeđu i znamenitim ličnostima sandžačkih Bošnjaka, te pruža pregled nivoa ostvarenosti nacionalnih prava Bošnjaka u Srbiji u skladu sa međunarodnim standardima i zakonodavstvom Republike Srbije.

„Knjiga za koju je teško reći da li je potrebnija ili je bolje urađena!? Prijeko potrebna i odlično urađena“, ističe prof. dr. Ferid Muhić. „Osmisljene konцепције, ova monografija insistira na sintetičkom, cijelovitom prikazu Sandžaka, ne zapostavljajući ni jednu ravan, dime-

Sandžački Bošnjaci

CENTAR ZA BOŠNJAČKE STUDIJE

Sintetizacija saznanja o Bošnjacima

Kao malo koji narod u svijetu, sandžački Bošnjaci proživljavali su tokom prošlosti burne historijske događaje. Ne mali broj puta, u tim događajima dospjevali su na ivicu fizičkog opstanka i uništenja. Uvijek su, međutim, opstajali, očuvavši do današnjih dana svoj nacionalni identitet i kulturu. O tim i ostalim događajima koji su obilježili prošlost ovih prostora, pisane trageove ostavljali su razni historiografi, hroničari, istraživači, putopisci, mnogi koji su prolazili ovim područjem i bili svjedoci vremena i događaja u njemu. Ko su sandžački Bošnjaci? Gdje su? Šta su? Pitanja ovakve i slične sadržine bezbroj puta su postavljana. Odgovori na njih zavisili su, što od vremena, što od političke klime, što od sveukupnih društvenih prilika i odnosa u svijetu. Monografija "Sandžački Bošnjaci" predstavlja sintetizovan prikaz osnovnih informacija o sandžačkim Bošnjacima, njihovom jeziku, kulturi, identitetu i ostalim obilježjima, koja ih čine specifičnim u odnosu na ostale narode koji žive na ovim prostorima.

(Muhedin Fijuljanin, "Sandžački Bošnjaci")

nziju, aspekt tog čudesnog totaliteta i čuvara bošnjačkog identiteta. Svojom realizacijom, zasnovanom na jasnoj i dosljednoj metodologiji kombiniranja: hronološkog; problemskog i interpretativnog postupka, fokusirana na zahtjev sveobuhvatnosti kao svoj najviši princip, zatim na faktografsku pouzdanost, kao i na tekstualnu argumentiranost, knjiga Muhedina Fijuljanina predstavlja konkretno utemljenje buduće Enciklopedije Sandžaka - kada za nju dozriju uslovi i stasaju snage", kaže Muhić.

"Studija „Sandžački Bošnjaci“ pristupa temi najavljenoj u naslovu, strategijom koja evidentno i

dosljedno slijedi ambiciju da promoviše punu osobenost ove specifične historijske, geografske, kulturološke regije, i ujedno, da afirmiše antropološko, etničko, jezičko, nacionalno i duhovno jedinstvo njenih stanovnika Bošnjaka", navodi njen recenzent, ističući da je autor njome prekinuo „neveselu i za humanističke i historijske nauke neslavnu tradiciju" predstavljanja Sandžaka i sandžačkih Bošnjaka kroz „more zabluda i predrasuda".

„Svako ko odluči da sazna autentičnu, dokazima bogato i uvjerenljivo potkrijepljenu historiju Sandžaka i njegovih autohtonih žitelja Bošnjaka, od antičkih vremena

do danas, u ovoj knjizi naći će prave odgovore. Predrasude, toliko uvriježene u vezi svega što se odnosi na Sandžak i posebno, na njegove stanovnike, sandžačke Bošnjake, raspršene su, kao kad se magla razide nad Pešterskom visoravni, a pred očima čitalaca otvoru se jasna, lijepa i strasna, kao obasjana suncem, slika Sandžaka, ojađenog a nepobjeđenog, postradalog a i opjevanog, obnavljanog, pa i obnovljenog", ističe prof. dr. Ferid Muhić.

Sama monografija organizovana je kroz sedam dijelova, koji, opet, daju jednu potpuno zaokruženu cjelinu.

Prvi dio pruža osnovne informacije o sandžačkim Bošnjacima i daje kratak historijat njihovog etničkog porijekla, jezika, pismenosti i drugih osobenosti naroda za koje sam autor ističe da predstavljaju „autohton balkanski narod ilirsko-slavenskog etničkog porijekla i dio su jedinstvenog bošnjačkog nacionalnog korpusa sa Bošnjacima Bosne i Hercegovine“. Takođe „definicijom“ nacionalnosti sandžačkih Bošnjaka, autor prevazilazi uvriježene stavove o Bošnjacima kao narodu čisto slavenskog etničkog porijekla. Pozivajući se na najnovija genetska istraživanja obavljena u okviru Međunarodnog HapMap projekta, čiji rezultati, bazirani na razvrstavanju grupa ljudi koji dijele zajedničko genetsko porijeklo i imaju svoju geografsku rasprostranjenost na osnovu koje se može utvrditi historijsko porijeklo različitih etničkih grupa, odnosno naroda, ukazuju na to da su nosioci grupe I u opštoj klasifikaciji haplogrupa, a u koju spadaju Bošnjaci, autohtonu evropsku stanovništvo koje se prije oko 20.000 godina u najvećem broju nastanilo na području zapadnog i srednjeg Balkana, Muhedin Fijuljanin se pridružuje naučnim stavovima prof. dr. Ibrahima Pašića i drugih, koji tvrde da su Bošnjaci, zapravo, narod ilirskog porijekla, na šta, uostalom, ukazuju i mnoga arheološka istraživanja ovog područja.

Dio II monografije slijedi zbivanja na teritoriji Sandžaka kroz historiju i to od preistorijskih vremena i antike do osnovnih naznaka procesa koji su konstitutivni za današnji povijesni momenat ovog područja.

„Monografijom su obuhvaćeni neki od najznačajnijih događaja iz prošlosti Sandžaka i bošnjačkog naroda na ovim prostorima. S obzirom da cilj monografije, međutim, nije bio „rasprava sa historijom”, već samo historijsko podsjećanje na neke od događaja koji su bili od posebne važnosti za Bošnjake i njihov nacionalni identitet, njom se, sasvim sigurno, u pogledu historije ovih prostora samo otvaraju vrata za mnogo obimnija i sveobuhvatnija istraživanja, za koja ova studija treba da bude orientir i podsticaj”, kaže sam autor Muhedin Fijuljanin.

Dio III kroz razigranu ali brižljivo osmišljenu šetnju vodi misao kroz cijeli Sandžak, od grada do grada, prekrasnim pejsažima, otkrivajući njegove neiscrpne prirodne ljepote i znamenitosti, rijeke i izvore, banje i liječilišta, šume i planine, livade i ravnice.

Dio IV posvećen je sistematskoj elaboraciji bogate i raznovrsne kulturne baštine sandžačkih Bošnjaka. Detaljan pregled bitnih informacija vezanih uz historijat mnogih sačuvanih džamija, medresa, mekteba, tekija, tvrđava, hanova, musala, škola, ćuprija, turbeta, bezistana, kahvi u sandžačkim gradovima, uz nacrt glavnih tokova književnosti, muzičke i likovne umjetnosti sandžačkih Bošnjaka, čini ovo poglavlje veoma dinamičnim i instruktivnim. Kako sam autor, međutim, ističe, „bogato kulturno-historijsko naslijede sandžačkih Bošnjaka monografijom je tek „dotaknuto” a podaci o brojnim historijskim, kulturnim, umjetničkim i drugim vrijednostima materijalne i duhovne kulture sandžačkih Bošnjaka dati u monografiji osnova su posebne studije koja treba da pruži sveobuhvatniju informaciju i sliku ovog prostora kao područja živopisne i izuzetno bogate kulturne baštine”.

Dio V monografije informiše o svim bitnim aspektima ostvarivanja nacionalnih prava sandžačkih Bo-

šnjaka u Republici Srbiji, dok VI dio predstavlja konkretizaciju priče o sandžačkim Bošnjacima ispričanu kroz sudbine i podvige dvadeset sjajnih predstavnika i značajnih ličnosti sandžačkih Bošnjaka kroz historiju.

U monografiji je, inače, dat prikaz 20 ličnosti za koje se smatra da su bili od posebnog značaja za historiju sandžačkih Bošnjaka i Sandžaka. „Neki od njih su bili veliki državnici i vojskovođe, neki su presudno uticali na određena politička i uopšte historijska kretanja u vremenima u kojima su živjeli, neki su svojim zadužbinama postavili temelje bošnjačke kulturne baštine i identiteta, a neki su iza sebe ostavili značajna naučna, književna, umjetnička i druga djela kao trajno dobro za dobrobit svih generacija”, kaže, u vezi sa tim, Fijuljanin, ističući da ono što je zajednički imenitelj za sve obrađene ličnosti je da su u određenom vremenu svojim djelom presudno uticali na mnoga društvena i druga kretanja u Sandžaku i šire.

Na kraju monografije, kao poseban prilog, data je i Deklaracija o položaju sandžačkih Bošnjaka u Republici Srbiji, usvojena na sjednici Izvršnog odbora Bošnjačkog nacionalnog vijeća, 27. juna 2009. godine. Po svom sadržaju ovaj dokument na sveobuhvatan način ukazuje na trenutno stanje u pogledu ostvarenosti prava sandžačkih Bošnjaka u Republici Srbiji i daje osnovne smjernice za poboljšanje njihovog položaja u svim oblastima društvenog života i rada, a u skladu sa domaćim zakonodavstvom i međunarodnim standardima u oblasti zaštite ljudskih i manjinskih prava.

Kako sam autor monografije „Sandžački Bošnjaci” kaže, za izradu ove veoma značajne knjige, korišćeni su tekstovi, knjige, putopisi, dostupna arhivska građa, dokumenta, izvještaji i svi ostali izvori u kojima se tretira pitanje Sandžaka i sandžačkih Bošnjaka.

Nakon kapitalnog djela prof. dr. Mustafe Imamovića „Historija Bošnjaka”, monografija „Sandžački Bošnjaci” Muhedina Fijuljanina je do sada najznačajniji izdavački poduhvat Centra za bošnjačke studije (CBS) iz Tutina.

Muhedin Fijuljanin, od oca Selmana i majke Šahze, rođen je u Sjenici, 13. jula 1965. godine. Osnovnu i srednju školu završio je u rodnoj Sjenici, a studije političkih nauka u Sarajevu.

Od početka 1992. godine aktivno se bavi istraživanjem kršenja ljudskih i manjinskih prava na području Sandžaka.

Jedan je od osnivača Kulturnog društva Bošnjaka Sandžaka „Preporod”, čiji je generalni sekretar od osnivanja, kao i suosnivač revije „Sandžak”, glasila ovog društva.

Glavni je i odgovorni urednik nezavisnog heftičnika "Sandžačke novine" tokom 1999. godine, kao i danas; suosnivač i glavni i odgovorni urednik časopisa za kulturu i društveni život sandžačkih Bošnjaka „Bošnjačka riječ“ tokom 2006-2008. godine.

Urednik je monografija "Asovi i legende Sandžačkih igara" i "Tutinski asovi", kao i brošure "BNV 2003-2006".

Koautor je brošure „Pod našom zastavom - BNV 2003-2006“, te autor elaborata "Model obrazovanja za sandžačke Bošnjake u Republici Srbiji" i teksta "Deklaracije o položaju sandžačkih Bošnjaka u Republici Srbiji".

Od osnivanja šef je resora za informisanje, a kasnije i potpredsjednik Izvršnog odbora Bošnjačkog nacionalnog Vijeća u Republici Srbiji.

Dobitnik je visokog priznanja Bošnjačkog nacionalnog vijeća za doprinos razvoju multietničkog društva i tolerancije, Medalje „Rifat Burdžović Tršo“, kao glavni i odgovorni urednik heftičnika „Sandžačke novine“.

Saradnik je više domaćih i međunarodnih organizacija i učesnik domaćih i međunarodnih konferencija posvećenih zaštiti i unaprjeđenju nacionalnih prava manjinskih naroda.

Živi i radi u Sjenici i Novom Pazaru. Otac je troje djece, u braku sa Mirsadom.

Bošnjačka kulturna baština

Allahemanet

Demirli je srce gaziće
kad se ne osvrće
kad... kao da ne haje.
Osta crna kosa neknivena
i bijeli prsti...
i obrazi kvasni
bez crvenog vijela
Mahala je...
Dugo...
Kao da se vjetru baca.
S' kapije
kroz koju samo
crn haber stiće će
za bijel obraz
i cvijeće po njemu.
Za bijeli hljeb
iz crne utrobe Zemlje
koja nas rada
koja nas uzima
k'o danak!
Nećija je ojica
nakvašena na vjetru
lelujala.

Merima Čingić,
rođena
18.10.1985.god. u
Sjenici. Gimnaziju
završila u Sjenici,
osnovne studije
Učiteljskog
fakulteta završila u
Novom Pazaru. U
slobodnom
vremenu piše
poeziju i prozu,
amaterski se bavi
slikarstvom. Živi i
radi u Sjenici kao
profesor razredne
nastave.

Hasan agina džamija u Priboru

Tuzinjski stanovi

ISSN 1452-497X

9 771452 497007